

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

НАСТІЛЬНА КНИЖКА ВИХОВНИКА

ЗБІРКА МАТЕРІАЛІВ І РЕКОМЕНДАЦІЙ

щодо організації та проведення гурткової
та виховної роботи в межах Всеукраїнської
дитячо-юнацької військово-патріотичної гри
“Сокіл” (“Джура”)

УДК
ББК
АЗ

Настільна книжка виховника. Збірка матеріалів і рекомендацій щодо організації та проведення гурткової та виховної роботи в межах Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”) : [розроб. і упоряд. : Ганна Байкеніч, Ольга Євтушок, Володимир Людоговський, Олена Охрімчук, Оксана Сьомак, Володимир Теміров, Сергій Тиндик]. – К., 2026. – с. 200.

Рецензенти:

Сергій НЕДІЛЬКО – військовослужбовець 78 окремої десантно-штурмової бригади, молодший лейтенант, директор Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді у 2016–2021 роках.

Тарас РОНДЗИСТИЙ – керівник Міжнародної благодійної установи “Центр національного відродження”.

Видання містить інформаційні матеріали та методичні рекомендації, які можуть бути використані під час підготовки та проведення гурткової роботи виховниками Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”).

Збірка може стати у пригоді також учителям закладів загальної освіти; працівникам управлінь / департаментів освіти обласних, районних, міських державних адміністрацій, Інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також громадським активістам, залученим до організації та проведення заходів у межах Гри.

ЗМІСТ

1. Національна пам'ять, національні (суспільно-державницькі) цінності, українська національна ідентичність	5
2. Що таке Гра “Джура”: ідеологія, кодекс лицарської честі	11
3. Організаційна структура Гри. Форми роботи з джурами	17
4. “Пороги” та вмілості як мотиваційно-випробувальна система	43
5. Річний календар джури: свята і пам'ятні дні	67
6. Меморіалізація в системі Гри. Орієнтовний перелік місць пам'яті та локацій, які варто відвідати джурам і виховникам	105
7. Українське військо: історія, звиягя, перемоги	145
8. Видатні українці-державотворці	173
9. Практичні кейси та методичні рекомендації до організації модулів програми Гри	195

Над Збіркою працювали:

Ганна Байкеніч “ВАСИЛИНА” – начальниця відділу організації історичних досліджень та аналізу українського державотворення Управління наукового та інституційного забезпечення політики національної пам’яті Українського інституту національної пам’яті; координаторка та авторка освітніх проєктів; тренерка Школи виховників джур; співорганізаторка та учасниця III Всеукраїнського етапу дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”).

Ольга Євтушок “КНЯГИНЯ” – завідувач відділу національно-патріотичного виховання НЦ “Мала академія наук України”, представниця Головного Штабу Гри; співорганізаторка спеціалізованого напрямку “Джура-Прикордонник”, співорганізатор Школи виховників джур.

Володимир Людоговський “БАШТАН” – методист відділу національного та військово-патріотичного виховання КПНЗ “Київський центр дитячо-юнацького туризму, краєзнавства та військово-патріотичного виховання”; тренер Школи виховників джур; представник Головного штабу Гри; співорганізатор та представник таборової старшини III Всеукраїнського етапу дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”).

Олена Охрімчук “КВІТКА” – начальниця Управління забезпечення реалізації політики національної пам’яті в регіонах та підвідомчих установах; представниця Головного штабу Гри; тренерка Школи виховників джур; співорганізаторка та учасниця III Всеукраїнського етапу дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”).

Оксана Сьомак “РОКСІ” – виховниця куреня імені Олександра Філона (джури Маневицької громади, Маневицького ліцею № 2); керівниця гуртка “Сокіл” (“Джура”) Волинського центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму Маневицького центру творчості дітей та юнацтва; представниця таборової старшини III Всеукраїнського етапу дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”); тренерка Школи виховників джур.

Володимир Теміров “БОТАНІК” – виховник куреня імені Давида Кострова (Кременчуцького міського центру позашкільної освіти “Академія майбутнього”); представник Головного штабу Гри; тренер Школи виховників джур; сотник III Всеукраїнського етапу дитячо-юнацької військово-патріотичної гри “Сокіл” (“Джура”).

Сергій Тиндик “МАНДРІВНИК” – виховник куреня імені Івана Сірка Новоодолазького ліцею № 3 Харківської області, керівник ГО “Новодолазький молодіжний клуб Джура”, представник Головного штабу Гри; тренер Школи виховників джур.

Висловлюємо подяку за долученість та роботу над текстами:

Євгенії Алексєйчук “БОЦМАНУ”, Олександру Голопотелюку “СКІФУ”, Юлії Кріт “ВОЛОШЦІ”, Олені Петрук “ОСОЦІ”, Юрію Пустовію “ЮСКІФУ”.

Розділ 1.

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ, НАЦІОНАЛЬНІ (СУСПІЛЬНО- ДЕРЖАВНИЦЬКІ) ЦІННОСТІ, УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Джура рою «Бойові єноти»
куреня імені Івана Сірка

Події, що нині відбуваються в Україні, актуалізували необхідність духовного єднання суспільства на засадах усвідомлення зовнішньої загрози, готовності захищати батьківщину, розбудовувати власну державу. Отже гуманітарні чинники стали ще й чинниками безпеки.

Для того, щоб Україна була спроможна своєчасно відповідати на зовнішні та внутрішні ризики та загрози, необхідна цілеспрямована інформаційно-культурна політика згуртування нації і стимулювання громадянської активності. Тому держава має спрямувати зусилля на якісне відновлення гуманітарної сфери та її складових – світоглядної, ідеологічної, інформаційної, наукової, освітньої, культурної.

Головним пріоритетом гуманітарної політики має стати формування цілісного гуманітарного простору.

Цілісність гуманітарного простору країни – це єдність бачення й утвердження власних цінностей та ідентичності “зсередини” і побудови системи фільтрів, здатних захищати самобутність “ззовні”. Вона визначається ступенем переважання зв’язків між компонентами системи над її зовнішніми зв’язками.

Сьогодні в Україні закладено потужний потенціал для формування єдності нації, що стане вагомим чинником у протистоянні зовнішньому ворогові та подоланні внутрішніх проблем, облаштування суспільного життя як цілісного соціально-культурного організму, формування національної ідентичності.

Вважаємо, що гуманітарна політика держави, спрямована на формування духовно цілісної нації, об’єднаної спільними візіями минулого – сучасного – майбутнього, переважним чином, має стати пріоритетом з огляду на потребу протистояння російській пропаганді та дезінформації.

Безпека в гуманітарній сфері є однією з найгостріших проблем у сучасному світі. Питання національної пам’яті, ідентичності, культури, мови, ідеології, релігії ставали та досі стають причинами виникнення різних наслідків локальних криз і глобальних конфліктів.

Без виявлення національної самосвідомості, в основі якої лежать ціннісні погляди, настанови, традиції, спільнота не зможе виступати як активний суб’єкт творення власної історії.

Георг Гегель у “Науці логіки” обґрунтував, що будь-яке явище дійсності детермінується тією чи іншою підставою. Остання, потрапляючи в конкретну реальність, під впливом умови набуває певної специфіки. Отже, підставою для духовної єдності країни правомірно вважати цінності.

ЦІННОСТІ

Цінність – соціально-філософська категорія, яка вказує на позитивне чи негативне ставлення до явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних подій, моральних учинків, духовних витворів (носіїв цінностей) для людства, окремого суспільства, народу, класу, соціальної групи чи особи (адресатів цінностей) на конкретному етапі історичного розвитку.

Спільні для нації цінності як базові переконання, ідеали та норми, котрі визначають, що вважається важливим, правильним і гідним у житті суспільства, прийнято називати національними або, як визначено Законом України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності” – суспільно-державними.

Суспільно-державні (національні) цінності України є концептуальною основою та консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, фундаментом для гармонізації інтересів людини, забезпечення стабільності в суспільстві та сталого розвитку держави. Також національні цінності є основою національної пам'яті, її важливим елементом.

Стаття 6 Закону України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності” вказує на такі **основні суспільно-державні цінності України**:

- 1 соборність** – єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України, а також єдність усіх громадян України незалежно від національності та віросповідання, спрямована на утвердження справжнього суве-

ренітету і незалежності України, побудову процвітаючої демократичної національної держави;

- 2** **самобутність** — національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою;
- 3** **воля** — здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїка боротьби за незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи;
- 4** **гідність** — відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві.

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

За статтею 1 зазначеного вище Закону, **українська національна ідентичність** — стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями.

Закон за
посиланням

Як бачимо, в основі національної ідентичності передусім лежить пам'ять про традиції державотворення, борців за її незалежність, трагічні та героїчні сторінки історії. Саме тому національна пам'ять є визначальним чинником у становленні націй, які в силу різних історичних обставин змушені були не один раз вступати в боротьбу за державну незалежність.

Кожній спільноті притаманна здатність передавати із покоління в покоління найбільш сталу інформацію, забезпечуючи успадкування найзагальніших цінностей – цінностей-вірувань. Цю здатність прийнято сприймати як соціально-історичну пам'ять, яка зберігає моменти позитивного історичного досвіду (цінності, що стали в певний час виграшними) і, навпаки, викреслює з неї інформацію, корисність і позитивність яких не отримала підтвердження в реальності.

Колективна пам'ять неодмінно пов'язана з історією, адже її головне завдання полягає в переосмисленні минулих подій і досвіду з метою конструювання індивідуальної чи колективної ідентичності. Колективна історична пам'ять сприяє об'єднанню поколінь спільними традиціями, віруваннями, уявленнями про минуле.

Спільна історична доля та пам'ять про неї належать до суб'єктивних ознак етносу, оскільки, проживаючи навіть у межах однієї території, представники різних національних груп, будуть по-різному сприймати одну і ту ж подію.

Також у Законі України “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності” йдеться про важливість формування оборонної свідомості як свідомого сприйняття та готовності до захисту незалежності і територіальної цілісності України. Адже оборонна свідомість – це теж певна система цінностей, уявлень, які визначають безпечні межі розвитку нації та країни.

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ

Відповідно до Закону України “Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу” **національна пам'ять** – збережена Українським народом сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на його історію, самоідентифікацію, державотворення та/або сприймаються в суспільстві як найбільш значущі.

Елементи національної пам'яті – історичні знання, мова, традиції, обряди та звичаї, цінності, символи, усна народна творчість і соціально-іс-

торичні образи – формуються і транслюється через систему освіти, масову медійну культуру, комеморативні практики, пам'ятники і пам'ятні знаки, назви вулиць, “місця пам'яті”, розвиток відповідних туристичних маршрутів тощо.

Національна пам'ять є наративною й ієрархічною. Вона органічно включає в себе розуміння, уявлення та ставлення основних подій національної історії та забезпечує стабільність нації, її функціонування,

здатність і можливість комунікації в її межах. Встановлення зв'язку між минулим і сьогоденням дає відчуття спільних коренів і спільного майбутнього. Національна пам'ять завжди несе на собі відбиток ідеологізації та моральних оцінок. Цьому сприяє освіта, мова, культурні індустрії, святкування визначних дат, вшанування героїв і символів.

Закон за
посиланням

Відповідно до статті 12 Закону України “Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу” заклади освіти та громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства, серед інших, є суб'єктами державної політики національної пам'яті Українського народу. Таким чином, системна Гра “Джура” є невід'ємною складовою політики національної пам'яті, важливим чинником формування національної та громадянської ідентичності, а також оборонної свідомості молоді.

Розділ 2.

ЩО ТАКЕ ГРА “ДЖУРА”: ІДЕОЛОГІЯ, КОДЕКС ЛИЦАРСЬКОЇ ЧЕСТІ

Таборова старшина
вивішує прапор «Джури»
на III Всеукраїнському
етапі Гри, с. Осій,
Закарпатська область

Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра “Сокіл” (“Джура”) – це комплексна система національно-патріотичного виховання дітей та молоді, що функціонує в загальній середній та позашкільній освіті, є засобом формування та утвердження української національної та громадянської ідентичності, важливим інструментом відновлення та збереження національної пам’яті, формування обороноздатної свідомості відповідно до ціннісних орієнтирів утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України “Про підтримку Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)» від 19 червня 2025 року № 4516-IX Гра проводиться з метою формування у дітей та молоді патріотичної та оборонної свідомості, громадянської стійкості, виховання громадян України високоморальними особистостями, які плекають духовно-культурні цінності Українського народу, володіють відповідними компетентностями та здатні реалізувати свій потенціал у сучасних умовах.

НОРМАТИВНА ОСНОВА ГРИ

Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра “Сокіл” (“Джура”) регулюється різними нормативно-правовими актами, передусім – Положенням, яке затверджується Постановою Кабінету Міністрів України. Станом на червень 2026 року чинним є Положення, затверджене Постановою КМУ “Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання” від 17 жовтня 2018 року № 845. Очевидно, найближчим часом буде розроблено та затверджено нове Положення, яке відповідатиме викликам часу та врахує досвід, особливості та нюанси впровадження Гри протягом останніх 10 років на всій території України.

Також додатково були розроблені різні методичні рекомендації, типові правила, умови та регламенти проведення таборувальних і змагань.

Усі чинні нормативно-правові акти, якими регулюється Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра “Сокіл” (“Джура”), ми зібрали за одним посиланням на Гугл-диску. Ми слідкуватимемо за онов-

леннями нормативної бази Гри та додаватимемо актуальні НПА на цей диск за тим самим посиланням-кодом.

Мета Гри – виховання громадян-патріотів, захисників державної незалежності та територіальної цілісності України, які плекають українські традиції, духовні цінності, володіють відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатні реалізувати свій потенціал в сучасному суспільстві.

Ця мета реалізується шляхом створення та розвитку національно-патріотичних осередків самовиховання дітей та молоді у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та позашкільної освіти, громадських об'єднаннях і молодіжних центрах, центрах національно-патріотичного виховання у тісній співпраці з громадськістю, зокрема студентським та учнівським самоврядуванням.

Завдання Гри:

1. виховання дітей та молоді в дусі відданості принципам державної незалежності і соборності через плекання національних військово-патріотичних історичних традицій та створення умов для утвердження українських суспільно-державницьких цінностей;
2. організація змістовного дозвілля; запровадження найкращих практик та методик самовиховання як однієї з ключових форм самоврядування молоді;
3. активізація формування та закріплення навичок активного громадянства, основ самоврядування в учнівських та студентських колективах;
4. популяризація серед учнівської та студентської молоді здорового способу життя, активного відпочинку та життя в природі; розвиток навичок мандрівництва (туризму), орієнтування та таборування;
5. зміцнення міжрегіональних зв'язків та дружби дітей і молоді, навичок успішної взаємодії з однолітками з інших регіонів України, молоддю діаспори (закордонних українців);

6. заохочення дітей та молоді до вивчення історії боротьби за державну незалежність і територіальну цілісність України, формування шанобливого ставлення до жертв комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні, в тому числі через дослідження архівних документів тощо;
7. забезпечення відкритості та прозорості діяльності осередків самовиховання дітей і молоді Гри «Сокіл» («Джура»), а також формування позитивного суспільного сприйняття національно-патріотичного виховання шляхом висвітлення діяльності цих осередків у медіа, мережі Інтернет, на офіційних вебресурсах закладів освіти та сторінках у соціальних мережах;
8. сприяння спілкуванню дітьми та молоддю українською мовою, включно з міжособистісним спілкуванням учасників у межах Гри і поза її заходів.

Ознаки Гри:

- всеохопність (різний вік учасників, уся територія України)
- самоврядування (осередки самовиховання)
- безперервність протягом року і надалі
- функціонування в системі освіти
- добровільність
- системність
- державне регулювання.

Кодекс лицарської честі учасника Гри:

1. підготовлений і безкорисливий;
2. чесний;
3. дисциплінований;
4. активний і підприємливий;
5. відважний;

6. витривалий;
7. врівноважений;
8. точний;
9. здоровий;
10. обережний.

Гаслом Гри є “Душу – Богові, життя – Україні, честь – собі!”

Емблема (логотип, символ) Гри – білий козацький хрест, в центрі якого розміщено зображення козака з чубом. У нижній частині хреста – шабля і булава – козацькі символи. Ліворуч, зверху та праворуч від зображення козака в хресті – літери “М”, “Ш”, “В”, що позначають “мудрість”, “шляхетність”, “відвагу” відповідно – фундаментальні принципи Гри.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді здійснюється у Грі на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських січових стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху в Україні, мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні 2004, 2013-2014 років, учасників та учасниць Війни за Незалежність України, із активним залученням їх до цього процесу.

Відповідно до Закону України "Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності" **національно-патріотичне виховання** – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України. Натомість **військово-патріотичне виховання** за згаданим вище Законом – наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони.

Розділ 3.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ГРИ. ФОРМИ РОБОТИ З ДЖУРАМИ

Історичний турнір
для джур від
Українського інституту
національної пам'яті
на III Всеукраїнському
етапі Гри, с. Вижниця,
Чернівецька область

Учасниками Гри є учні закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та позашкільної освіти, представники громадських об'єднань, молодіжних центрів, центрів національно-патріотичного виховання, об'єднані на добровільних засадах у самовиховних малих групах – роях (гуртках).

За віком учасники Гри об'єднані в групи: “новаки” (“козачата”) – 6–10 років; “джури” – 11–14 років; “молоді козаки” – 15–17 років. Особи, старші 18 років, беруть участь у Грі в статусі виховників, інструкторів та таборової старшини.

Основою організації Гри є добровільне об'єднання учасників у рої.

Склад рою – 8 осіб (не менше 2-х осіб протилежної статі). Кожен рій обирає ройового, який є лідером, командиром рою під час таборування або інших занять, представляє його на змаганнях, конкурсах, заняттях тощо.

Рої об'єднуються в курені, які функціонують за самоврядним принципом. Курінь – первинний осередок Гри, базова організаційна одиниця, може складатися з різновікових роїв. Рої (курені) Гри можуть створюватися не лише в закладах освіти, а й у молодіжних центрах, центрах національно-патріотичного виховання і громадських об'єднаннях.

У закладах освіти виховну опіку над роєм (куренем) здійснює виховник (педагогічний працівник чи волонтер), який пройшов відповідний вишкіл і призначений наказом керівника закладу освіти. На допомогу виховнику, за вибором учнів, адміністрація закладу освіти може призначати також опікуна куреня – відому заслужену особу, представника громадського об'єднання, за його письмовою згодою Головному штабу або, за його дорученням, обласному штабу.

Послідовність створення куреня Гри у закладі освіти:

перший крок – підбір адміністрацією закладу освіти у взаємодії з громадськими об'єднаннями (за згодою), діяльність яких спрямована на національно-патріотичне виховання, формування української національної та громадянської ідентичності дітей та молоді, відповідної кан-

дидатури виховника (за рекомендацією Головного штабу) та вишкіл кандидата за програмою і під контролем Головного штабу;

другий крок – створення виховником першого рою з числа молодих козаків, які планують продовжити навчання в цьому закладі освіти, і кілька місячна, максимум однорічна, підготовка його за програмою, затвердженою Головним штабом;

третій крок – розгортання рою молодих козаків у повноцінний курінь через створення трьох або чотирьох роїв джур, в яких молоді козаки виконують функцію ройових та їх заступників, а також обрання старшини новоствореного куреня з числа молодих козаків; започаткування виховником щотижневого вишколу ройових;

четвертий крок – вибори в роях джур ройових і їх заступників з числа джур цих роїв; створення ради ройових куреня, вишкіл нових ройових, який проводять молоді козаки; виділення з кожного рою джур, молодих козаків по дві особи для створення та ведення роїв новаків.

Прийом до рою здійснюється на раді рою на добровільних засадах за письмовою згодою батьків (для учасників 6-17 років) після засвоєння кандидатом самоосвітнього просвітницького курсу. Прийом нового рою до куреня здійснюється радою ройових.

Кожен рій обирає собі назву за тематикою історичної боротьби за незалежність України (наприклад, “Святославичі”, “Січовики”, “Гайдамаки”, “Чорні запорожці”, “Холодноряці”, “Карпатські січовики”, “Повстанці”, “Кіборги”, “Добробати”, “Гарпунівці”, “Кульчицькі”, “Айдарівці”, “Азовці” тощо). Назву рою затверджує рада ройових куреня.

Назви і склад куренів, які створюються у закладах освіти, реєструє Головний штаб за рекомендацією обласних штабів, але відповідно до героїки боротьби за державну незалежність України.

ПАТРОНИ КУРЕНІВ

Кожен курінь Гри також має назву за іменем патрона (покровителя), наприклад, Курінь імені Івана Сірка.

Важливо окремо зазначити, що робота з обрання патрона і аж до присвоєння цього імені має потужний виховний потенціал. Передусім саме внесення пропозицій щодо історичної постаті (місцевого чи загальнонаціонального значення, яка відзначилася вагомим внеском у боротьбу за державність України в період від часів княжої доби до Революції Гідності та Війни за Незалежність України), обговорення цих пропозицій у курені може і має стати своєрідним майстер-класом з ведення доброзичливих дискусій, активної комунікації та прийняття спільного рішення (наприклад, про критерії відбору, а потім саму персоналію). Після цього курінь має підготувати біографічну довідку про патрона. І це також хороша робота з командоутворення, оскільки потребуватиме чіткого розподілу обов'язків або завдань та їх відповідального виконання (групового чи індивідуального). Крім того, опрацювання біографічної довідки можна організувати як цікавий, у багатьох вимірах корисний дослідницький проєкт, що передбачає роботу в архіві, бібліотеці, музеї, вдома у героя, з документами, експонатами, особистими речами тощо. Важливою складовою підготовки довідки є її формальне структурування, редакційне та стилістичне оформлення. Тож рекомендуємо подбати про такі обов'язкові елементи довідки: фото/зображення; дати життя; історичний контекст; факти біографії; спогади про діяча/його цитата. Також звертаємо увагу на стиль викладу. Він має бути радше науково-популярним, аніж лірично-художнім або сухим науковим. Намагайтеся уникати надмірного пафосу, загальних висловів, тим паче мовних зворотів, що нагадують кліше, ярлики та інші позбавлені індивідуальності шаблони (як от, загинув смертю хоробрих, ніхто не забутий...).

Коли ми говоримо про патрона куреня, то йдеться також і про вшанування пам'яті про сучасних захисників і захисниць України у Війні за Незалежність України, а також – видатних українців та українок, увічнення героїв минулого, пам'ять про яких знищувалась. Курінь має гордо і з честю нести ім'я Героя чи Героїні в громаді, бути потужним осередком волонтерства, прикладом громадянської активності та стійкості. Рідні та друзі Героїв і Героїнь завжди вдячні джурам, що вони шанують і знають про героїчну боротьбу наших військових і всіма своїми справами говорять: **“ЧЕСТЬ! ПРИСУТНІЙ!”**

Кожен курінь веде свою сторінку (блог) в Інтернеті та викладає світлинки і відеоматеріали, пов'язані з його діяльністю.

Підсумком діяльності куреня (рою) протягом навчального року є його презентація та наметове таборування, які організовує рада ройових. Наметове таборування може проводитися як участь у таборі військово-патріотичного або національно-патріотичного спрямування, організованому однією чи кількома громадськими об'єднаннями (за згодою).

ПСЕВДО ДЖУР І ВИХОВНИКІВ

У системі Гри виховники та джури окрім власних справжніх імен та прізвищ повинні мати псевдо – (від грецького псевдонім – помилкове, неправдиве ім'я) – вигадане найменування, яке використовується замість справжнього імені. Його може собі обрати й сама людина, або ж придумати джури та виховники. Нерідко псевдо й самі “липнуть” до джур, викликаючи певні асоціації саме з цією людиною. До прикладу, “Чарівник”, “Багряний”, “Вогник”, “Волошка”, “Квітка”, “Історик”, “Коваль”, “Батько” тощо.

Псевдо – не винахід Гри. Їх використовували і козаки, і вояки Української повстанської армії. У часи Козаччини псевдо були такі, котрі найбільше характеризували людину за певними якостями, або особливостями в поведінці чи зовнішності. Наприклад, “Свербигуз”, “Непийпиво”, “Пробийголова”, “Вус”, “Чуб”. Нерідко ці псевдо перетворювалися на прізвища.

Повстанці використовували псевдо (нік-нейми) для конспірації, аби захистити побратимів і рідних у разі небезпеки. Літописець УПА Петро Марчук називав УПА армією безіменних, адже *“кожний боєць від Головного Командира до звичайного рядовика, закритий для посторонніх глядачів і навіть для своїх приятелів псевдом, прибраним іменем”*. Одна особа могла використовувати різні псевдоніми. Скажімо, повстанський художник Ніл Хасевич відомий під псевдо “Зот”, “Рибак”, “Бей”, “Старий”; очільниця Українського Червоного хреста, провідниця жіночої сітки, пропагандистка Катерина Зарицька працювала як “Монета”, “Маня”, “Орися”, “Калина”, “Легенда”, “У. Кужіль”. Водночас, одне й те саме псевдо могли мати кілька осіб, які, ймовірно, не знали один

про одного. Наприклад, історики дослідили, що “Дуб” зустрічається 157 разів, “Явір” – 137, “Сокіл” – 123, “Орел” – 112, “Богун” – 89, “Байда” – 87. Загалом ученим відомо близько 18 тисяч вигаданих найменувань упівців.

Сьогодні в Секторі безпеки та оборони України захисники та захисниці дуже широко використовують псевдо задля конспірації, засекречення особистих даних і полегшення комунікації.

Гра “Сокіл” (“Джура”) заснована, зокрема, на козацьких, стрілецьких і повстанських традиціях. Тож не дивно, що практика використання псевд як приклад історичної тяглості і спадковості перейшла й до джур і виховників.

Як обрати псевдо та які вони можуть бути?

Не намагайтеся вигадати собі, або другу чи подрузі пафосне і “голосне” псевдо. Воно має бути однослівним, зрозумілим, милозвучним, оригінальним, легко вимовлятися, за можливості не довге та у різний спосіб асоціюватися саме з вами, або людиною, якій надаєте нік-нейм.

Псевдо умовно можна об’єднати в 4 групи: іменникові, прикметникові, віддієслівні, ідіоматичні. Найбільш уживаними є позивні іменникового типу, серед яких похідні від назв:

- птахів, тварин, комах (“Орел”, “В’юн”, “Заєць”, “Синиця”, “Шпак”)
- дерев, кущів, грибів, плодів (“Дуб”, “Калина”, “Ясен”, “Квітка”, “Осока”)
- предметів, інструментів (“Стріла”, “Бомба”, “Таран”, “Замок”)
- власних імен, прізвищ (“Андрій”, “Ванька”, “Березенко”, “Коваленко”, “Василина”)
- історичних осіб, літературних, анімаційних або відео героїв (“Сірко”, “Байда”, “Гонта”, “Княгиня”, “Мати Драконів”, “Веселун”)
- природних явищ (“Грім”, “Хмара”, “Буря”)
- етнічних груп (“Черкес”, “Гуцулка”, “Японець”, “Лемкиня”)
- професій (“Поет”, “Чумак”, “Швець”, “Ботанік”, “Історик”)

- топонімів, гідронімів (“Крим”, “Лиман”, “Одеса”, “Дніпро”)
- статусу у суспільстві, званнями, титулами (“Граф”, “Мажор”, “Голо-та”, “Волоцюга”)
- за спорідненістю або стосунками між людьми (“Дід”, “Кум”).

Псевдо прикметникового типу також зустрічаються доволі часто: “Відважний”, “Смілива”, “Бистрий”, “Пильний”, “Моторний”.

Серед дієслівних можна назвати такі: “Непитай”, “Угадай”, “Стріляй”, “Нежурись”, “Незнаю”, “Кивай”.

Найменш використовуваними зараз є ідіоматичні псевдо, схожі на козацькі: “Зірвишапка”, “Розбийгора”, “Видеризуб”, “Вернигора”.

Загалом, слід зауважити, що комунікацію між джурами та виховниками краще вибудовувати за принципами паритетності і рівності, а не підпорядкованості. З цим допоможе впоратися наявність псевд у всіх учасників процесу. Звертатися один до одного, в тому числі до виховника/виховниці, краще за псевдо, або “друже” / “подруго”.

ФОРМИ РОБОТИ З ДЖУРАМИ

Формами організації роботи з джурами є сходини, збірки, вишколи, таборування, інтерактивні заняття, акції, гутірки.

Сходини – повноцінні регулярні систематичні зустрічі групи за визначеним планом діяльності з багатьма складовими деталями проведення.

Збірки – неперіодичні, цільові зустрічі групи переважно по одній важливій справі (підготовка до змагань, вишколу, заходу, екологічна акція, тренування вертепу тощо)

Сходини куреня (до 2 год. 1 раз в місяць) можна проводити за таким планом:

- Збірка перевірка присутніх, готовності

- Відкриття з церемоніалом
 1. разом для всіх роїв:
 - Гутірка чи інша форма заходу на важливу тему
 - Вишкільний елемент для всіх членів куреня
 2. рої працюють самостійно:
 - Гутірка
 - Інструктаж/майстерка по ротації
- Спільна точка для всіх роїв – гра, змагання, забава, вправа, завдання
- Закриття сходин

Також важливо визначити тему сходин наперед.

Протягом року в межах роботи куреня необхідно організовувати та проводити тематичні вишколи – це 2–3-денні заходи для групи із практичним інтенсивним навчанням та закріпленням здобутих знань–умінь–ставлень. Проводити їх можна із регулярністю 1 раз у квартал (наприклад, жовтень, січень – квітень). Пропонована тематика вишколів: виживання в природі, первинна медична допомога, тактико-вогнева підготовка, топографія та орієнтування, історично-козацькі вишколи, вивчення бойових мистецтв тощо.

Підсумкові літні таборування

Курінні підсумкові табори в системі Гри є вершиною річних зусиль з виховно-вишкільної діяльності куреня. Кожен виховник має прагнути провести спільно з проводом куреня наприкінці річного циклу навчання підсумкове освітнє таборування свого куреня.

Курінний табір – це таборовий збір, який проводиться в польових умовах з конкретною вишкільною, виховною метою. Має визначену тривалість (не менше 2 ночівель в польових умовах, краще проводити протягом 7-14 днів) та місце або маршрут проведення. Курінний

табір має бути організований курінним проводом під керівництвом виховника.

Літні таборування можуть бути:

- для свого куреня;
- для кількох куренів;
- для кількох роїв, які хочуть започаткувати курінь;
- участь в таборі партнерів;
- участь в підсумкових етапах у формі таборувань.

Для якісної підготовки та проведення підсумкових курінних таборувань, виховники мають пройти польовий вишкіл для організаторів курінних таборів.

ТАБОРУВАННЯ ФІНАЛЬНИХ ЕТАПІВ

Таборування фінальних етапів регулюється Типовими правилами та умовами організації проведення таборувань під час шкільного, I (міського, ОТГ, районного), II (обласного, Київського міського) та III (Всеукраїнського) етапів Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)

Метою таборування фінальних етапів є підведення підсумків річної програми гри шляхом організації змагань та вишколу з основних напрямків підготовки, створення середовища самовиховання та самоврядування молоді у формі табору.

Для проведення у закладі освіти, об'єднаній територіальній громаді, районі, місті, області шкільного, I (міського, ОТГ, районного) та II (обласного, Київського міського) етапів Гри штабами відповідного рівня створюються організаційні комітети, визначаються установи чи організації, на які покладається відповідальність за організацію та проведення відповідного етапу Гри.

До участі у таборуваннях шкільного, I (міського, ОТГ, районного) етапу допускаються рої від осередків гри (куренів), які сформовані в закла-

дах загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) освіти. До участі у таборуваннях II (обласного, Київського міського) етапу допускаються рої-переможці або рої-призери I етапу. До участі у таборуванні III (Всеукраїнського) етапу допускаються рої-переможці або рої-призери II етапу Гри «Джура». Інші учасники (в т.ч. закордонні) можуть подати заявки і бути допущеними до участі у фінальних етапах гри (поза конкурсом) за рішенням організаторів.

Відповідно до Типових правил керівник, виховник рою – педагоги, які супроводжують на фінальний етап – призначаються наказом закладів освіти, територіальних, районних, обласних (міських) департаментів (управлінь) освіти. На керівників рою покладається відповідальність за збереження життя та здоров'я учасників гри в дорозі та під час проведення таборування.

Для кращої структурної організації учасників гри «Джура» на етапах рої об'єднуються в чоти, а чоти в сотні.

Для забезпечення якісного виконання програми таборування фінальних етапів формується таборова старшина.

Таборова старшина відповідає за:

- життя та здоров'я учасників табору;
- своєчасну підготовку місць проведення гри «Джура» відповідно до вимог Положення про гру «Джура» та Умов проведення;
- дотримання розпорядку дня та правил безпеки учасниками гри;
- підготовку приміщень для роботи штабу та СК;
- розміщення учасників у наметовому таборі;
- харчування та відпочинок учасників;
- проведення вранішніх та вечірніх збірок (шикувань) учасників гри «Джура»;
- прийом та розміщення учасників, організаторів та гостей;
- забезпечення (разом з представниками районних (міських) управлінь МВС) охорони території таборування.

Таборова старшина має такий склад: похідний отаман табору, бунчужний табору, хорунжий табору, писар табору, осавул табору, обозний табору, сотник, чотовий.

Похідний отаман табору:

- здійснює загальну організацію табору, керівництво таборовою старшиною; презентує спільно з представником організації, що проводить захід, табір у взаємодії з місцевими органами державної влади, правоохоронними органами, органами охорони здоров'я, представниками ЗМІ та іншими організаціями; контролює виконання виховної програми, виконання розпорядку дня та розкладу занять; контролює тренувальні заняття з учасниками гри; складає за допомогою писаря звіт по закінченню табору; виконує інші поточні завдання, спрямовані на забезпечення якісного таборування.

Бунчужний табору:

- виконує обов'язки похідного отамана табору під час його відсутності на території табору або за його дорученням поза табором; здійснює загальні шикування; організовує за допомогою інструкторів ранкову зарядку (руханку); шикує рої на ранкове та вечірнє коло, приймає доповіді ройових про місця перебування учасників, про стан здоров'я та їх готовність до виконання завдань навчально-виховної та змагальної програм; доповідає похідному отаману на ранковому та вечірньому колі про готовність роїв до виконання завдань навчально-виховної, змагальної та конкурсної програм; керує хорунжими на підніманні та опусканні державного та таборового прапорів (на ранковій та вечірній збірках одночасно виконується Державний Гімн усіма учасниками у живому співі); подає сигнали загального збору; забезпечує у межах своєї компетенції виконання розпорядку дня; контролює розміщення в таборі прапорів, плакатів, іншої наочності; контролює чисельний склад учасників і режим щоденного харчування; контролює санітарний стан табору та навколишньої території, протипожежну безпеку; надає дозвіл на вихід учасників за межі табору, веде книгу обліку перебування учасників і інструкторів на території таборування чи за її межами; виконує інші поточні завдання і доручення похідного отамана.

Хорунжий табору:

- забезпечує якісне проведення урочистих заходів; бере участь в організації виховної роботи в таборі; забезпечує разом із технічним персоналом озвучення табору (трансляція патріотичних пісень, оголошення інформації тощо); укладає та регулює щоденний розклад занять; контролює роботу інструкторів; проводить заняття з інструкторами та обговорює зміст занять наступного дня; координує і спрямовує діяльність чотових, проводить відповідні наради; виконує інші поточні завдання і доручення похідного отамана.

Осавул табору:

- керує призначеними черговими підрозділами (роями), керує вартами; забезпечує у межах своєї компетенції охорону табору; контролює і перевіряє денні та нічні таборові варти; контролює дотримання правил внутрішнього розпорядку; виконує інші поточні завдання і доручення похідного отамана.

Писар табору:

- реєструє разом із мандатною комісією учасників таборування; готує проекти щоденних наказів і оголошує їх на вечірньому колі; веде протоколи нарад таборової старшин (при потребі); забезпечує таборову кореспонденцію, веде таборову хроніку; веде документацію табору (розклад занять, протоколи, накази, розпорядження, об'яви, оприлюднює необхідні матеріали тощо); виконує інші поточні завдання і доручення похідного отамана.

Обозний табору:

- вирішує питання територіального розташування табору; забезпечує табір наметами, іншим таборовим інвентарем, канцелярським приладдям та обладнанням; керує розгортанням табору та контролює технічний стан всіх елементів табору; сприяє обладнанню території табору у відповідності до їх призначення (вста-

новлення наметів для роботи членів СК та таборової старшини табору, санітарної зони, місць для проведення занять, території кухні та ін.); розміщує учасників таборування на визначених місцях; контролює порядок прийняття їжі (при спільному харчуванні учасників); контролює збереження продуктів харчування роями (при окремому харчуванні кожного з них); контролює забезпечення учасників таборування якісною питною водою та організовує її видачу; забезпечує функціонування таборової крамнички (за наявності такої); керує згортанням табору та наведенням порядку на місцевості; виконує інші поточні завдання і доручення похідного отамана.

Сотник:

- особа, котра безпосередньо підпорядковується бунчужному, отаману і його заступникам згідно їх напрямів діяльності.

Сотник – це інструктор за потребою; є на постійному зв'язку з чотовими та бунчужним з адміністративних та із хорунжим з виховних питань. Завжди допомагає чотовим, замінює їх при потребі.

Чотовий:

- це головна людина для джур на таборі «Джура»; це командир чоти з кількох роїв, через нього надходять доручення, інформація, накази; це головний виховник чоти; це інструктор за потребою; чотовий на постійному зв'язку із сотником/бунчужним з адміністративних та із хорунжим із виховних питань.
- Мета діяльності чотового – здружити рої, зробити так, щоб рої не мали часу нудьгувати, були постійно зайняті. Супроводжувати їх на вишколи та змагання. Забезпечити їх потрібною інформацією про життя в таборі.
- Чотовий реалізовує у вільний від змагальних етапів гри час цілий комплекс виховних заходів (гутірки, зустрічі з особистостями, дискусії, вогники, ватри тощо), створення виховних ситуацій (плекання доброго діла, моральної поведінки, вірності Україні, допомога ближньому тощо) та виховного середовища (розміщення відповідної інформаційної продукції, символіки, підтримка традицій загальноукраїнських, козацьких, гри «Джура»).

Найперше чотовий має бути позитивним прикладом для молоді, своєю поведінкою на таборі бути зразком дотримання ідейних засад гри, Положення про гру та цих правил організації таборування.

Суддівська колегія

Для організації змагань, конкурсів та забезпечення об'єктивної оцінки результатів змагань і конкурсів, що проводяться в межах фінального етапу створюється суддівська колегія (далі – СК), яка підпорядковується отаману. Для розгляду апеляцій на рішення СК створюється Апеляційна комісія.

Склад суддівської колегії затверджує керівник установи чи закладу, на який покладається відповідальність за проведення заходу. До складу суддівської колегії можуть залучатися педагоги, вчені, краєзнавці, представники спортивних та громадських організацій тощо (за згодою).

Має такий склад:

- головний суддя – заступник отамана з організації змагань;
- голова мандатної комісії;
- головний секретар;
- старші судді етапів змагань та конкурсів;
- судді етапів змагань та конкурсів.

Виховники на фінальному етапі гри «Джура» – це підготовлені Головним та місцевими штабами волонтери, педагоги, спеціалісти з національно-патріотичного виховання, завданням яких є сприяти учасникам гри у їхньому самовихованні, особистому та груповому зростанні, розвитку, допомагати у самоорганізації та самоврядуванні в рамках чоти кількох роїв. Для цього Головний та місцеві штаби проводять перед фінальними етапами вишколи виховників із підготовки виховних кадрів для таборувань. До вишколу долучаються представники всіх організацій, які є співорганізаторами фінальних етапів.

ЦЕРЕМОНІАЛИ. ШИКУВАННЯ

Таборування фінальних етапів обов'язково супроводжуються ранковими та вечірніми шикуваннями. Ранкову збірку бажано планувати на 9:00 і розпочинати її загальнонаціональною хвилиною мовчання за загиблими у Війні за Незалежність України. Про правила поведінки під час хвилини мовчання детальніше читайте в Розділі 6 “Меморіалізація”.

Порядок ранкового шикування:

Заздалегідь сотники вказують чотовим лінію сотні. Чотові шикують чоту.

Бунчужний подає команду «ТАБІР, ШИКУЙСЬ» – чоти, сотні швидко вирівнюються в загальну лінію.

Старшина табору шикується на встановленому для них місці біля прапорів.

Бунчужний – «ТАБІР, РІВНЯЙСЬ, СТРУНКО! РОЙОВИМ/ЧОТОВИМ ТА СОТНИКАМ ДО ЗВІТУ ВИСТУПИТИ!».

Ройові виходять на 2 кроки з лави.

Чотові виходять на 6 кроків з лави.

Сотники до середини своєї сотні

Ройові повертаючись до рою дають команди:

«РІЙ, РІВНЯЙСЬ, СТРУНКО, ДО ЗВІТУ ГЛЯНЫ!»

Всі ройові стають у лаву перед чотовими і почергово доповідають:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО, ЧОТОВИЙ/ЧОТОВА, РІЙ «_____» (назва рою) У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА РАНКОВЕ ШИКУВАННЯ ВИШИКУВАНИЙ! (якщо є відсутні, повідомити, скільки та причину відсутності) РОЙОВИЙ/РОЙОВА _____ (своє прізвище та ім'я або псевдо)».

Чотовий, після звіту кожного ройового каже: «СПОЧИНЬ», опісля ройовий обертається обличчям до рою і дублює команду «СПОЧИНЬ», та повертається у вихідне положення.

Після звіту останнього ройового чотовий каже «РОЙОВІ, СТАТИ ДО ЛАДУ!», ройові кажуть «ТАК Є!» обертаються до рою і стають до строю на своє місце.

Чотовий кожної чоти голосно подає команду:

“ЧОТА. РІВНЯЙСЬ. СТРУНКО. ДО ЗВІТУ ГЛЯНЬ.” обертається, підходить до сотника та стає в загальну лаву чотових і доповідає:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО СОТНИКУ, ЧОТА «_____» (назва або номер чоти) У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА РАНКОВЕ КОЛО ВИШИКУВАНА!

(якщо є відсутні, повідомити, скільки та причину відсутності)

ЧОТОВИЙ/ЧОТОВА _____(своє прізвище та ім'я або псевдо)»

Сотник, після звіту кожного чотового каже: «СПОЧИНЬ», опісля чотовий обертається обличчям до чоти і дублює команду «СПОЧИНЬ», та повертається у вихідне положення.

Після звіту останнього чотового сотник каже «ЧОТОВІ, СТАТИ ДО ЛАДУ!», чотові кажуть «ТАК Є!» обертаються до чоти і стають до строю на своє місце.

Сотник кожної сотні голосно подає команду:

“СОТНЯ. РІВНЯЙСЬ. СТРУНКО. ДО ЗВІТУ ГЛЯНЬ.” обертається, підходить до бунчужного та стає в загальну лаву сотників і доповідає:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО, _____ БУНЧУЖНИЙ/БУНЧУЖНА, _____ СОТНЯ
«_____» (назва або номер чоти) У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА РАНКОВЕ КОЛО ВИШИКУВАНИЙ!

(якщо є відсутні, повідомити, скільки та причину відсутності)

СОТНИК/СОТНИЦЯ _____(своє прізвище та ім'я або псевдо)»

Бунчужний, після звіту кожного сотника каже: «СПОЧИНЬ», опісля сотник обертається обличчям до сотні і дублює команду «СПОЧИНЬ», та повертається у вихідне положення.

Після звіту останнього сотника бунчужний каже «СОТНИКИ, СТАТИ ДО ЛАДУ!», сотники кажуть «ТАК Є!» обертаються до сотні і стають до строю на своє місце.

Бунчужний голосно подає команду для всього табору:

“ТАБІР. РІВНЯЙСЬ. СТРУНКО. ДО ЗВІТУ ГЛЯНЬ.” обертається, підходить до отамана стає за 2 кроки до отамана і доповідає:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО, ОТАМАНЕ, ТАБІР У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА РАНКОВЕ КОЛО ВИШИКУВАНІЙ! (якщо є відсутні, повідомити, скільки та причину відсутності)

БУНЧУЖНИЙ/БУНЧУЖНА _____ (своє прізвище та ім’я або псевдо)»

Бунчужний відходить навскоси вліво і стає поруч з отаманом, Отаман вітається із табором «СЛАВА УКРАЇНІ», всі відповідають «ГЕРОЯМ СЛАВА». Опісля бунчужний робить крок вперед. Всі продовжують стояти на струнко.

Бунчужний – «ХОРУНЖИМ ДО ПРАПОРІВ ВИСТУПИТИ! ПРАПОРИ ПІДНЯТИ! ТАБІР, НА ПРАПОРИ ГЛЯНЬ! ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ!».

(Всі учасники співають Державний Гімн України. Піднімається Державний Прапор України. Учасники гри співають Гімн, тримаючи праву руку зігнутою в кулак на лівому боці грудей, а таборова старшина, сотники, чотові, ройові – приклавши руку до головного убору)

Надається слово спочатку отаману, а потім іншій старшині, що бажає висловитись.

Після того, як усі висловились, Бунчужний звертається до табору: ТАБІР! РІВНЯЙСЬ! СТРУНКО! СПОЧИНЬ! РОЗХІД! Всі роблять крок назад лівою ногою, кажуть “СЛАВА!” і розходяться.

Порядок вечірнього шикування:

Заздалегідь сотники вказують чотовим лінію сотні. Чотові шикують чоту.

Бунчужний подає команду «ТАБІР, ШИКУЙСЬ» – чоти, сотні швидко вирівнюються в загальну лінію.

Старшина табору шикується на встановленому для них місці біля прапорів.

Бунчужний – «ТАБІР, РІВНЯЙСЬ, СТРУНКО! РОЙОВІ/ЧОТОВІ ТА СОТНИКИ, ДО ЗВІТУ ВИСТУПИТИ!».

Ройові виходять на 2 кроки з лави.

Чотові виходять на 6 кроків з лави.

Сотники до середини своєї сотні

Ройові повертаючись до рою дають команди:

«РІЙ, РІВНЯЙСЬ, СТРУНКО, ДО ЗВІТУ ГЛЯНЫ!»

Всі ройові стають у лаву перед чотовими і почергово доповідають:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО, ЧОТОВИЙ/ЧОТОВА, РІЙ «_____»
(назва рою) У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА ВЕЧІРНЄ
КОЛО ВИШИКУВАНИЙ! (якщо є відсутні, повідомити, скільки та причи-
ну відсутності) РОЙОВИЙ/РОЙОВА _____
(своє прізвище та ім'я або псевдо)».

Чотовий, після звіту кожного ройового каже: «СПОЧИНЬ», опісля ройовий обертається обличчям до рою і дублює команду «СПОЧИНЬ», та повертається у вихідне положення.

Після звіту останнього ройового чотовий каже «РОЙОВІ, СТАТИ ДО ЛАДУ!», ройові кажуть «ТАК Є!» обертаються до рою і стають до строю на своє місце.

Чотовий кожної чоти голосно подає команду:

“ЧОТА. РІВНЯЙСЬ. СТРУНКО. ДО ЗВІТУ ГЛЯНЬ.” обертається, підходить до сотника та стає в загальну лаву чотових і доповідає:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО СОТНИКУ, ЧОТА «_____» (назва або номер чоти) У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА ВЕЧІРНЄ КОЛО ВИШИКУВАННЯ!

(якщо є відсутні, повідомити, скільки та причину відсутності)

ЧОТОВИЙ/ЧОТОВА _____(своє прізвище та ім'я або псевдо)»

Сотник, після звіту кожного чотового каже: «СПОЧИНЬ», опісля чотовий обертається обличчям до чоти і дублює команду «СПОЧИНЬ», та повертається у вихідне положення.

Після звіту останнього чотового сотник каже «ЧОТОВІ, СТАТИ ДО ЛАДУ!», чотові кажуть «ТАК Є!» обертаються до чоти і стають до строю на своє місце.

Сотник кожної сотні голосно подає команду:

“СОТНЯ. РІВНЯЙСЬ. СТРУНКО. ДО ЗВІТУ ГЛЯНЬ.” обертається, підходить до бунчужного та стає в загальну лаву сотників і доповідає:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО, _____ БУНЧУЖНИЙ/БУНЧУЖНА, СОТНЯ «_____» (назва або номер чоти) У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА ВЕЧІРНЄ ШИКУВАННЯ ВИШИКУВАНИЙ! (якщо є відсутні, повідомити, скільки та причину відсутності)

СОТНИК/СОТНИЦЯ _____(своє прізвище та ім'я або псевдо)»

Бунчужний, після звіту кожного сотника каже: «СПОЧИНЬ», опісля сотник обертається обличчям до сотні і дублює команду «СПОЧИНЬ», та повертається у вихідне положення.

Після звіту останнього сотника бунчужний каже «СОТНИКИ, СТАТИ ДО ЛАДУ!», сотники кажуть «ТАК Є!» обертаються до сотні і стають до строю на своє місце.

Бунчужний голосно подає команду для всього табору:

“ТАБІР. РІВНЯЙСЬ. СТРУНКО. ДО ЗВІТУ ГЛЯНЬ.” обертається, підходить до отамана та стає за 2 кроки до отамана і доповідає:

«ДРУЖЕ/ПОДРУГО, ОТАМАНЕ, ТАБІР У ПОВНОМУ/НЕПОВНОМУ СКЛАДІ НА ВЕЧІРНЄ КОЛО ВИШИКУВАНИЙ! (якщо є відсутні, повідомити, скільки та причину відсутності)

БУНЧУЖНИЙ/БУНЧУЖНА _____(своє прізвище та ім'я або псевдо)»

Бунчужний відходить навскоси вліво і стає поруч з отаманом, Отаман вітається із табором «СЛАВА УКРАЇНІ», всі відповідають «ГЕРОЯМ СЛАВА». Опісля бунчужний робить крок вперед.

Бунчужний – «СПОЧИНЬ!».

Похідний отаман – підводить підсумки виконання Програми дня; запрошує до слова членів Таборової старшини та Головного суддю.

Бунчужний – «ТАБІР, СТРУНКО! ПИСАРЮ, ЗАЧИТАТИ НАКАЗ ПО ТАБОРУ!»

Писар зачитує наказ.

Бунчужний – «СПОЧИНЬ!»

Бунчужний – «ТАБІР, СТРУНКО! ХОРУНЖІ, ДО ПРАПОРІВ ВИСТУПИТИ! НА ПРАПОРИ ГЛЯНЬ! ПРАПОРИ ОПУСТИТИ! Марш Збройних Сил України - Зродились ми!».

(Всі учасники співають марш Збройних Сил України «Зродились ми». Опускається Державний Прапор України. Учасники гри співають марш, тримаючи праву руку зігнутою в кулак на лівому боці грудей, а таборова старшина, сотники, чотові, ройові – приклавши руку до головного убору).

Після закінчення співу Бунчужний звертається до табору: ТАБІР! РІВНЯЙСЬ! СТРУНКО! СПОЧИНЬ! РОЗХІД! Всі роблять крок назад лівою ногою, кажуть “СЛАВА!” і розходяться.

ІНШІ ФОРМИ РОБОТИ З ДЖУРАМИ

Звертаємо увагу, що **з джурами протягом року необхідно організувати та проводити інші, окрім зазначених вище, активні та інтерактивні заняття.**

Ними можуть бути:

- виїзні екскурсії, відвідування музеїв, мандрівки
- облаштування місць пам'яті, участь у меморіальних заходах
- розважально-ігрові заняття
- краєзнавчо-дослідницькі проєкти
- змагальні квести
- відеохаби
- турніри
- челенджі
- флешмоби
- зустрічі з військовими, письменниками, видатними українцями
- акції, волонтерські та благодійні заходи
- періодичні / систематичні тренування

ДЕКАЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТА

Одним із перших моральних кодексів, яким керувалися українські борці за незалежність у XX столітті, був “Декалог”, укладений Степаном Ленкавським у 1929 році, коли й була створена Організація українських націоналістів. Відтоді “Десять заповідей” зазнавали певних змін, але неодмінно залишалися закликами до безкомпромісної боротьби за українську державність, самопожертви, честі, сили, помсти ворогам та підпорядкування особистих інтересів інтересам нації.

Подаємо точки (пункти) декалогу без змін. Радимо офіційні збірки, церемоніали, посвяти в джури, сходина до Дня Героїв супроводжувати урочистим виголошенням десяти точок Декалогу.

1. Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї.
2. Не дозволиш нікому плямити слави, ні чести твоєї нації.
3. Пам'ятай про великі дні наших визвольних змагань.
4. Будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового тризуба.
5. Пімстиш смерть великих лицарів.
6. Про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба.
7. Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.
8. Ненавистю і безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів твоєї нації.
9. Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни.
10. Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства й простору Української держави.

Пояснення до кожної точки Декалогу написано ОУН у 1930-х роках, автор невідомий. Однак, оскільки текст пояснень включався в офіційні методичні матеріали, які підписував до друку Степан Ленкавський, він вважається автентичним ідеологічним додатком. Подаємо пояснення Декалогу у редакції, наближеній до сучасності.

1 Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї.

Найвища мета – це створення та становлення Держави задля розвитку Української нації, її вільного життя і величі. Найкраще і всебічно нація може розвиватись тільки у власній самостійній державі, тому в першу чергу мусимо вибороти та відстояти саме Українську самостійну соборну державу. Щоб забезпечити гідне життя майбутніх поколінь, український націоналіст готовий віддати навіть своє життя.

Без держави наша нація була поневолена. Ворог нищив нас. Так і сьогодні, під час Війни на Незалежність ми маємо вести боротьбу проти агресора – Російської Федерації, знищувати ворога та віддати всі свої сили та ресурси заради перемоги.

Цю заповідь пам'ятали наші предки впродовж сторіч, коли піднімали меч за здобуття волі. За цю ідею проливали кров, трудилися в полі і в хаті, творили високу культуру, рослили нові покоління, щоб відомстити кривду, здобути славу. Це все освячує нашу ідею у віках і подає її, як найкращий, найсвятіший обов'язок життя кожного українця. Тисячоліттями боролась наша нація за гідне існування та життя, хоч доводилося складати величезні криваві жертви, тому і нащадки – українські націоналісти справедливо і доцільно продовжують боротьбу, щоб не вкрити ганьбою і соромом світлу пам'ять предків. Кров і смерть мільйонів не сміють пропасти даремно, вони кличуть нових борців до чину.

Смерть в боротьбі за волю, могутність і славу України – це вічне життя у пам'яті народу, це вічна слава у вінці нації. Кожна смерть – це новий доказ святості і справедливості нашої Ідеї, її живучості і перемоги.

2 Не дозволиш нікому плямити слави, ні чести твоєї нації.

Славою і честю нашої нації є: тисячолітня історія, великі історичні події, їхні героїчні чини, святі ідеї предків, їхня оборонна войовничість, наша культура, мова, українська земля, здорове сучасне українське покоління. Ворог, зневажаючи ці цінності, хоче знищити весь народ і націю, захопити наші землі. Отже, на кожному кроці гостро і безпощадно поборює ворога, будь-які ворожі наклепи і обмани, що знецінюють українську націю. Не смієш вести з ворогом привітні розмови, розважатися з ним, хвалити ворогів і їхній лад. Тільки рішучим чинним спротивом зможеш оборонити честь нації.

3 Пам'ятай про великі дні наших визвольних змагань.

Великі дні наших визвольних змагань – це святкові дні та пам'ятні дати на честь славних героїв і важливих історичних подій. Ці дні нагадують нам велич і славу України, героїчну боротьбу народу, велетенські події нашої історії, їхні чини і смерті. Відзначаючи ці дати, ми духом зв'язуємося з усіма героями, їхніми змаганнями, волею, ідеями, продовжу-

ємо їх в нашому житті, праці, боротьбі, створюючи історичну тяглість, духовний зміст і свідомість історичного покликання.

В ці святкові дні вмій утримати святковий настрій, показати зовнішньою поведінкою про святість і вагу цього дня. Коли це скорботний день, шануй його постом, мовчанкою, відмовляючись у цей день від усяких розваг і задовольень, головне — не забувай про тих, хто загинув у боротьбі, а їхні могили стоять запущені і занедбані. Разом із нацією переживай веселі чи сумні хвилини тих визначних дат.

4 Будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового тризуба.

Наша боротьба триває здавна від віків. Найбільші успіхи в цій боротьбі досягнув наш народ за часів князя Володимира Великого. На широких просторах повстала могутня Русь-Україна, що її кордони були укріплені потужними валами і лицарськими залогами. Столиця Української держави — Київ, пишався золотoverхими будівлями, був вогнищем культури на Сході Європи, торговельним комунікаційним осередком на Захід і Схід. Слава, велич і могутність Княжої держави лунала по цілому світі: володарі чужих держав зав'язували дипломатичні і родинні відносини. За таку могутню і соборну Україну, за справу Володимирового тризуба йшли в походи княжі вої, козацькі полки, січові стрільці, повстанці і нові армії.

Отже, цінуй й шануй свій народ, мову, історію, культуру і землю, наші символи. Виконуй кожний наказ так, щоб це свідчило про тебе, як гідного нащадка великих князів і борців за незалежність.

5 Пімстиш смерть великих лицарів.

Вороги Української нації вбивали її найкращих синів, вождів, провідників, державотворців, культурних діячів і всіх великих лицарів. Вони всі згинули жорстокою смертю від ката за те, що справедливо боролися за волю для нас, наші родини, весь український народ. Така боротьба є завжди святою. Тому помста за смерть великих лицарів нашої нації є справедливою метою.

6 Про справу не говори з тим, з ким можна, а з тим, з ким треба.

Це найважливіша і необхідна заповідь для підпільної праці і боротьби. Законспірувати визвольний рух і осіб, місця перебування, зв'язки – це певна запорука успішної і переможної боротьби. Широке пропагування нашої ідеї, боротьби, хоробрості і героїства поміж українськими народними масами та чужими народами – це обов'язок кожного українця.

Не поширюй непотрібні звістки про особисті справи людей, які працюють в нашому русі. Не нарікай голосно на невідкладні обставини, незадовільні успіхи нашої праці, втрати, в присутності сторонніх людей. Твої слова – це наказ для підлеглих, це поради для інших, це заклик до боротьби нашої нації проти ворога.

7 Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.

Твоїм ворогом є ворог твоєї нації і держави, що вбиває її боротьбу до волі. До цього ворога будь суворий і жорстокий. Не йди на перемир'я з ним, бо він тебе знищить. Ми обороняємо свою честь, землю, народ, право і життя. Ми ведемо справедливую війну. Співпрацювати з ворогом дозволяється лише тоді, коли хочеш його знищити.

8 Ненавистю і безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів твоєї нації.

Для України, для щастя мільйонів тих, що живуть тепер і будуть жити, необхідно присвятити себе боротьбі з ворогом, бо твоїм ворогом є ворог твоєї нації і держави. За цю ідею, не вагаючись, наші полки виступали в далекі походи, ставали до боротьби проти тисячних орд. Ніяка небезпека, жорстокий ворог, важке становище, трудний чин не зневірять нас, не спинять у праці і боротьбі. Не дивлячись на те, чи політичне становище в міжнародному світі сприяє нам, чи ні, – борись за найвищу святу ідею, не сходи зі шляху боротьби, не дивись на втрати чи ворожі удари. «Не здавайся, хоч би проти тебе був увесь світ!»

9 Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни.

Щоб здобути тайну, знищити наш націоналістичний рух і кадри, вороги можуть вдаватися до різних засобів: прохань і погроз, кривавих тортур і різних мук. Але ніякий гнів не допоможе ворогам знищити змагання великої української нації до самостійності і могутності. В нашій історії маємо багато прикладів надлюдського героїства, що довершили ті, яких не зламали ні тортури, ні смерть. Це козак Байда, що три дні висів на гаку, але не зрадив свого народу. Жінка – Ольга Басараб, загинула скривавлена від побоїв і катувань, не зрадивши найменшої таємниці. По-геройськи загинули, не зламавшись, Білас, Данилишин та інші борці. Їхні імена стали безсмертними.

Так і нам варто вчиняти, коли опинимомся в найбільш критичному безвихідному положенні. Треба якнайкраще зберегти таємницю нашого руху, щоб ніколи ворог не зміг її здобути, особливо в сучасних умовах Війни за Незалежність, коли ворог прагне нашого фізичного знищення через гібридний інформаційно-психологічний тиск і вплив.

10 Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства й простору Української держави.

Здобути Українську державу легше, ніж її утримати. Це підтвердив історичний досвід. Саме тоді треба докласти найбільше зусилля, щоб зберегти надбання пращурів, завдяки якій і набула незалежність Україна, та розбудувати багатство і силу Української держави. Українська нація хоче будувати свою державу на рідних землях (етнографічних та історичних), де жив від віків, управляв ними і закріпив за собою кров'ю у боротьбі український воїн і лицар.

Український націоналіст, здобувши Українську самостійну соборну державу, повинен старатися і працювати для розбудови української сили, величі і слави. Він повинен стати борцем за нову людину-українця, за сталевий його характер, високий ідейно-моральний рівень, за націоналістичне виховання молодого покоління, за фізичний здоровий стан української родини. Всі сили ми маємо присвятити для розвитку української нації та держави, для розбудови всіх ділянок духовного і матеріального життя, щоб творити добробут і вільне життя української людини.

Розділ 4.

“ПОРОГИ” ТА ВМІЛОСТІ ЯК МОТИВАЦІЙНО- ВИПРОБУВАЛЬНА СИСТЕМА

Джури під час
виконання впоряду на
III Всеукраїнському етапі
Гри, с. Осій, Закарпатська
область

Над розробленням мотиваційно-випробувальної системи “Пороги” працювали:

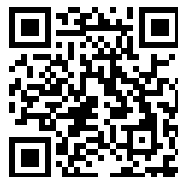
Євгенія Алексеичук “БОЦМАН”, Ганна Байкеніч “ВАСИЛИНА”, Ольга Євтушок “КНЯГИНЯ”, Олена Конопльова “ПУМА”, Володимир Людоговський “БАШТАН”, Олена Петрук “ОСОКА”, Тарас Рондзістий “СЛАВУТА”, Оксана Сьомак “РОКСІ”, Володимир Теміров “БОТАНІК”, Сергій Тиндик “МАНДРІВНИК”.

Також висловлюємо подяку за долученість і внесок Миколі Бігусу “ЗЕЛЕНОМУ”, Андрію Голодрізі “СОКОЛУ”, Миколі Когуту “ІСТОРИКУ”, Олені Охрімчук “КВІТЦІ”.

ВАЖЛИВО! Комплексна система мотиваційно-випробувальних етапів “Пороги” рекомендована до апробації виховниками куренів і роїв у системі Гри “Джура” в закладах загальної середньої та позашкільної освіти рішенням Головного Штабу Гри (протокол засідання Головного Штабу від 21 квітня 2026 року № 21).

З метою подальшого покращення системи “Пороги” пропонуємо виховникам, які розпочали впровадження цієї системи в роботі своїх куренів і роїв, заповнити Гугл-форму, яка б надала зворотній зв’язок щодо негативних та позитивних сторін уведення “Порогів”. Ваша думка важлива для нас!

ЛЕГЕНДА ПОРОГІВ

Дніпрові пороги – верхів’я гранітів, гнейсів та інших порід українського кристалічного щита, що виходили (до моменту їх затоплення водами Дніпровського водосховища) на поверхню річки Дніпро. Пороги простяглися від Лоцманської Кам’янки (нині селище в межах міста Дніпра) до Запоріжжя на відтинку 90 км.

Перші відомості про пороги містяться у творах давньогрецьких авторів. Згадка про пороги є і в Геродота. За часів Русі через дніпрові пороги проходив шлях «із варягів у греки». Дані про кількість порогів

суперечливі і коливаються від 7 до 13. Однак українська історіографія, зокрема, Дмитро Яворницький (“Руський літопис”) зазначає про 9 головних порогів: Кодацький, Острівний, Лоханський, Дзвонецький, Ненаси́тець, Вовни́зький, Будило́вський, Ли́шній, Ві́льний.

За часів козащини пороги відігравали чи не найголовнішу роль у вихованні та вишколі джур, підготовці їх до козацького життя. Відомо, що джурами називали молодих вихованців, які були учнями, помічниками та зброєносцями козаків. Інститут джур був дуже поширений і авторитетний, адже існував протягом усієї історії козацтва. Стати джурою міг не кожен, а лише той, хто годився до козацької служби, пройшовши певні випробування – як фізичні, так і моральні. Тому, коли приймали до козацького товариства, а також під час посвят у козаки-запорожці, молодим джурам, які пройшли вишколи на Січі, нерідко влаштовували на порогах випробування. Майбутні козаки мали подолати на човні один чи кілька порогів. Особливо така підготовка ставала в пригоді тим, хто вирушав потім у морські походи. Тож проходження дніпрових порогів молодими козаками і джурами було певним обрядом ініціації до козацького стану.

Символічно відроджуючи козацькі традиції в організації та проведенні Гри, а також у вихованні козачат, джур і молодих козаків, пропонуємо запровадити проходження учасниками Гри комплексної мотиваційно-випробувальної системи “Пороги” (далі система “Пороги”). Першим етапом впровадження може бути їх апробація протягом року в системі Гри.

ВИХОВАННЯ І САМОВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ “ПОРОГИ”

“Пороги” – комплексна система мотиваційно-випробувальних етапів у дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура»), яка створює умови та сприяє формуванню у джур національно-патріотичної свідомості, національної та громадянської ідентичності, набуттю нових знань і навичок, розвитку вмінь і відповідних компетентностей; це системна робота з набуття вмілостей та здобуття ступенів досконалості за відповідною програмою для кожної вікової групи. Щодо ви-

значення “Пороги”, то пропонуємо розглядати його не в буквальному сенсі як перепону або підступ, а метафорично – як випробування, що треба подолати, аби перейти на новий рівень чи нову сходинку. Відтак, вони стають мотиваційним компонентом Гри.

Системна робота з набуття вмілостей та здобуття ступенів досконалості за програмою “Пороги” досягається шляхом:

- проходження учасниками Гри самоосвітнього просвітницького курсу самовиховання в малих групах роях згідно із вимогами і правилами системи «Пороги», в якій цей процес окреслено терміном «сплав»;
- складання іспитів, тестів, проб для визначення ступеню оволодіння якостями згідно з вимогами системи «Пороги», в якій цей період ототожнюється з «подоланням порогів» учасниками Гри.

З огляду на історичний контекст козачата, джури та молоді козаки мають пройти почергово і послідовно такі 9 порогів-випробувань: Кодацький, Острівний, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець, Вовнизький, Будилівський, Лишний, Вільний. Для того, аби пройти кожний поріг, учасники мають володіти певними вмілостями. За кожен набуту вмілість учасник Гри отримує символічну заохочувальну нагрудну відзначку. З кожним успішним проходженням порогів учасники Гри набувають відповідний ступінь досконалості і відзнаку про його здобуття.

Система “Пороги” – це також тематичні і профорієнтаційні мікровипробування у певній спеціалізації, які дають можливість козачатам / джурам / молодим козакам розвивати свої вмілості.

Вмілість – певний рівень знань, навичок та вмінь, що перевіряється шляхом виконання певних завдань. Проходження (подолання) порогу через випробування (іспит, проба) дає можливість козачатам, джурам і молодим козакам виявити вмілості у певній сфері діяльності або конкретній спеціалізації. Отже “сплав” є процесом набуття вмілостей, а “поріг” – перевіркою набутого. Кожний “поріг” має перелік вмілостей, якими мають володіти учасники Гри, долаючи його. Пропонуємо такий перелік вмілостей:

1 Ідеологічні:

Відун – знати і розуміти символічний простір українців та учасників Гри: державні та народні символи України, основні державні та традиційні свята українців і т.д.; знати, розуміти та вміти розказати: окремі героїчні події з історії України, етапи державотворення, формування нації, приклади звитяжної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, основні традиції українського війська та його тяглості від минулих поколінь тощо.

Кобзар – знати та вміти виконувати пісні з українського співаника (народні, традиційні, обрядові, військові).

Устрій Джура (обозний) – знати та розуміти організаційний устрій Гри, обітницю, присягу, Кодекс лицарської честі джури, Декалог українського націоналіста, вміти організувати та провести різні форми роботи з джурами (збірки, сходини, акції тощо).

2 Навичкові (виживання):

Переплутень – вміти з'єднувати та закріплювати мотузки за допомогою вузлів; вміти застосовувати спеціальне сертифіковане спорядження або технічні засоби пересування під час походів, вишколів, змагань; вміти дотримуватися безпекових правил.

Чумак – вміти розробити маршрут походів, локацію таборування, скласти схему маршрутів, розуміти і вміти визначати азимут та розуміти топографічні та картографічні знаки та позначки, вміти дотримуватися санітарно-гігієнічних і природоохоронних вимог під час таборувань, вишколів, змагань.

Кухар – вміти під час таборування, походів чи вишколів в умовах дикої природи приготувати напої та страви.

Мольфар – самозарадність, рятувальництво, вміння надати першу допомогу, знати основи тактичної медицини.

3 Військово-спортивні:

Характерник – знати, розуміти та вміти як покращити власний фізичний розвиток, володіти техніками та прийомами збереження або вдосконалення високих показників фізичних якостей: сили, витривалості, гнучкості, спритності, швидкості.

Зброяр – володіти основними знаннями з поводження і ведення влучного вогню зі зброї; знати основні елементи зброї; вміти розбирати, збирати АК, знати правила поводження на вогневому рубежі, в тирі.

Впоряд – вміти вправно та майстерно виконувати впорядові вправи, основні команди і стійки під час впоряду та вимаршу.

Система “Пороги” передбачає самовдосконалення учасника Гри і набуття ним вмілостей шляхом:

1. Праці у рою, курені.
2. Праці над характером.
3. Праці над світоглядом.
4. Підготовки до життя в суспільстві.
5. Життя серед природи.
6. Підготовки до оборони і захисту держави.

Система “Пороги” передбачає для кожної вікової групи учасників Гри відповідну Програму випробувань і вмілостей, тобто перелік тематичних завдань, які дитина самостійно визначає, коли та в якій формі виконувати.

ПРОГРАМА ВМІЛОСТЕЙ І ВИПРОБУВАНЬ У СИСТЕМІ «ПОРОГИ» ДЛЯ МОЛОДШОЇ ВІКОВОЇ ГРУПИ УЧАСНИКІВ ГРИ

1. Кодацький поріг

Передумова проходження: учасник вільно володіє державною мовою, послуговується нею як в побуті, так і в закладі освіти; уміє привітатися й попрощатися зі старшими; регулярно відвідує сходи́ни куреня або рою (70%).

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Розуміє й може пояснити значення слів “Україна”, “українець”. 2. Має загальні уявлення про Україну: (столиця, розташування, місце походження своїх батьків, найбільша річка, найбільші моря, гори). 3. Знає та називає державні символи України. 4. Уміє пояснити, чому треба бути чемним і слухатись батьків, вчителів і виховників.
Устрій Джуря (Обозний)	1. Називає правила поведінки в сім’ї (обов’язки), школі, громаді та дотримується їх. 2. Знає імена й псевдо своїх виховників. 3. Знає назву й гасло рою.
Кобзар	1. Уміє співати Гімн України. 2. Знає, як треба поводитися під час хвилини мовчання, виконання національного гімну, піднесення і зімання прапора з щогли та вміє віддати йому почесь. 3. Знає пісню рою.
Переплутень	1. Уміє в’язати вузол простий провідник. 2. Уміє в’язати прямий вузол. 3. Уміє зав’язати шнурки.
Чумак	1. Називає основні сторони горизонту. 2. Називає рослини рідного краю.
Кухар	1. Називає правила безпечної поведінки біля вогнища. 2. Знає перелік продуктів, що складають основу тарілки здорового харчування.

Мольфар	1. Знає номери рятувальних служб. 2. Дбає про особисту гігієну. 3. Знає правила протипожежної безпеки й дотримується норм поводження з газо- та електроприладами. 4. Знає, як здійснити виклик екстреної медичної допомоги.
Характерник	1. Має уявлення про фізичну культуру як сукупність різноманітних фізичних вправ, спрямованих на зміцнення здоров'я. 2. Знає та вміє застосовувати на практиці правила безпеки під час рухливих ігор.
Зброяр	1. Знає основні види зброї.
Впоряд	1. Виконує основні команди: • стійки «Рівняйся, струнко, спочинь»; • повороти на місці праворуч, ліворуч, обернись.

2. Острівний поріг

Передумова проходження: учасник Гри вільно володіє здобутими знаннями, використовує, демонструє їх протягом сплаву; пройшов поріг “Кодацький”; регулярно відвідував сходини

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Знає й називає три свята українців. 2. Має загальні знання про Україну та здатний розповісти про те, хто проживає на території нашої країни, назвати моря, гори і три найбільші річки України. 3. Має загальні уявлення та на основі них може пояснити, хто такі козаки. 4. Розуміє значення незалежності України та може обґрунтувати її важливість. 5. Пояснює значення державних символів України й аргументує необхідність шанобливого ставлення до них.
Устрій Джуга (Обозний)	1. Знає Кодекс лицарської честі. 2. Знає й називає основні посади в рою (курені) (ройовий, чотовий, хорунжий, осавул, бунчужний тощо).
Кобзар	1. Знає Марш ЗСУ. 2. Знає пісню “Ой, у лузі червона калина”. 3. Знає пісню “Ой, там на горі та й женці жнуть”.

Переплутень	Знає види, призначення вузлів та вміє їх в’язати: 1. провідник вісімка (одним кінцем та петлею); 2. булінь на опорі; 3. академічний.
Чумак	1. Розрізняє життєву форму рослин і може назвати приклади (трави, кущі, дерева). 2. Може визначити сторони горизонту за комплексом природних ознак. 3. Уміє знаходити сузір’я Велика Ведмедиця чи Великий Віз.
Кухар	1. Розрізняє основні види круп. 2. Уміє розпалити вогнище типу “шалаш”. 3. Знає та називає елементарні правила зберігання їжі в похідних умовах. 4. Знає правила безпеки й гігієни під час приготування їжі та дотримується їх.
Мольфар	1. Знає правила безпеки при наданні домедичної допомоги. 2. Знає алгоритм дій при раптовій втраті свідомості, вміє переводити людину в стабільне бокове положення. 3. Знає порядок надання допомоги при носовій кровотечі. 4. Знає, як вберегтись від сонячних опіків, та володіє алгоритмом надання допомоги в разі їхньої появи. 5. Уміє надати домедичну допомогу при найпростіших пораненнях (подряпини, порізи, садна).
Характерник	1. Виконує вправи на розвиток сили, швидкості, витривалості, гнучкості, координації відповідно до вікових норм. 2. Знає та виконує вправи ранкової руханки.
Зброяр	1. Знає та виконує кодекс стрільця (правила поведінки зі зброєю). 2. Виконує вправи з прицілювання та заряджання пневматичної гвинтівки.
Впоряд	1. Знає та виконує перешикування. 2. Знає та виконує крок на місці.

3. Лоханський “Гук”

Передумова проходження: учасник Гри вільно володіє здобутими знаннями, а також використовує, демонструє їх протягом сплаву, пройшов поріг “Острівний”; регулярно відвідував сходи (70%); курінне таборування з виконанням доручень виховника щодо організації роботи на таборі (до 5 днів).

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Усвідомлює себе громадянином України, свою належність до української нації та обґрунтовує важливість цієї самоідентифікації. 2. Має загальне уявлення про Збройні сили України та Сили Оборони України та може на його основі стисло розповісти про них. 3. Бере участь у відзначенні державних свят, пам'ятних дат та вшануванні пам'яті загиблих за волю України. 4. Володіє навичками поведінки в урочистих ситуаціях та в пам'ятних місцях. 5. Знає різдвяні й великодні звичаї українців, уміє розповісти про них та володіє навичками колядування й щедрування. 6. Називає три славетні постаті історії України (на думку Учасника Гри).
Устрій Джура (Обозний)	1. Знає й називає основні обов'язки ройового, чотового, хорунжого, осавула, бунчужного.
Кобзар	1. Знає нові твори та виконує по одній пісні таких жанрів: народну, козацьку, колядку, повстанську, сучасну українську пісню. 2. Знає і вміє продекламувати Декалог маленького українця. 3. Узяв участь у мистецьких творчих заходах.
Переплутень	Знає види, призначення вузлів та вміє їх в'язати: 1. серединний (австрійський) провідник; 2. удавка; 3. брамшкотовий.
Чумак	1. Уміє складати речі для зберігання. 2. Уміє працювати з компасом та визначати азимут. 3. Може назвати й описати представників фауни рідного краю.
	4. Може знайти Полярну зірку. 5. Здійснив одноденний похід до визначних місць рідного краю.
Кухар	1. Готує просту страву для себе та товариша (наприклад, бутерброди або овочевий салат) з доступних інгредієнтів та прибирає за собою. 2. Дотримується правил миття посуду, очищення робочого місця та утилізації залишків їжі й пакування.

Мольфар	1. Володіє навичками безпечної поведінки в разі укусів отруйних тварин чи комах. 2. Знає ознаки та порядок надання допомоги при зневодненні, сонячних, теплових ударах та переохолодженні. 3. Знає, як діяти в разі судомного нападу, та вміє продемонструвати це на практиці. 4. Знає ознаки забою та вміє надати першу допомогу. 5. Знає типи бинтових пов'язок та правила їх накладання.
Характерник	1. Може самостійно провести руханку, комплекси фізкультурних пауз і фізкультурних хвилинок. 2. Знає правила народних рухливих ігор, може організувати й провести їх.
Зброяр	1. Знає правила поведження на в тирі. 2. Виконує вправу зі стрільби з пневматичної гвинтівки.
Впоряд	1. Виконує рух стройовим кроком самостійно та в складі рою. 2. Виконує ройову похідну пісню в складі рою.

ПРОГРАМА ВМІЛОСТЕЙ І ВИПРОБУВАНЬ У СИСТЕМІ «ПОРОГИ» ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ВІКОВОЇ ГРУПИ УЧАСНИКІВ ГРИ

4. Дзвонецький поріг

Передумова проходження: учасник Гри вільно володіє здобутими знаннями протягом сплаву, використовує та демонструє їх, пройшов поріг “Лоханський «Гук»” та взяв участь у туристському змазі в складі команди від куреня; регулярно відвідував сходи (щонайменше 70%); знає та вміє презентувати діяльність свого рою.

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Знає, розуміє та може пояснити зміст державних символів України. 2. Називає народні символи України та розкриває їхній зміст.

	- Знає та може пояснити, що таке «культура», «культурна спадщина», «місця пам'яті», «історична пам'ятка». - Наводить приклади історичних пам'яток України. - Знає та називає хронологічні межі історичних періодів історії України. - Формулює судження про вчинки трьох історичних осіб, які (на думку Учасника) є славетними українцями.
Устрій Джура (Обозний)	- Знає та вміє пояснити назву свого рою. - Знає патрона свого куреня та стисло розповідає про нього. - Бере участь у волонтерських акціях у складі рою, куреня.
Кобзар	- Знає та вміє пояснити назву свого рою. - Знає патрона свого куреня та стисло розповідає про нього. - Бере участь у волонтерських акціях у складі рою, куреня.
Переплутень	- Знає види вузлів та їх призначення та вміє в'язати вузли: - подвійний провідник; - грепвайн; - штик; - схоплюючий (Прусика). - Уміє подолати спуск та підйом по схилу за допомогою схоплюючого вузла (Прусика).
Чумак	- Знає, що таке карта, уміє розрізняти її основні види. - Уміє зорієнтувати топографічну карту. - Може в складі рою встановити та скласти намет. - Уміє скласти список особистого спорядження для таборування або походу.
Кухар	- Володіє навичками первинної обробки продуктів для приготування кулешу та супу. - Знає терміни та способи зберігання продуктів у польових умовах. - Уміє зварити простий суп на багатті (з картоплею, морквою, цибулею), самостійно контролюючи час і кількість води.
Мольфар	- Називає ознаки кровотеч, що загрожують життю. - Знає ознаки та порядок надання допомоги при розтягненні зв'язок та розриві м'яких тканин. - Знає методики зупинки масивних зовнішніх кровотеч у постраждалого залежно від локалізації травми. - Знає алгоритм дій у разі раптової зупинки серця - Уміє виконати різні види пов'язок на палець (спіральна, колосоподібна).

Характерник	1. Знає, розуміє та може пояснити, що таке здоровий спосіб життя. 2. Володіє методами самоконтролю фізичного стану (вимірювання ЧСС, зовнішні ознаки втоми). 3. Уміє організувати й провести естафету. 4. Уміє виконувати метання в ціль малим м'ячем. 5. Знає правила козацької рухливої гри та може організувати й провести її.
Зброяр	1. Володіє технікою стрільби з пневматичної гвинтівки з положення сидячи. 2. Знає загальну будову автомата. 3. Уміє виготовити лук із підручних матеріалів.
Впоряд	1. Уміє виконувати розмикання та змикання в складі рою. 2. Знає дії хорунжого.

5. Ненаситець

Передумова проходження: учасник Гри вільно володіє здобутими знаннями, використовує, демонструє їх протягом сплаву; пройшов поріг “Дзвонецький”; регулярно відвідував сходини (щонайменше 70%); узяв участь у таборуванні куреня з виконанням обов'язків щодо організації життєзабезпечення.

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Знає та називає пам'ятки свого населеного пункту. Стисло розповідає про них та про події, з якими вони пов'язані. 2. Розуміє та може пояснити значення термінів «нація», «етнос», «народ», «націоналізм», «державність». 3. Знає та називає основні (не менше 5) державні, традиційні українські свята та пам'ятні дати. 4. Розуміє та може пояснити значення історії для пізнання й усвідомлення минулого. 5. Знає та називає ключові події історії України. 6. Провів на сходинах рою одну гутірку, присвячену історії виникнення державних символів України.
Устрій Джура (Обозний)	1. Знає та вміє пояснити застосування кольору прапора та емблему Гри “Джура”. 2. Провів гутірку для новаків куреня про патрона. 3. Бере участь та пропонує волонтерські акції в складі рою, куреня, класу.

Кобзар	1. Знає молитву “Отче наш”. 2. Знайшов і презентував козацьку легенду. 3. Прочитав твір В.Рутківського “Джури козака Швайки”. 4. Знає та виконує стрілецькі пісні та може пояснити, про що в них йдеться.
Переплутень	1. Знає види вузлів та їх призначення та вміє в’язати вузли: • констріктор; • зустрічний; • зустрічна вісімка. 2. Уміє долати прості перешкоди за допомогою туристського спорядження з використанням самостраховки: • траверс схилу; • навісна переправа через річку; • паралельні перила.
Чумак	1. Розуміє масштаби карт. 2. Знає та розуміє топографічні знаки. 3. Уміє правильно складати наплічник для походу або таборування. 4. Уміє долати перешкоду “купини” з жердиною та без. 5. Знає та виконує правила облаштування бівака.
Кухар	1. Уміє розпалити ватру з трьох сірників. 2. Уміє приготувати 2-3 напої в польових умовах. 3. Уміє приготувати сніданок на таборі. 4. Уміє підготувати інгредієнти для приготування борщу.
Мольфар	1. Знає ознаки та порядок надання домедичної допомоги при підозрі на гострий мозковий інсульт. 2. Уміє виконати прямий тиск на рану при кровотечі, що загрожує життю. 3. Демонструє алгоритм дій у разі раптової зупинки серця. 4. Уміє тимчасово зупиняти масивну кровотечу шляхом прямого тиску. 5. Знає ознаки вивиху та вміє надати першу допомогу 6. Знає ознаки, види та порядок надання допомоги при переломах. 7. Уміє виконати різні види пов’язок на кисть, плече, передпліччя, стегно й гомілку.
Характерник	1. Володіє технікою лазіння (по-пластунськи, на боку, напівкарачках.). 2. Знає та вміє пояснити значення раціонального режиму харчування для здоров’я людини. 3. Узяв участь у тереновій грі в складі рою або куреня. 4. Виконує метання на дальність.

Зброяр	1. Виконує вправи з прицілювання з різних положень. 2. Розрізняє види боеприпасів до стрілецької зброї. 3. Уміє спорядити магазин набоями. 4. Володіє технікою стрільби з пневматичної гвинтівки з положення сидячи з результатом не менше десяти з п'яти пострілів.
Впоряд	1. Уміє виконувати повороти в русі. 2. У складі рою виконує рух урочистим ходом з виконанням військового вітання під час руху.

6. Вовницький поріг

Передумова проходження: учасник Гри вільно володіє здобутими знаннями, використовує, демонструє їх протягом сплаву; пройшов поріг “Не-наситець”; регулярно відвідував сходини (щонайменше 70%); проходив стажування на посадах таборової старшини на таборі, допомагав організувати мандрівку та виконував інші обов’язки й завдання.

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Визначає та зіставляє результати діяльності трьох князів Русі-України; висловлює обґрунтовані судження щодо їхньої ролі в минулому та впливу на сучасність. 2. Орієнтується в основних військових традицій сучасного українського війська (складання присяги, вшанування пам’яті, вшанування прапора тощо). 3. Наводить приклади тривалості і змінності географічних та історичних назв (топонімів, етнізмів тощо) на прикладі Русі-України. 4. У складі групи готує презентацію та представляє життєпис патрона куреня під час відкритого заходу.
Устрій Джуга (Обозний)	1. Знає та може пояснити структуру куреня. 2. Знає й може пояснити систему таборувань у Грі. 3. Провів гутірку на сходинах рою. 4. Знає обов’язки вартового на таборуванні. 5. Бере участь в організації та проведенні волонтерських акцій у класі, закладі освіти.

Кобзар	1. Знає та може пояснити основну суть головних релігійних свят. 2. Узяв участь в обговоренні переглянутих художніх та документальних фільмів про історичні події або постаті України. 3. Прочитав твір Івана Франка “Захар Беркут”. 4. Знає та виконує пісні періоду УПА.
Переплутень	1. Розрізняє діаметр мотузки. 2. Знає види, призначення та техніку в’язання таких вузлів: • схоплюючі (австрійський, Бахмана); • стремено; • схоплюючий (Прусика) одним кінцем. 3. Уміє долати прості перешкоди за допомогою туристського спорядження з використанням самостраховки і супроводження: • підйом та спуск по схилу; • навісна переправа через яр; • маятник вертикальний, маятник горизонтальний.
Чумак	1. Уміє визначити прямий і зворотний азимут. 2. Розрізняє основні види ґрунтів. 3. Уміє знайти своє місцезнаходження на карті. 4. Уміє визначити відстань до об’єкта. 5. Знає і вміє спорудити найпростіше укриття від негоди та для ночівлі в польових умовах.
Кухар	1. Уміє самостійно скласти меню на один день таборування або походу. 2. Знає та може продемонструвати кілька способів очищення води з використанням підручних засобів у природних умовах. 3. Уміє розпалити ватру без використання сірників та запальничок. 4. Уміє приготувати пісний борщ. 5. Уміє приготувати узвар.
Мольфар	1. Знає та демонструє послідовність дій при наданні домедичної допомоги дорослим при раптовій зупинці кровообігу та наявності автоматичного зовнішнього дефібрилятора. 2. Уміє накладати турнікет при масивних зовнішніх кровотечах з кінцівок у постраждалого. 3. Знає ступені опіків та їх ознаки, алгоритм дій при опіках та вміє надати допомогу при опіках різного ступеня.

	4. Уміє іммобілізувати кінцівку із використанням медичних шин. 5. Уміє виконати різні види пов'язок на колінний, ліктьовий, плечовий і кульшовий (тазостегновий) суглоби. 6. Знає ступені відмороження та їх ознаки, алгоритм дій та вміє надати допомогу при відмороженнях різного ступеня.
Характерник	1. Дотримується здорового способу життя. 2. Знає правила загартування холодowymi та тепловими процедурами, уміє пояснити та дотримується їх. 3. Подолав козацьку смугу перешкод в складі рою.
Зброяр	1. Виконує вправи на поводження зі зброєю. 2. Виконує вправи стрільби з пневматичної гвинтівки з положення лежачи з результатом не менше десяти з п'яти пострілів
Впоряд	1. Виконує впорядові вправи хорунжого та ройового зі складанням звіту.

7. Будиловський поріг

Передумова проходження: учасник Гри вільно володіє здобутими знаннями, використовує, демонструє їх протягом сплаву, пройшов поріг “Вовнизький”; регулярно відвідував сходини (щонайменше 70%); узяв участь у спільних вишколах куренів інших закладів або громадських об'єднань.

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Знає, розуміє та пояснює важливість заходів щодо збереження і популяризації пам'яток історії, культури та туристичних об'єктів, бере участь у таких заходах. 2. Розуміє та може пояснити, що саме успадкувала сучасна Україна від козацької доби (тяглість державотворчих традицій). 3. Знає і може пояснити внесок в історію трьох видатних гетьманів України та двох діячів культури. 4. Знає і називає основні види зброї козаків, тактики ведення боїв. 5. Орієнтується в етапах формування українського війська, знає та може назвати ключові переможні битви (щонайменше 4).

	6. На сходах розповідає про устрій козацької держави Війська Запорозького та пояснює, у чому подібність і відмінність із устроєм Гри «Сокіл» («Джура»).
Устрій Джура (Обозний)	1. Знає та вміє пояснити організаційну структуру Гри. 2. Провів гутірку на сходах куреня. 3. Провів майстер-клас на сходах куреня. 4. Склав і подав докладний план сходин рою. 5. Знає порядок дій при команді “Алярм”, “Тривога” на таборванні. 6. Активно пропагує волонтерську діяльність, бере участь в організації та проведенні волонтерських акцій у класі, закладі освіти, населеному пункті.
Кобзар	1. Щонайменше двічі взяв участь у мистецьких виступах рою (сценки, імпрези, композиції). 2. Створив творчі завдання (тестування, вікторини) за мотивами переглянутих фільмів, вистав про історичні події або постаті України. 3. Знає та виконує сучасні українські патріотичні пісні. 4. Прочитав книгу В. Рутківського “Джури-характерники”. 5. Уміє скласти плейлист для табору за заданою темою. 6. Володіє навичками написання репортажів для соціальних мереж на основі актуальних подій із діяльності куреня.
Переплутень	1. Проходить комплексну туристську смугу перешкод з організацією командного супроводження та страхівки.
Чумак	1. Уміє визначити географічні координати за допомогою картографічних матеріалів. 2. Уміє побудувати маршрут руху за допомогою електронних та паперових засобів навігації. 3. Знає та розуміє використання способу горизонталей для відображення особливостей рельєфу та побудови маршруту руху. 4. За описовою характеристикою може визначити природну зону. 5. Регулярно бере участь в екологічних акціях.
Кухар	1. Уміє самостійно скласти багатоденне меню таборування або походу. 2. Уміє приготувати куліш на багатті. 3. Уміє приготувати обід для рою.

Мольфар	1. Знає порядок дій при утопленні. 2. Уміє допомогти собі сам при масивних зовнішніх кровотечах з кінцівок. 3. Уміє тампонувати рани контактними гемостатичними засобами при вузлових кровотечах у постраждалого. 4. Знає та вміє виконувати порядок дій при частковому або повному вдавненні (заохочувати кашляти, 5 отичних ударів, прийом Геймліха). 5. Уміє іммобілізувати кінцівку з використанням підручних засобів. 6. Володіє технікою накладання пов'язок на голову (різні ділянки), око, підборіддя, щелепу, шию, а також на ділянки грудної клітини та живота.
Характерник	1. Уміє відремонтувати пошкоджений одяг, пришити гудзик, нашивку самостійно. 2. Уміє організувати й провести ранкову руханку для свого рою. 3. Уміє організувати й провести вишкіл з фізичної культури для свого рою за вказаною темою.
Зброяр	1. Знає види, призначення, конструктивні особливості та сфери застосування безпілотних систем. 2. Знає основи застосування радіозв'язку та правила радіообміну. 3. Дотримується найпростіших правил кібербезпеки під час користування інтернетом та іншими видами цифрового зв'язку. 4. Має знання з основ медіаграмотності та вміє протидіяти дезінформації. 5. Володіє технікою стрільби з пневматичної гвинтівки з положення лежачи з результатом не менше двадцяти з п'яти пострілів.
Впоряд	1. Бере участь у виконанні впорядових вправ у якості ройового.

ПРОГРАМА ВМІЛОСТЕЙ І ВИПРОБУВАНЬ У СИСТЕМІ «ПОРОГИ» ДЛЯ СТАРШОЇ ВІКОВОЇ ГРУПИ УЧАСНИКІВ ГРИ

8. Лишний поріг

Передумова проходження: учасник Гри вільно володіє здобутими знаннями, використовує, демонструє їх протягом сплаву, подолав поріг “Будиловський”; регулярно відвідував сходини (70%); організація волонтерського чи масового заходу; організація родинних свят; знає (до 5) роїв з різних регіонів України та підтримує спілкування із ними.

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	- Знає, може назвати борців за незалежність та територіальну цілісність України зі свого регіону й розповісти про них. - Розуміє та може пояснити, що саме успадкувала сучасна Україна від різних форм державності часів Української революції (тяглість державотворчих традицій). - Вивчає та може переповісти декалог ОУН. - Знає та називає п'ять найяскравіших представників української еліти (військової, політичної, культурної) часів Української революції, характеризує їхній внесок в історію. - Розуміє та обґрунтовано доводить власну думку щодо історичного підґрунтя російської агресії проти України як зараз, так і понад 100 років тому. - Підготував розповідь про щонайменше три формування ЗСУ, що носять імена, пов'язані з Українською революцією, героями, подіями, формуваннями тієї доби. Розповів про ці формування і їх патронів на сходинах або відкритому заході.
Устрій Джура (Обозний)	- Уміє організувати та провести вишкіл для молодших джур. - Співпрацює з місцевими органами управління громади. - Активно пропонує та втілює волонтерську діяльність.

Кобзар	1. Може організувати та провести свято для молодших та середніх джур. 2. Флешмоб або челендж із залученням інших роїв та куренів. 3. Уміє створити якісне та змістовне відео для соцмереж на задану тематику.
Переплутень	1. Уміє організувати туристську смугу перешкод для молодшої вікової групи. 2. Бере участь в організації та суддівстві змагань з техніки туризму для джур молодшої вікової групи. 3. Уміє долати перешкоди дистанції із самонаведенням: • навісна переправа через річку та яр; • наведення перильної мотузки; • інструкторство, наставництво.
Чумак	1. Знає та вміє скласти нитку маршруту дводенного походу. 2. Вільно володіє навичками роботи з картографічним матеріалом.
Кухар	1. Уміє приготувати повноцінний обід для джур.
Мольфар	1. Знає основні теоретичні положення тактичної медицини. (етапи та основні дії). 2. Називає небезпечні фактори, що загрожують життю пораненого. 3. Знає складові швидкої оцінки поранених (базова оцінка загрозливих для життя станів) та може проводити базову оцінку показників життя в пораненого: пульс/дихання. 4. Знає методи перенесення поранених, зокрема на ношах. 5. Знає та застосовує методики зупинки масивних зовнішніх кровотеч у пораненого залежно від локалізації травми та тактичних умов. 6. Уміє накладати турнікет при масивних зовнішніх кровотечах з кінцівок у пораненого. 7. Уміє накладати пов'язки при проникаючих пораненнях ока з використанням жорсткого щитка. 8. Уміє користуватись документацією, що використовується у тактичних умовах. 9. Проводить майстер-клас для молодшої та/або середньої вікової групи з теми “Базова підтримка життя”.
Характерник	1. Узяв участь у спортивних змаганнях з різних видів спорту.
Зброяр	1. Знає види тактико-технічних дій на місцевості, зокрема малих диверсійно-розвідувальних груп (ДРГ).

Впоряд	1. Уміє організувати церемоніал збірок відкриття та закриття дня. 2. Бере участь у заходах із відзначення державних свят та вшанування пам'яті загиблих на різних рівнях (школа, громада тощо). 3. Уміє провести вишкіл з впоряду для молодших джур.
--------	--

9. Вільний поріг

Передумова проходження: учасник Гри подолав поріг “Лишній”; здійснює організацію роботи громадської ради, самоврядування, розподіляє обов'язки залежно від завдань;

регулярно відвідував сходи (70%); знає та може розповісти про “Школу виховників Джур”; систематично допомагає виховникові в проведенні різних заходів.

Назва вмілостей	Зміст вмілостей
Відун	1. Прочитав до 5 книг українських авторів про національне визволення України, суспільно-політичні питання та питання духовності й культури України. 2. Знає напам'ять декалог ООН та може організувати тематичну гутірку для молодших джур про нього. 3. Знає, розуміє та вміє розказати основні етапи формування української нації. 4. Знає імена важливіших творців української культури, архітектури, образотворчого мистецтва, науки, театру, музики, кінематографії тощо. 5. Знає та може назвати яскравих представників військової еліти українського війська різних часів (Русь-Україна, козацтво, доба Української революції, Друга світова війна, сучасність). 6. Провів гутірку або презентував доповідь на вільну тему довільного обсягу з українознавства й українського життя на зборах чи сходинах рою.
Устрій Джура (Обозний)	1. Уміє організувати та провести вишкіл для середніх джур. 2. Співпраця з місцевими органами управління громади. 3. Є ініціатором та організатором волонтерських заходів на постійній основі.

Кобзар	1. Може організувати та провести свято для всього куреня, флешмоб або челендж із залученням інших роїв та куренів. 2. Уміє створити якісне та змістовне відео для соцмереж на задану тематику
Переплутень	1. Вміє організувати туристську смугу перешкод для середньої вікової групи. 2. Бере участь у постановці дистанцій для організації змагань для джур середньої вікової групи. 3. Вміє долати перешкоди дистанції з самонаведенням: • вертикальний спуск; • крутопохила переправа; • інструкторство, наставництво.
Чумак	1. Знає та вміє скласти нитку маршруту багатоденного походу. 2. Вміє скласти кошторис багатоденної подорожі.
Кухар	1. Вміє готувати страви похідної кухні, у т.ч. народної (козацький куліш, борщ, кашу, деруни, вареники тощо). 2. Знає і вміє, використовуючи нетрадиційні методи, приготувати їжу (наприклад, приготувати на каменях або в імпровізованій печі). 3. Очолює організацію польової кухні протягом дня: скласти меню, розрахувати продукти, розподілити обов'язки та організувати весь процес від початку до кінця.
Мольфар	1. Знає ознаки порушення прохідності верхніх дихальних шляхів, методи відновлення та забезпечення прохідності верхніх дихальних шляхів. 2. Знає ознаки порушення функції дихання в поранених. 3. Називає ознаки геморагічного шоку, черепно-мозкової травми, проникаючої травми ока в пораненого. 4. Знає значення гіпотермії в поранених та методи її попередження. 5. Знає значення опіків у поранених та володіє технікою накладання пов'язок при них. 6. Знає основи комунікації з пораненим та передачі інформації про нього в умовах тактичних дій, уміє комунікувати з пораненим та надавати інформацію про пораненого відповідній уповноваженій особі.

	7. Уміє користуватись базовими принципами надання допомоги в тактичній ситуації використовуючи підхід MARCH. 8. Проводить майстер-клас для молодшої та/або середньої вікової групи з теми “Зупинка кровотеч”.
Характерник	1. Узяв участь у спортивних змаганнях з різних видів спорту та у суддівстві.
Зброяр	1. Знає тактику застосування БПЛА й використовує її на практиці.
Впоряд	1. Уміє організувати церемоніал урочистих збірок. 2. Бере участь у заходах із відзначення державних свят та вшанування пам’яті загиблих на різних рівнях (школа, громада тощо). 3. Уміє провести вишкіл з впоряду для середніх джур.

Розділ 5.

РІЧНИЙ КАЛЕНДАР ДЖУРИ: СВЯТА І ПАМ'ЯТНІ ДНІ

Таборова старшина
кухварить для джур,
с. Осій, Закарпатська
область

В умовах Війни за Незалежність нагальною є потреба консолідації суспільства, у тому числі довкола історичного минулого, національних цінностей і традицій. Особлива роль у цьому процесі належить комплексу державних свят, який стає чинником відновлення історичної пам'яті Українського народу, джерелом громадянсько-патріотичного становлення суспільства та формування почуття гордості за події та українців, які зробили значний внесок у постання й утвердження державності.

Ми склали для вас річний календар важливих свят і пам'ятних дат українців. Більшість із них – встановлені офіційно. Деякі – є народними, але не менш важливими. Пропонуємо розрізняти такі категорії свят:

- державне свято – пам'ятний день, запроваджений в Україні з метою засвідчення тягlosti державотворчих та демократичних традицій на честь події, що мала виняткове історичне значення, вагомий вплив на здобуття (відновлення) незалежності України, розвиток національної державності та суверенітету, української науки, освіти, культури, захист політичних, економічних, культурних прав Українського народу;
- пам'ятна дата – річниця знаменитої історичної події, заснування населеного пункту або першої писемної згадки про нього, а також ювілей видатної особи;
- традиційне свято – пам'ятний день, запроваджений в Україні з метою відзначення укоріненої у суспільстві традиції або великої релігійної події чи дати;
- день жалоби – пам'ятний день, який одноразово оголошується в Україні у зв'язку з трагічною подією в Україні або світі, що спричинила людські жертви, або у зв'язку із смертю видатної особи;
- скорботний день – пам'ятний день, який запроваджено в Україні з метою вшанування жертв трагічної події української або світової історії;
- міжнародний день – пам'ятний день, запроваджений міжнародною організацією або міждержавним об'єднанням для привернення уваги до проблеми або події, які мають загальносвітове значення, та який відзначається в Україні.
- Відзначення державних свят і пам'ятних дат має сприяти формуванню культури пам'яті, традиції вшанування героїв та розуміння

історичних подій, плекання національних цінностей, у нашому випадку – дітей і молоді.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ДЕРЖАВНИХ СВЯТ І ПАМ'ЯТНИХ ДАТ

Дата	Назва, категорія	Стислий опис, чим встановлено
1 січня	Новий рік / традиційне свято	Кодекс законів про працю (стаття 73). Є традиційним святом для українців. Поєднує народні традиції із сучасними звичаями
20 січня	День вшанування захисників Донецького аеропорту / пам'ятна дата	Наказ Міністерства оборони України від 20 січня 2022 року № 21/24. Встановлено з метою вшанування подвигу військовослужбовців, добровольців та волонтерів, які обороняли Донецький аеропорт від російського агресора
22 січня	День Соборності України / державне свято	Указ Президента України від 13 листопада 2014 року № 871. Встановлено на означення проголошення в 1919 році Акта злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки
29 січня	День пам'яті Героїв Крут / пам'ятна дата	Постановою Верховної Ради України від 16 травня 2013 року № 261-VII «Про відзначення подвигу героїв бою під Крутами» підтримано щорічне відзначення подвигу Героїв Крут на державному рівні. 29 січня 1918 року відбувся бій на залізничній станції Крути між військовими підрозділами Української Народної Республіки та російською більшовицькою армією

20 лютого	День Героїв Небесної Сотні / пам'ятна дата	Указ Президента України від 11 лютого 2015 року № 69 «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні». Встановлено з метою увічнення великої людської, громадянської і національної відваги та само-відданості, сили духу і стійкості громадян, завдяки яким змінено хід історії нашої держави, гідного вшанування подвигу Героїв Небесної Сотні, які віддали життя під час Революції гідності, захищаючи ідеали демократії, відстоюючи права і свободи людини, європейське майбутнє України
24 лютого	Національний День молитви / пам'ятна дата	Постанова Верховної Ради України від 12 лютого 2025 року № 4243-IX; мета – сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, піднесення морально-патріотичного духу на вшанування всіх, хто поклав життя, захищаючи свободу і незалежність України впродовж століть, а на сучасному етапі – від збройної агресії Російської Федерації
14 березня	День українського добровольця / пам'ятна дата	Постанова Верховної Ради від 17 січня 2017 року № 1822-VIII на вшанування мужності та героїзму захисників незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві, підвищенню суспільної уваги і турботи про учасників добровольчих формувань

26 квітня	День чорнобильської трагедії / пам'ятна дата	Указ Президії Верховної Ради УРСР від 29 березня 1990 року № 8985-XI
Перехідний день, неділя	Великдень / релігійне свято	Кодекс законів про працю (стаття 73). Одне з найбільших релігійних свят українців, символізує Воскресіння Ісуса Христа, перемогу життя над смертю
8 травня	День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років / пам'ятна дата	Законом України (2023) встановлено на знак солідарності з Європою в пам'ятанні про страшну трагедію в історії людства – Другу світову війну
9 травня	День Європи / державне свято	Указ Президента України від 8 травня 2023 року № 266 на зміцнення єдності народів Євро- пи, забезпечення миру, безпеки і стабільності на Європейському континенті, засвідчуючи відданість ідеалам та цінностям демократії
Друга неділя травня	День матері / традиційне свято	Указ Президента України від 10 травня 1999 року № 489
14 травня	День пам'яті українців, які рятували євреїв під час Другої світової війни / пам'ятна дата	Постанова ВРУ від 2 лютого 2021 року № 1178-IX на вшанування усіх людей, які, проживаючи на території України, ризикуючи своїм життям та життям рідних, допомагали євреям уникнути терору нацистів у роки Голокосту
15 травня	День сім'ї / традиційне свято	Указ Президента України від 30 грудня 2011 року № 1209

18 травня	День пам'яті жертв геноциду кримсько-татарського народу / пам'ятна дата	Постанова ВРУ від 12 листопада 2015 року № 792-VIII. Встановлено на пошанування пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу 1944 року, розпочатої 18 травня за наказом Сталіна
Третій четвер травня	День вишиванки / традиційне свято	Започатковане у 2006 році як громадська ініціатива. Припадає на будній день як символ того, що вишиванка є складовою повсякденної культури українців. Наразі не має юридичного закріплення
Третя неділя травня	День пам'яті жертв політичних репресій / пам'ятна дата	Указ Президента України від 21 травня 2007 року № 431. Встановлено на вшанування пам'яті жертв політичних репресій, привернення уваги суспільства до трагічних подій в історії України, викликаних насильницьким впровадженням комуністичної ідеології, та утвердження нетерпимості до будь-яких проявів насильства проти людства
23 травня	День Героїв / пам'ятна дата	Не встановлене офіційно. Ідея свята виникла у середовищі українських націоналістів на вшанування героїв, які поклали життя в боротьбі за волю і незалежність України. Офіційно запроваджене постановою II Великого Збору ОУН у квітні 1941 року
Перехідний день, неділя (50-й день після Великодня)	Трійця / релігійне свято	Кодекс законів про працю (стаття 73). Одне з найбільших релігійних свят українців, вшановує Триєдиного Бога. У народних віруваннях – “Зелене свято”

4 червня	День вшанування пам'яті дітей, які загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України / пам'ятна дата	Постанова ВРУ від 1 червня 2021 року № 1490-ІХ на пошанування пам'яті усіх дітей, які загинули внаслідок Війни за Незалежність України
Третя неділя червня	День батька / традиційне свято	Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 274
28 червня	День Конституції України / державне свято	Конституція України (стаття 161) на честь ухвалення Основного Закону. Символізує суверенітет і демократичні цінності України
15 липня	День Української Державності / державне свято	Указ Президента України від 24 серпня 2021 року № 423 «Про День Української Державності». Встановлено з метою утвердження спадкоємності понад тисячолітньої історії українського державотворення на честь хрещення Володимиром Великим України-Русі. Дата свята змінена Указом Президента України від 28 липня 2023 року №455 “Про внесення змін до деяких указів Президента України”
12 серпня	День молоді / міжнародний день	Міжнародний день молоді. В Україні встановлений Указом Президента України від 28 липня 2021 року № 333

23 серпня	День Державного Прапора України / державне свято	Указ Президента України від 23 серпня 2004 року № 987 на вшанування багатовікової історії українського державотворення, державної символіки незалежної України та з метою виховання поваги громадян до державних символів
24 серпня	День Незалежності України / державне свято	Встановлене на честь виняткової історичної події – ухвалення у 1991 році Верховною Радою Української РСР Акта проголошення незалежності України
29 серпня	День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України / пам'ятна дата	Указ Президента України від 23 серпня 2019 року № 621 на вшанування пам'яті військовослужбовців і учасників добровольчих формувань, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, увічнення їх героїзму, зміцнення патріотичного духу у суспільстві. Дата пов'язана із трагедією під Іловайськом у Війні за Незалежність України.
1 вересня	День знань / традиційне свято	Встановлено статтю 10 Закону України “Про повну загальну середню освіту”
Друга неділя вересня	День пам'яті українців – жертв примусового виселення з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках / пам'ятна дата	Постанова Верховної Ради України від 8 листопада 2018 року № 2608-VIII «Про відзначення на державному рівні 75-х роковин початку депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 роках». Встановлено на вшанування жертв депортації 1944–1951 років

21 вересня	День миру / міжнародний день	Міжнародний день миру. В Україні встановлений Указом Президента України від 5 лютого 2002 року № 100
1 жовтня	День захисників і захисниць України / державне свято День українського козацтва	Указ Президента України від 14.10.2014 № 806. Дата перенесена з 14 жовтня відповідно до Закону України “Про внесення змін до статті 73 Кодексу законів про працю України” від 14.07.2023 № 3258-IX. Указ Президента України від 07.08.1999 № 966; перенесено з 14 жовтня відповідно до Указу Президента України від 28.07.2023 № 455
14 жовтня	День УПА / пам'ятна дата	Символічний день створення УПА. Ця дата була визначена самими повстанцями – відповідне рішення ухвалив підпільний парламент Українська Головна Визвольна Рада
27 жовтня	День української писемності та мови	Указ Президента України від 06.11.1997 № 1241, встановлений на честь Нестора Літописця; перенесено з 9 листопада Указом Президента України від 28.07.2023 № 455
20 листопада	День захисту дітей, Всесвітній день дитини	Указ Президента України від 30 травня 2025 року № 355

21 листопада	День Гідності та Свободи / державне свято	Указ Президента України від 13.11.2014 № 872. Пов'язаний із початком Революції Гідності. 21 листопада 2013 року на майдан Незалежності у Києві вийшли протестувальники проти рішення Януковича та його уряду призупинити підготовку до підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом
Четверта субота листопада	День пам'яті жертв голодоморів / пам'ятна дата	Указ Президента України від 26.11.1998 № 1310 (в редакції Указів Президента України від 31.10.2000 № 1181, від 15.07.2004 № 797; зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 21.05.2007 № 431)
6 грудня	День Збройних Сил України / державне свято	Постанова Верховної Ради України від 19.10.93 № 3528-XII на честь прийняття Верховною Радою України в 1991 році Закону України "Про Збройні Сили України"
25 грудня	Різдво Христове / релігійне свято	Кодекс законів про працю (стаття 73). Одне з найбільших релігійних свят українців, символізує народження Ісуса Христа

Джури на III
Всеукраїнському
етапі після
представлення роїв,
с. Осій, Закарпатська
область

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВІДЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ДЕРЖАВНИХ СВЯТ І ПАМ'ЯТНИХ ДАТ

22 січня – День Соборності України

Щороку 22 січня Україна відзначає День Соборності. Офіційно це свято встановлено Указом Президента України “Про День соборності України” від 21 січня 1999 року № 42.

22 січня 1919 року на Софійському майдані в Києві в урочистій атмосфері відбулося проголошення Акта злуки (об'єднання) Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки в єдину незалежну державу. У зачитаному на зборах «Універсалі соборності», зокрема, відзначалося: «Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка».

Цей день став символом українського державотворення, втілив соборницькі прагнення українців щодо консолідації в одній державі.

Термін «соборність» має кілька значень. Передусім, це й об'єднання в одне державне ціле всіх земель, населених конкретно нацією на суцільній території; духовна консолідація всіх жителів держави, це й згуртованість громадян, незалежно від їхньої національності. Термін «соборність» включає в себе єдність і згуртованість.

Для України соборність – це єдність у багатоманітності, об'єднання навколо української державності й ідентичності. Ідея територіальної цілісності країни поєднується з ідеями духовної згуртованості. Тож соборність невіддільна від державності, суверенітету й незалежності нації – фундаменту для побудови демократичної держави.

22 січня ми згадуємо дві рівнозначні за вагою події української історії: проголошення незалежності Української Народної Республіки й Акт Злуки українських земель. Адже 22 січня 1918 року вперше у XX століт-

ті українська незалежність була проголошена IV Універсалом Української Центральної Ради, а вже за рік (22 січня 1919 року) на Софійському майдані в Києві відбулася не менш вагома подія – об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу.

Проголошення Соборності УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року – історичний акт об'єднання українських земель в одній державі. Подія основоположна для українського державотворення. Вона повністю руйнує твердження російської пропаганди, бо українські землі вперше об'єднав Сталін у 1939 році. Ідея соборності України була ключовою для наступного покоління учасників українського визвольного руху у XX столітті.

Акт Злуки 22 січня 1919 року увінчав соборницькі прагнення українців обох частин України – Наддніпрянщини та Наддністрянщини – щонайменше з середини XIX століття.

Соборність передбачає не лише пам'ять про минуле, а й потребує згуртованої спільної праці та взаємодії в сучасній Україні, коли ми, з різних регіонів, спілкуємося, разом працюємо, створюємо знакове і важливе.

Соборність є невіддільною від суверенітету й реальної незалежності народу, вона є фундаментом побудови демократичної держави, запорукою виживання й існування нації.

Національна єдність є не тільки базовою цінністю громадян країни, а й обов'язковою передумовою успішного спротиву зовнішній агресії.

Сьогодні Україна продовжує боротьбу за незалежність і соборність. Тому соборність залишається на порядку денному національних завдань. Цілісність буде цілковито відновлена після того, як Україна звільнить усі території, захоплені ворогом. Соборність – мета Перемоги.

29 січня – День пам'яті Героїв Крут

29 січня в Україні відзначають річницю бою під Крутами, який для Українського народу став символом героїзму та самопожертви молодого покоління в боротьбі за незалежність, прикладом для сучасних захисників України, як успішно боротися проти численного ворога.

Тоді, понад 100 років тому, українські вояки й добровольці зупинили на кілька днів наступ більшовиків на Київ. У той час в Бересті тривали переговори між Українською Народною Республікою та країнами Четверного союзу щодо мирного договору. 9 лютого 1918 року його підписали. Цей документ визнав незалежність Української Народної Республіки і став підставою для надання військової допомоги Україні у відбитті російської агресії.

Бій під Крутами був оборонною операцією, яка зупинила на кілька днів наступ переважних сил ворога. Ця битва символізує патріотизм, стійкість і самопожертву української молоді в боротьбі за державність.

Міжнародне визнання української незалежності – це те, чим завдячуємо героям Крут. Затримавши російського ворога на чотири дні біля залізничної станції Крути, київські юнаки дали змогу владі УНР розгромити повстання російської п'ятої колони під назвою «повстання на заводі Арсенал» у Києві, а головне – укласти Брестський мирний договір із країнами Четверного союзу й досягнути визнання УНР суб'єктом міжнародних відносин.

Бій під Крутами – бій за майбутнє України. Завдяки підтримці німецьких та австро-угорських військ відповідно до Брестського договору 1 березня 1918 року українці звільнили від більшовиків Київ, а у квітні – майже всю Україну. В першій у XX столітті війні з російським агресором – радянською Росією – перемогла Українська Народна Республіка.

У Крутах вирішувалася доля молодшої української держави. Кілька сотень відважних юнаків та чоловіків зробили свій вибір – виступили проти російської військової агресії, стали на захист України. Вони були різного походження: діти селян, робітників, священників; військові, студенти, гімназисти. Хтось мав бойовий вишкіл, а хтось уперше взяв до рук зброю. Але всі вони розуміли головне – Україна потребує їхнього чину.

Крути – символ боротьби за незалежність України у XX і XXI століттях. Подвиг крутянців, як і всіх Героїв визвольних змагань, став прикладом для захисників України в сучасній російсько-українській війні. Прикметно, що сміливість і жертвність крутянців порівнюють зі смі-

ливістю та витривалістю оборонців Донецького аеропорту в теперішній російсько-українській війні. Тому Героїв Крут у публіцистиці часто називають «першими кіборгами».

На початку березня 2022 року неподалік місця подвигу Героїв Крут знову відбулися бої захисників України з російськими окупантами, які наступали на Київ. Через 104 роки під Крутами наші війська зупинили наступ ворога, завдали йому болючих втрат, захистили місто Ніжин на Чернігівщині.

Крути – місце катувань і розстрілу 27 полонених студентської чоти, які, заблукали в темряві й повернулися до станції Крути, що на той час уже була зайнята більшовиками. За понад сто років у росіян не змінилися способи ведення війни. В сучасному збройному протистоянні армія РФ так само несе на окуповані території мародерство, масові вбивства, катування, ґвалтування, викрадення представників місцевого самоврядування, священників, журналістів, активістів. Рашизм – це геноцид.

Багато молодих патріотів – активних учасників відзначення дня пам'яті Героїв Крут зараз зі зброєю в руках крок за кроком наближають нашу перемогу над нащадками російсько-більшовицького агресора – рашистами. Тоді захисники української незалежності не змогли вистояти в боротьбі з переважними силами агресора. Сьогодні ми маємо завершити їхню справу. У нас є професійна, патріотична та вмотивована армія, міжнародна підтримка. І ми знаємо, що поразка у війні з Росією означає для українців репресії, Голодомор, депортації та знищення нашої ідентичності.

Сьогодні на захист України стали тисячі українців, які ще вчора були мирними людьми: вчителі, студенти, менеджери, бізнесмени, історики, співаки. Щира вдячність усім, хто нині виборює нашу перемогу, право жити у вільній країні на своїй землі.

Попри те, що за 100 років не змінився ні ворог, ні його методи війни, ми маємо реальний шанс завершити цю боротьбу. Бо наше суспільство зробило свій вибір на користь вільного демократичного розвитку власної держави.

20 лютого – День Героїв Небесної Сотні

20 лютого в Україні щорічно відзначають День Героїв Небесної Сотні згідно з Указом Президента від 11 лютого 2015 року “Про вшанування подвигу учасників Революції Гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні”. Цього дня вшановуємо пам'ять про тих громадян, завдяки яким змінено перебіг історії нашої держави. Більшість із них віддали своє життя під час подій Революції Гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), інші загинули пізніше – у березні та квітні 2014 року, захищаючи ідеали демократії, обстоюючи права та свободи людини, європейське майбутнє України.

Гідність людини є однією з найважливіших особистісних цінностей, закріплених у багатьох правових актах, в тому числі міжнародних. У Конституції України (стаття 3) гідність людини, як і її життя, здоров'я, честь, недоторканність і безпека, визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю. Фундаментальними міжнародними актами проголошується, що визнання гідності кожної людини та її рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості і загального миру. Наприклад, у статті 1 Загальної декларації прав людини (1948 рік) йдеться: “Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах”.

Почуття гідності та честі, право на самовизначення є головними цінностями українців. Ці риси об'єднують наших героїв – борців за свободу та незалежність України різних часів: Української революції 1917–1921 років, Холодного Яру і повстанців 1920–1930-х, Української повстанської армії, учасників дисидентського руху, Революції на граніті, Помаранчевої революції, Революції Гідності.

Сьогодні, в умовах Війни за Незалежність України, маємо частіше згадувати доленосні події, які стали символом боротьби за свободу та гідність. Майдан перестав бути назвою місцевості. Він став символ Свободи. Саме тому Революцію Гідності, як і протестний рух 2004 року, і Революцію на граніті, можна вважати продовженням Української революції, визвольних змагань часів Другої світової війни.

21 листопада 2013 року, в дев'яту річницю Помаранчевої революції, зібрався Євромайдан. Ним розпочались події, відомі нині як Революція Гідності. Його основною метою було повернення України до європей-

ського шляху розвитку, долучення держави до правового й економічного простору Європейського Союзу шляхом укладення угоди про асоціацію з ЄС, яку Віктор Янукович відмовився підписати.

30 листопада вночі відбувся кривавий розгін майданівців. Від сутичок постраждало 112 активістів і 45 журналістів. Брутальні дії влади викликали потужний масовий спротив. 8 грудня на Народне віче зібралося вже понад мільйон учасників. На Бессарабській площі повалено пам'ятник Леніну.

Протистояння учасників Революції Гідності та представників режиму Януковича тривало понад три місяці. За цей період середмістя столиці стало осередком масового спротиву громадян, що виступали проти чинної влади й антидержавницької політики, яку та провадила. Майданівці облаштували наметове містечко, пункти обігріву, медичні пункти, сцену, побудували барикади, організували загони самооборони тощо. Територія Євромайдану перетворилася на центр опору силовикам як важелям впливу чинної на той час влади.

Революція Гідності стала наймасштабнішим протестом у новітній історії України, боротьбою українських громадян за свої права і демократичний європейський вибір.

“Небесною Сотнею” називають загиблих учасників Революції Гідності. Дехто з них загинув навесні 2014 року.

Герої Небесної Сотні – уособлення людської, громадянської та національної відваги й самовідданості. Ними стали 107 загиблих. Вони різні за віком, статтю, освітою, з різних куточків України та з-за кордону. Найстаршому – Іванові Наконечному – виповнилося 82 роки, а наймолодшому – Назарієві Войтовичу – лише 17.

Євромайдан увійшов в історію України як символ і взірць жертвовності, патріотизму та героїзму. Він укотре підтвердив те, що у найкритичніші та найважливіші періоди нашої історії знайдуться герої, ладні пожертвувати власним життям заради майбутнього України як незалежної демократичної держави.

Революція Гідності засвідчила: українці не просто обрали шлях до Європи, а й готові за нього боротися, відстоюючи власні права та свобо-

ди. У світі Україну почали сприймати як державу з власною самобутністю, історією та гідністю, здатну захистити суверенітет.

Сумний список Небесної Сотні почав складатися 22 січня 2014 року, коли від вогнепальних поранень під час сутичок у центрі столиці загинули активісти Майдану вірменин Сергій Нігоян та білорус Михайло Жизневський. Того ж дня в лісі під Києвом було знайдено тіло львів'янина Юрія Вербицького зі слідами тортур. До 18 лютого 2014 року вже налічувалося 9 загиблих. У період із 18 до 20 лютого загинуло та отримало травми та смертельні поранення найбільше протестувальників – 80 осіб: 20 – 18 лютого, 12 – 19 лютого, 48 – 20 лютого. Після 20 лютого – ще 20. Усі вони ввійшли до пантеону борців за незалежність України.

Українці вибороли право на демократичний європейський розвиток держави і готові боротися за нього та очищення від тоталітарного минулого.

8 травня – День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні

Цей день встановлено Законом України у 2023 році на знак солідарності з Європою в пам'ятанні про ту страшну трагедію в історії людства. Спільним також є символ пам'яті про Другу світову війну – мак пам'яті.

Понад 10 років тому Україна долучилася до традиції відзначення перемоги над нацизмом в європейському дусі – не святкуємо, а вшановуємо. Саме так у суспільстві усталилося сприйняття 8 травня та Другої світової війни крізь людський вимір, з акцентом на ролі людей, котрі боролися проти нацизму. У День пам'яті та перемоги Україна традиційно вшановує їх, висловлює повагу та вдячність усім борцям із нацизмом, увічніює пам'ять про загиблих воїнів і жертв найкривавішої і найжорстокішої в історії людства війни.

Друга світова розпочалася для України нападом нацистської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року і бомбардуванням німецькою військовою авіацією Львова та інших наших міст. А з 22 червня 1941-го після вторгнення військ Німеччини та її союзників на територію СРСР уся Україна стала ареною запеклих бойових дій. Близько 7 мільйонів осіб

було мобілізовано за роки війни з України до Червоної армії. Кожний другий із них загинув, а кожний другий із тих, хто залишився живим, отримав інвалідність.

День пам'яті та перемоги – це нагадування, що Друга світова розпочалася внаслідок домовленостей двох тоталітарних режимів: націонал-соціалістичного (нацистського) у Німеччині й комуністичного в СРСР, а також мовчазного небажання найпотужніших держав світу чинити спротив агресорам. У 1939–1945 роках обидва тоталітарні режими вчинили на українській землі численні злочини проти людяності, військові злочини та злочини геноциду, внаслідок чого український, єврейський, кримськотатарський та інші народи, що жили в межах території сучасної України, зазнали величезних втрат.

На початку війни український народ, не маючи незалежної держави, був розділений між кількома країнами. Нацисти і комуністи, що однаково не рахувалися з ціною людського життя, у власних цілях та геополітичних іграх використовували невирішене «українське питання» та прагнення українців до незалежності й суверенітету. Наші землі вони розглядали виключно як ресурс.

Під час Другої світової війни українці зробили значний внесок у перемогу над нацизмом, відзначилися героїзмом, хоробрістю та самопожертвою на всіх фронтах та в багатьох арміях Антигітлерівської коаліції. Мільйони українців чинили спротив зі зброєю в руках у різних регулярних арміях світу, сотні тисяч боролися в підпільних і повстанських структурах. Майже всі українські підприємства були переорієнтовані на потреби оборони. Українська земля була одним із основних театрів воєнних дій, місцем масштабних битв і найзапеклішого спротиву.

Вигнання нацистських окупантів не принесло Україні свободи, а обернулося поверненням комуністичного терору. Його проявом стали м'ясні штурми «чорносовитників», депортація кримських татар та інших народів із Криму, масовий штучний голод 1946–1947 років, депортації етнічних українців Польщі, повернення репресій, повторна радянізація західної України, спроби знищення Української автокефальної православної та Української греко-католицької церков тощо.

У цій боротьбі ми втратили понад вісім мільйонів українців та представників інших народів, які проживали на нашій землі. В цілому Друга світова забрала життя від 50 до 85 мільйонів людей по всьому світу.

Війна тривала шість років. Перемога над нацизмом була здобута внаслідок неймовірної концентрації всіх сил, взаємодопомоги, консолідації і мобілізації суспільства, солідарності народів та повного переоблаштування економічного, політичного і соціального життя в інтересах боротьби зі злом. Для дотримання правил гри на міжнародній арені і запобігання війнам, геноцидам та порушенням прав і свобод людини держави-переможниці створили Організацію об'єднаних націй. Україна стала її співзасновницею.

Жодна країна не може претендувати на виняткову роль у перемозі над нацизмом. Перемога – результат титанічних зусиль десятків держав і сотень народів.

Так само неприпустимими є спроби прикриватися моральним авторитетом переможця в Другій світовій для реваншизму. Пам'ять про війну має вести не до культу перемоги, а розвивати вміння цінувати мир, категорично і безкомпромісно захищати його всіма розумними засобами, а також виховувати сміливість та принциповість у боротьбі з ворогом.

Після нацизму і комунізму світ зіштовхнувся з новою злочинною агресивною ідеологією – нині ми боремося проти російської версії нацизму – рашизму. Він несе загрозу не лише незалежності та суверенітету нашої держави, а й міжнародному правопорядку та безпеці всього людства, сучасного світу та демократії. Ідейним підґрунтям рашизму стало привласнення статусу “головного переможця” – Російською Федерацією і перетворення перемоги над нацизмом на культ, пропаганду війни.

Сьогодні українці зі зброєю в руках захищають не тільки себе, а всі країни Європи від російської експансії і дають шанс на побудову більш тривкого миру і створення нової, більш справедливої, світової системи безпеки. Умовою для цього є перемога над Росією, відновлення територіальної цілісності України та унеможливлення майбутньої агресії російського імперіалізму проти будь-кого на нашій планеті. Сьогодні в умовах агресії єдиний шлях відновлення миру – перемогти загарбника.

23 травня – День Героїв

Упродовж багатьох десятиліть українці вшановують пам'ять героїв, які поклали життя в боротьбі за волю і незалежність України. Ідея Свята Героїв виникла у середовищі українських націоналістів. Уперше офіційно воно було запроваджене постановою II Великого Збору ОУН, який відбувся у квітні 1941 року в Кракові:

«Обов'язуючі організаційні свята є: свято соборності 22 січня, свято Героїв революції дня 23-го травня і День боротьби 31 серпня».

Дата 23 травня була вибрана не випадково. 3 травня за суперечливих обставин загинув ідеолог українського самостійництва Микола Міхновський. 23 та 25 травня радянськими агентами були вбиті лідери українського визвольного руху Євген Коновалець та Симон Петлюра.

Свято Героїв під час Другої світової війни та після її завершення відзначали члени Організації Українських Націоналістів і вояки Української Повстанської Армії. Напередодні та цього дня члени та юнацтво ОУН проводили закриті святкові зібрання (сходини). Кімнату, в якій відбувалися подібні академії, прикрашали прапорами та портретами Міхновського, Коновальця та Петлюри. Такі заходи передбачали дотримання певного церемоніалу, складовими якого було вшанування пам'яті полеглих героїв хвилиною мовчання, зачитування наказу крайового Провідника, виголошення коротких промов та складання присяги новими членами організації. Такі сходини зазвичай тривали до півгодини.

Для широкого загалу, де було можливо, проводилися «масові» святочні зібрання. Біля могил місцевих героїв збиралися люди, співали гімн України, гімн ОУН - «Зродились ми великої години», виголошували промови. «Точно о год. 8.30 вечора в дні 23.05 мають дзвонити дзвони у всіх церквах, – йдеться у «Інструкції ОУН в справі святкування 23/5. Свято Героїв Революції». – Могили прибрані квітами, з лентами національними і організаційних кольорів. З хвилиною биття запалити довкруги могили 4 великі смолоскипи, які мають горіти цілу ніч. Національний Прапор вивішений на могилі через цілий 23/5 і 24/5. Організаційний Прапор [прапор ОУН] вивішений лише в часі святочного зі-

брання. Біля Могили стоїть весь час святочно зібрана почесна сторожа з хлопців і дівчат».

Цей день був особливим у середовищі української діаспори, яка популяризувала тяглисть української військової традиції та героїзм воїнів від часів Давньої Русі, козаччини до двадцятого століття, наводячи приклад Української Галицької армії, Січових Стрільців, Армії УНР, ОУН та УПА. Пам'ять про полеглих героїв, знакові битви вони вважали потужним мобілізаційним та патріотично-виховним чинником, який мотивував до боротьби за незалежність наступні покоління.

Після 1991-го року свято стало набувати популярності, особливо на заході України. У 2014 році масштабні відзначення Дня Героїв відбулися у Волинській, Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях.

Нині свято не є офіційним, але традиція вшанування героїв 23 травня міцнішає і масштабується.

28 червня – День Конституції України

28 червня Україна відзначає День Конституції – головного нормативно-правового акта держави, який закріплює основи суспільного ладу, державний устрій, систему, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, права та обов'язки громадян.

Українська Конституція справді зорієнтована на гуманістичні ідеали та правові відносини між суспільством і державою. Такою вона є, зокрема, тому, що, попри колоніальне і тоталітарне минуле, українцям завжди був властивий пошук норм і засад, які б регулювали взаємодію між населенням і владою. Власне, це також робить нас частиною Європи та істотно відрізняє від Росії.

Конституція України – головний нормативно-правовий акт держави, який закріплює основи суспільного ладу, державний устрій, систему, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, регулює відносини між державою та суспільством, гарантує права і свободи людини.

Конституція України – не лише ядро нашої національної правової системи України, а й наш моральний орієнтир. Для нас, українців, Конституція – це про права і свободи, про гідність і цінності, стійкість та нескореність.

Сьогодні, в умовах повномасштабної війни Росії проти України і численних злочинів окупантів, ми як ніколи розуміємо важливість цінностей, закладених у Конституції України, та необхідність їх захисту і збереження для майбутніх поколінь.

Українська Конституція – реальна, дієва. Натомість для рашистського режиму, як і його попередника комуністичного тоталітаризму, норми, записані в їхній конституції, є формальними, декларативними, які не захищають ні власних громадян від обмеження прав, ні інші народи від злочинів агресії.

Історично конституційний процес свідчить про наміри юридичного закріплення на найвищому рівні таких цінностей Українського народу, як демократія, верховенство права, рівність громадян, незалежність і територіальна цілісність своєї держави та європейський цивілізаційний вибір.

Нам це вдалося, і нині Україна – незалежна сучасна європейська держава. Положення щодо стратегічного курсу нашої країни на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору нині закріплено в Основному Законі.

В Конституції України, зокрема, визначено, що захист держави, її незалежності та територіальної цілісності, повага до її державних символів є обов'язком кожного громадянина.

Сьогодні громадяни України, які чинять спротив російському вторгненню, захищають державу від окупанта, чим виконують конституційний обов'язок. Усі разом ми продовжуємо протистояти агресору, котрий зневажає юридичні норми, міжнародне право. За підтримки закордонних партнерів наближаємо нашу Перемогу, за якою має послідувати притягнення до відповідальності держави-терориста.

24 серпня – День Незалежності України

24 серпня Україна відзначає День Незалежності, найбільше державне свято. Воно встановлене на честь виняткової історичної події – ухвалення у 1991 році Верховною Радою Української РСР Акта проголошення незалежності України.

Акт про державну незалежність 24 серпня 1991 року спирався на Декларацію про суверенітет, ухвалену 16 липня 1990-го. А результати Всеукраїнського референдуму, що відбувся 1 грудня 1991 року, стали найпереконливішим підтвердженням волі народу.

Постання суверенної України відіграло вирішальну роль у розпаді СРСР, остаточному руйнуванні комуністичної тоталітарної системи імперського типу. Це стало початком нового етапу розвитку демократичної сучасної Української держави.

Незалежність України – запорука вільного розвитку держав і народів Європи і головна перешкода для російського імперіалізму, який намагається політично, економічно та духовно поглинути Україну. Нині в умовах агресії з боку Росії ми продовжуємо боротьбу за власну свободу та незалежність.

Державний Прапор України – це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів, із співвідношенням ширини до довжини 2:3. Державний Прапор є символом нашої країни, втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення, історії та сьогодення.

4 вересня 1991 року національний синьо-жовтий прапор замайорів над Верховною Радою України. 28 січня 1992 року Державний Прапор України затверджений Верховною Радою України.

24 серпня 1991 року Україна відновила державну незалежність. Вона оплачена дорогою ціною – великою кількістю життів тих, хто боровся за ідею вільної України зі зброєю у руках і без неї, незліченною кількістю років втраченої свободи тих, хто сидів за неї у таборах та в'язницях.

Мільйони українців споконвічно мріяли про власну суверенну державу й творили, і зберігали все те, що зараз є надбанням української культури.

Проголошення незалежності України у 1991 року відіграло вирішальну роль у розвалі СРСР й остаточній ліквідації комуністичної тоталітарної імперії.

Сьогодні незалежність України – запорука вільного розвитку держав і народів Європи. Вона є головною перешкодою для російського імперіалізму, який намагається політично, економічно та духовно поглинути Україну і розділити Європу на сфери впливу.

Прагнення до свободи і чутливість до несправедливості – визначальні риси українців. Це давало нам насагу і сили залишатися собою в часи бездержавності. Здобуття незалежності для творення власного майбутнього – найвищий вияв свободи нашого народу.

Розпад СРСР у 1991 році став шоком для частини російських еліт та російських обивателів, що продовжували марити імперською величчю. Їхньою мрією і сьогодні є відновлення імперії. А без України Росія не може нею бути. Тому поглинання України, її матеріальних та людських ресурсів – одна з ключових передумов розгортання російського імперського проєкту.

Вільна українська держава, активне й відповідальне громадянське суспільство та потужні збройні сили – це той фундамент, що захищає права людини та гарантує всім українцям гідне майбутнє.

Незалежність України – маяк свободи. Відновлення незалежності України у 1991 році призвело до розвалу тюрми народів Радянського союзу. Впродовж усіх трьох десятиліть незалежності Україна залишалася, попри всі труднощі і негаразди, прикладом життєздатності демократичних інститутів на пострадянському просторі, альтернативою авторитаризму і диктатурі, що утвердився у більшості пострадянських держав. Сьогодні перемога України у війні із Росією відкріє шлях до свободи і демократичного розвитку народам Російської Федерації, а також зміцнить демократичні устрої Європи і світу.

29 серпня – День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України

29 серпня в Україні відзначається День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Цей день встановлено Указом Президента України від 23 серпня 2019 року № 621 для увічнення героїзму військовослужбовців і добровольців, котрі віддали життя за батьківщину. Збереження і гідне вшанування пам'яті полеглих захисників України є обов'язком держави і суспільства.

З цією датою пов'язаний один із найтрагічніших епізодів російсько-української війни до повномасштабного вторгнення – вихід українських воїнів із оточення під Іловайськом.

Війна за Незалежність України розпочалася 19 лютого 2014 року, а бої за Іловайськ в серпні того ж року стали однією із кульмінаційних точок її початкової стадії, справивши серйозний вплив як на українське суспільство, так і на міжнародні відносини в Європі.

Трагічні події під Іловайськом розгорталися на полях соняшників, які вже дозрівали наприкінці серпня. Саме тому сонях обрано символом Дня пам'яті захисників України. Але сонях – не просто нагадує про мужність наших воїнів, а й символізує життя.

На полях із соняшником у “зеленому коридорі” під ворожим вогнем полягло 366 українських воїнів, 429 – зазнали поранень, 158 – зникли безвісти, 300 – опинилися в полоні. Іловайськ – це не лише трагедія, а й сторінка української незламності, це чин і подвиг українських військових. Пам'ятаймо, що попри втрати та обман ворога наші воїни не здалися, а продовжили прорив із пастки та подальшу боротьбу.

Цей день також нагадує нам про підступність і віроломність російського агресора, про те, що переговори із терористами та вбивцями несуть не припинення бойових дій, а смертельну небезпеку. Сьогодні й цивілізований світ розуміє, що росіянам довіряти не можна.

У цей день ми згадуємо тих, хто загинув в Іловайській трагедії, а також десятки тисяч полеглих від 2014 року у Війні за Незалежність України,

серед яких чимало жінок. Загалом у різний спосіб у різні часи вони ставали на захист української державності. Різні за походженням, віком, освітою, професією, але всіх їх об'єднує патріотизм і небайдужість до суспільних та політичних процесів і подій, які відбувалися на українських землях у XX–XXI століттях. Вони виборювали і сьогодні щоденно продовжують виборювати право українців на власну державу та ідентичність.

1 жовтня – День захисників і захисниць України

1 жовтня в Україні відзначатиметься День захисників і захисниць. Це свято запроваджено 2014 року на вшанування мужності та героїзму захисників і захисниць незалежності та територіальної цілісності України, військових традицій і звитяг Українського народу, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу в суспільстві.

Цей День пов'язаний із українським традиційним святом Покрови Пресвятої Богородиці – захисниці від ворогів. Божу Матір дуже шанували козаки, а Покрова для них була одним із найвеличніших свят. Козацькі традиції бережуть та розвивають сучасні захисники і захисниці України.

День захисників і захисниць – передусім свято тих, хто відстоює незалежність, а ми маємо змогу жити повсякденним життям – працювати, творити, відпочивати, виховувати дітей.

У цей день ми вшановуємо сучасних захисників і захисниць України та українських героїв різних епох. Сучасні воїни примножують і розвивають тисячолітні українські військові традиції.

Найпростіша подяка – підтримувати донатами бойові підрозділи.

Обов'язок кожного з нас – бути міцним тилом нашої армії, з максимальною самовіддачею посилювати й підтримувати наших оборонців і наближати Перемогу.

Українська армія стала однією із найбоєздатніших у світі. Сьогодні, як і впродовж століть, наші захисники і захисниці є щитом Європи.

Україна береже імена героїв минулих епох – від воїнів-русичів і козаків до вояків доби Української революції та УПА. Тяглисть покоління знайшла відображення і в елементах сучасних військових одностроїв – головний убір «мазепинка», нарукавний знак тризуб. Гасло «Слава Україні! – Героям слава!» є офіційним вітанням українського війська.

Війна формує та гартує українську націю. Героїзмом, відвагою та самовідданістю нинішні захисники і захисниці завоювали найвищий рівень довіри в українців. Цим ми викликаємо повагу й в світі. Віримо, що нинішні захисники та захисниці здобудуть Перемогу.

Сьогодні Збройні Сили України є інституцією, якій найбільше довіряє українське суспільство.

1 жовтня українці відзначають свято Покрови Пресвятої Богородиці. Ідея заступництва Божої Матері – захисниці від ворогів – має глибоке коріння із часів Русі і запровадження християнства у 988 році. Князь Ярослав Мудрий збудував у Києві церкву на Золотих Воротах як вияв вдячності Богові і Пресвятій Богородиці. 1039 року він віддав народ Русі під опіку Божої Матері.

Традиція вшанування Покрови як покровительки українського війська перейшла від руських князів до козацтва. Свято Покрови Пресвятої Богородиці було одним з найголовніших свят козаків, за що воно отримало другу назву – Козацька Покрова. Тоді ж виник новий тип ікони – “Козацька Покрова”, де під омофором Богородиці зображуються українські ієрархи, гетьмани і козаки. Також саме на свято Покрови козаки проводили ради, на яких вибирали нового гетьмана або членів старшини. Вшанування козаками Покрови позначилось і на топоніміці території їхнього проживання – сьогодні багато сіл в Україні носять назви “Покровка”, “Покровське”, “Новопокровка”.

У добу Української революції 1917–1921 років відроджувалися традиції військово-козацької спільноти. Вони стали основою для розбудови збройних сил УНР, Української Держави та ЗУНР. Передусім це простежується в найменуваннях військових формацій. Першим таким підрозділом став Український козацький полк імені Богдана Хмельницького, створений у травні 1917 року. Згодом виникли формування, названі на честь видатних козацьких командирів – Петра Дорошенка, Максима Залізняка, Костя Гордієнка, Івана Мазепи. Козацький “відби-

ток” є й у таких назвах: Січові стрільці, Запорізька група, Сердюцька дивізія, Запорізька Січ, гайдамацькі полки та вільне козацтво.

Козацькі військові традиції в добу Української революції прослідковуються також у військовій символіці (стяги, відзнаки), назвах військової техніки (панцерні потяги “Хортиця”, “Запорожець”, “Полуботок” та інші), назвах кораблів (крейсер “Гетьман Іван Мазепа”, канонерський човен “Запорожець”). Окремо слід згадати військову термінологію, якою послуговувалися для позначення рангів, посад і військово-структурних елементів: козак, ройовий, чотар, бунчужний, півсотенний, сотник, курінний, осавул, полковник, отаман бригади, отаман дивізії, отаман корпусу. Це відображалося в одностроях і зовнішньому вигляді вояків українських військових формацій тих часів. Кашкет-“мазепинка”, чорні шапки з кольоровими шликами, черкески й інші елементи старовинного українського військового одягу. Часто бійці за зразком козаків голили голови, залишаючи лише оселедець.

Спадок поколінь

“Мазепинка” – головний убір із переднім клиноподібним розрізом, частина українського військового вбрання. Вона стилізовано наслідує вигляд козацьких головних уборів другої половини XVII століття, коли гетьманував Іван Мазепа. Саме так їх зображували на тогочасних портретах. “Мазепинки” почали носити Українські січові стрільці під час Першої світової війни. Згодом цей головний убір набув поширення в інших українських формаціях – Галицькій Армії, Карпатській Січі та УПА. Від 2017 року “мазепинка” є офіційним головним убором Збройних Сил України.

Нарукавний тризуб – нарукавні знаки розрізнення, що носили на одностроях вояки Армії УНР і сам Головний отаман Симон Петлюра. “Тризуб матерчатий, фарби по родах зброї, форми по малюнку”, – йшлося в наказі 30 липня 1919 року. Простий, без деталізації, тризуб легко було виготовити в умовах безперервних бойових дій та невеликого і нестабільного тилу Армії УНР. Продовжуючи петлюрівські традиції, сучасні захисники України носять тризуби на рукавах одностроїв.

“Слава Україні! – Героям слава!” – гасло Української повстанської армії. Нині воно є офіційним вітанням у Збройних силах України. “Слава Україні!” почали вітатися вояки кінного дивізіону 1-го Запорізького

полку Армії УНР. На це відповідали: “Козакам слава!”. Звертання “Слава Україні! – Героям слава!” затвердив навесні 1941-го року II Великий збір ОУН під проводом Степана Бандери. 4 жовтня 2018 року Верховна Рада затвердила вітання “Слава Україні! – Героям слава!” як офіційне в Збройних силах та у Національній поліції.

Українська армія береже бойові традиції предків та імена героїв, від воїнів-русичів і козаків до січових стрільців і вояків УПА. Тому у війську з'явилися назви легендарних українських полководців та ушавлених підрозділів минулого

14 жовтня – День УПА

Українська повстанська армія – військово-політична формація Українського національно-визвольного руху, яка прагнула відновити українську державність. Боротьба повстанців за незалежність України проти нацистів і совєтів є яскравим прикладом самовідданості та жертвовності.

УПА стала продовженням визвольного руху періоду Української революції 1917–1921 років, підпільно-бойової Української військової організації та Організації українських націоналістів. Боротьбу повстанців у формі беззбройного опору підхопив дисидентський рух 1960-х років і національно-демократичне відродження кінця 1980-х – початку 1990-х.

Після проголошення Акта відновлення Української Держави в 1941 році похідні групи менше як за місяць встановили урядування Українського державного правління у 187 районах Західної України (із 200), сформували підрозділи Української національно-революційної армії та Української народної міліції, створили органи влади та самоврядування в Житомирі, Проскуріві (нині – Хмельницький), Кам'янці-Подільському, Кривому Розі, Нікополі, Миколаєві – загалом у 26 районах Правобережжя. До вересня похідні групи дійшли до Кіровограда (нині – Кропивницький), Дніпропетровська (Дніпро), заклали осередки на периферії Київської та Одеської областей. У жовтні, коли фронт посунувся у східному напрямку, емісари націоналістів були в Києві, Одесі, Запоріжжі, Сталіноному (Донецьку), Полтаві, Харкові.

У лютому-березні 1943 року завершилося формування збройних загонів націоналістів, які мали залучити на свій бік різні верстви населення та підняти їх на всенародну боротьбу проти окупантів.

Регіоном, де почала свій бойовий шлях УПА, стала Волинь. Першим боєм створюваного війська став напад боївки Григорія Перегіняка на підрозділ німецької поліції неподалік села Городець Сарненського району. 7 лютого 1943 року повстанці напали на комендатуру міста Володимирця на Рівненщині.

17–21 лютого 1943 року відбулася Третя конференція ОУН(б), яка затвердила курс на збройну боротьбу з німцями та поширення діяльності оунівських збройних підрозділів на всю територію Волині. У квітні 1943-го за збройними відділами ОУН(б) було закріплено назву Українська повстанська армія (УПА). Її командувачем став керівник крайового проводу ОУН(б) на Волині Дмитро Клячківський («Клим Савур», «Охрім»), котрий узявся за консолідацію всіх українських збройних сил під керівництвом ОУН(б). У листопаді 1943 року було створено Головну команду УПА та Головний військовий штаб (ГВШ), який складався з оперативного, розвідувального, тилового, організаційно-персонального, вишкільного, політвиховного та військово-інспекційного відділів.

У 1940-х роках УПА боролася і проти нацистів, і проти комуністів. Комуністичний режим затаврував повстанців як посібників нацистів і багато років так намагався показувати бандерівців. Вони й досі є головними антигероями російської пропаганди.

Після вигнання нацистських окупантів з України головним ворогом УПА стала комуністична влада. Своєю чергою вона кинула всі сили проти повстанців, а воєнний стан у Західній Україні скасували аж у липні 1946 року. Найбільший бій підрозділів УПА з військами НКВД відбувся біля села Гурби на Волині 21–25 квітня 1944 року. 30 тисяч енкаведистів проти 4 тисяч воїнів УПА – таким був розподіл сил у найбільшій в історії УПА битві. Із застосуванням танків та артилерії радянські внутрішні війська намагалися оточити та знищити з'єднання повстанців. Упівці зуміли вирватися з оточення.

Український визвольний рух мав загальноукраїнський характер.

Національне підпілля в роки Другої світової війни діяло в усіх регіонах України від Галичини до Криму й Донеччини. Діяв Провід ОУН на південно-східних українських землях із центром у місті Дніпрі.

Важко однозначно сказати, коли підпілля припинило діяльність. Очевидно, переломним став 1954 рік, після захоплення в полон Василя Кука. Відтоді боротьба набула характеру неорганізованого спротиву окремих боївків. У 1954–1959 роках повстанці вчинили понад 150 антирадянських акцій і замахів.

Загалом через лави УПА пройшло близько 100 тисяч вояків. Особовий склад Української повстанської армії становив майже 30 тисяч осіб. УПА боролась за самостійну соборну державу, в якій кожна нація жила б вільним життям.

Повернення до повстанських традицій не випадкове. Нині ми продовжуємо ту саму боротьбу, яку вела УПА, – боротьбу за свободу проти того ж ворога – російського імперіалізму.

21 листопада – День Гідності і Свободи

День Гідності і Свободи 21 листопада відзначається в Україні на державному рівні з 2014 року на честь початку цього дня двох революцій – Помаранчевої у 2004 році та Євромайдану і Революції Гідності у 2013 році.

Помаранчева революція та Революція Гідності – етапи боротьби за Україну. Президентські вибори 2004 року з їхніми масштабними фальсифікаціями, які й спричинили Помаранчеву революцію, були не лише виборами між двома конкурентами – провладним кандидатом Віктором Януковичем та опозиційним політиком Віктором Ющенком. Це також були вибори між збереженням фактичного статусу України як сателіта росії, з одного боку, й перспективою демократизації суспільства та звільнення від московського диктату – з іншого.

Помаранчева революція дала народові України відчуття свободи й відкрила можливості для демократичних змін в країні, через 13 років після відновлення української незалежності вперше засвідчила

суб'єктність України та привернула увагу демократичного світу до нас.

Події Помаранчевої революції посилили роль України на міжнародній арені, сприяли зближенню з НАТО для безпекових цілей та засвідчили її вибір на користь європейського вектора розвитку.

Помаранчева революція стала одним із перших уроків із формування навичок самоорганізації, поштовхом до духовного відродження нації, відновлення історичної пам'яті, посилення української ідентичності. Вона засвідчила неспинний розвиток в Україні громадянського суспільства, яке готове боротися за демократичні цінності – права та свободи людини, політичні і громадянські свободи.

Революція Гідності – продовження боротьби громадян України за право самим визначати своє майбутнє та майбутнє своєї держави. Загроза цілковитої втрати незалежності й перетворення України на вотчину Росії через відмову від євроінтеграції під тиском кремля, захист людської гідності та громадянських прав і свобод вивели людей на Майдани по всій Україні 21 листопада 2013 року.

Революція Гідності спиралася на досвід самоорганізації суспільства, набутий зокрема під час Помаранчевої революції. Водночас протестувальники врахували помилки попереднього Майдану та післямайданного періоду, коли слабке й недосвідчене громадянське суспільство переклало всю відповідальність за розвиток держави на політиків.

Революція Гідності сприяла подальшому формуванню громадянського суспільства, яке усвідомлювало свою відповідальність за майбутнє країни та чітко бачило загрози, що їх створював для України режим Януковича. Революція Гідності стала бойовим хрещенням для українського суспільства, яке вперше з моменту відновлення незалежності усвідомило ціну свободи, побачивши кров, пролиту майданівцями за нашу свободу та гідність, за право українців вільно творити майбутнє.

У вогні Майданів загартувалися чимало тих, хто навесні 2014 року добровольцем вирушив із Майдану на український Схід, щоб захистити його від російської агресії, а в лютому 2022 року під час широкомасштабного вторгнення став на захист України від російської навали.

Четверта субота листопада – День пам'яті жертв голодоморів

Щороку в четверту суботу листопада Україна вшановує пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 років і масових штучних голодів 1921–1923 і 1946–1947 років. Закликаємо усіх згадати в Загальнонаціональній хвилині мовчання четвертої суботи листопада о 16.00 про мільйони людських життів, які Україна втратила через Голодомор і масові штучні голоди. Відвідайте у цей день місця пам'яті жертв Голодомору в своєму населеному пункті. Просимо також із настанням темряви запалити свічки пам'яті на підвіконнях – у домівках, офісах. Адже кожен вогник у вікні – це свідчення того, що ми, живі, пам'ятаємо про померлих, це вияв нашої скорботи і віри в майбутнє.

Голодомор – геноцид проти Українського народу, результат спеціально організованого комуністичним керівництвом штучного голоду в 1932–1933 роках, що спричинив загибель мільйонів людей.

У 1932–1933 роках комуністичний тоталітарний режим вчинив злочин геноциду проти Українського народу. Сьогодні рашисти як спадкоємці того режиму знову коять злочини проти людяності та геноцидні дії на українській землі.

Україна внаслідок Голодомору-геноциду 1932–1933 років, масових штучних голодів 1921–1923 та 1946–1947 років втратила мільйони людських життів. У 2006 році Законом України Голодомор визнаний геноцидом Українського народу.

Метою злочину було знищення українського народу як національної групи. Комуністичний тоталітарний режим через насильницьке вилучення продовольства, блокаду сіл і цілих районів, заборону виїзду за межі охопленої голодом України, згортання сільської торгівлі, репресій проти незгодних створив для українців умови, не сумісні із життям.

Голодомор став можливим тому, що українці під час Української революції не змогли вистояти у збройній боротьбі проти більшовицької агресії. Окупація України вилилася нашому народові у численні злочини, масові репресії, терор, депортації.

Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби. Широкі кола інтелектуалів та економічно самостійне селянство не сприймали політики комуністичного керівництва. Тому за мету було поставлено знищення українців як політичної нації, що могла поставити питання про створення незалежної держави. Для досягнення цієї мети був обраний жажливий інструмент – вбивство голодом.

Упокорення голодом стало інструментом закріплення влади сталінського режиму, ліквідації верстви українських селян-господарів і перетворення їх у безправних колгоспників, а разом з тим, – викорінення в Україні соціальних основ незалежництва, тобто соціальної основи української нації. Цей злочин був ретельно продуманий, задіяні численні механізми його реалізації: через чисельні податки і збори, нерéalні хлібозаготівельні плани та обшуки в українських селян відбирали харчі, заборона виїзду із населеного пункту з листопада 1932 року (так званий режим “чорних дошок”) і загалом з охопленої голодом республіки від початку 1933-го їх позбавляла останніх надій на порятунок.

Механізм, який призвів до Голодомору, був приведений у дію із Москви тодішніми лідерами комуністичної партії. У січні 1928 року режим запровадив насильницькі хлібозаготівлі. У фермерів держава примусово забирала більшу частину, або й все вирощене зерно за значно заниженими цінами. Одночасно розпочалась “ліквідація” найзаможніших господарств. У 1930 році колективізація викликає масові протести і повстання. Впродовж року в Україні відбулося понад чотири тисячі протестних виступів за участю більше мільйона селян. Однак, незважаючи на це, до жовтня 1931 року колективізованими, тобто, фактично державними, стали 68 % селянських господарств та 72 % орної землі. Загалом в Україні було “розкуркулено” понад 352 тисячі господарств.

Результатом цього, а також внаслідок неефективного колгоспного господарювання став голод, через який весною 1932 року померло кілька сотень тисяч українців.

Але Україна все одно залишалася центром спротиву тоталітарному режиму. На перші сім місяців 1932-го на Україну припадає 56 % від усіх антивладних виступів у Радянському Союзі.

Улітку 1932 року через наростання спротиву Сталін із оточенням прийняв рішення про організацію в Україні штучного голоду, щоб не “втратити Україну”. Шляхом знищення частини населення.

Під час голоду тоталітарна влада не лише не припинила примусове відбирання їжі, а й відхилила допомогу з-за кордону та кинула всі сили на ізоляцію голодуючих районів. Армія, загони НКВД оточили українські міста та залізничні станції, бо селяни втечею намагалися врятуватися від голодної смерті. Мешканцям сіл забороняли виїжджати в інші регіони СРСР. Хліб вилучався, продавався до інших країн за валюту, яку спрямовували на закупівлю верстатів та іншого обладнання для промислових підприємств.

Саме за цей менш ніж календарний рік (1932–1933) в Україні загинули мільйони людей. На жаль, страшні обставини злочину та свідомо заборона ведення статистики смертності унеможливлюють встановлення точної кількості загиблих невинних людей і вичерпного поіменного списку жертв.

Жахом Голодомору була надзвичайно велика смертність серед дітей. У багатьох районах України у вересні 1933 року за шкільні парти не сіли близько двох третин учнів. Ученими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. Птухи для Гарвардського університету створена карта втрат УСРР у Голодоморі. За даними вчених, найбільше постраждали лісостепові регіони України із давніми козацькими традиціями – Полтавщина, Черкащина, Кіровоградщина, Київщина. У цих регіонах в окремих районах упродовж 1933 року вимерло понад половини населення. Смертність перевищувала середній рівень у 8–9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищий у 5–6 разів, у Донецькій і Луганській області – у 3–4 рази.

Голод на довгі десятиліття порушив природний генетичний фонд, призвів до морально-психологічних змін у свідомості нації. Наслідком злочину геноциду також стало руйнування традиційного українського устрою життя. Українцям як етносу було завдано смертельної рани. 1933 рік став для України часом національної катастрофи, наслідки якої відчуваємо і понині.

6 грудня – День ЗСУ

6 грудня Україна відзначає День Збройних Сил відповідно до Постанови Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 року № 3528-XII.

Побудова армії як атрибута незалежної держави є необхідною складовою державотворення. Тож після відновлення незалежності України було створено відповідну законодавчу основу для формування Збройних Сил.

Становлення війська незалежної України відбувалося у складних умовах.

2014 рік став перевіркою на мужність, витривалість, вірність Військовій присязі та відданість народу України в умовах військової агресії РФ проти України. Також цей рік увійшов в історію як момент відродження української армії. ЗСУ вступили в реальні бойові дії з добре озброєним і навченим ворогом.

Російська агресія проти України зумовила численні жертви й матеріальні втрати. Для її відбиття мобілізувалося все українське суспільство, що виявилось, зокрема, у широкому волонтерському русі на підтримку армії та припливу добровольців. Була сформована низка нових частин, відповідно до нових вимог перебудована структура управління. Сьогодні суттєве значення для підвищення боєздатності Збройних Сил України мають поставки сучасної техніки з-за кордону.

У боях за незалежність і територіальну цілісність України тисячі бійців проявили себе героїчно. Завдяки підтримці громадянського суспільства вдалося за короткий термін відновити боєздатність Збройних Сил.

Під час організації та проведення заходів до Дня Збройних Сил України важливо акцентувати на безперервності традицій українського війська боротьби за свободу та державність, формувати почуття гордості за військову спадщину й усвідомлення, що сучасна боротьба є продовженням багатовікової історії опору, підкреслити звитяжні перемоги українців над московитами (росіянами) у різні історичні періоди.

Радимо використати, зокрема, такі історичні приклади: Конотопська битва 1659 року, бої Армії УНР, переможні рейди УПА, сучасні звитяги

ЗСУ (подано нижче), показувати історичну тяглість: від козаків до сучасних воїнів, використати карти, схеми битв, відео- та фотоілюстрації, зробити акцент на особистому внеску воїна: «Кожен із нас продовжує славу переможців».

Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Україна має багатовіковий досвід перемог і звияжних битв – від Орші XVI століття до оборони і звільнення Київщини та Харківщини у 2022–2023 роках.

Перемоги українців руйнували міф про «непереможність росіян». Наші воїни неодноразово доводили перевагу мужності та тактики над чисельною перевагою ворога.

Ворог завжди був сильнішим кількісно, але українці перемагали завдяки єдності, винахідливості та мужності.

Кожна перемога – доказ незламності українського духу. Від Виговського, Петлюри, Шухевича – до сучасних командирів.

Сьогоднішня боротьба є продовженням історичного шляху. Ми – нащадки переможців, і маємо завершити справу здобуттям остаточної свободи.

Ми можемо перемагати лише тоді, коли згуртовані і підтримуємо наше військо. Більше того, допомагаючи нашій армії, ми стаємо співтворцями боротьби за незалежність України, а відтак і творцями власної долі та свого майбутнього.

Розділ 6.

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ В СИСТЕМІ ГРИ. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ ТА ЛОКАЦІЙ, ЯКІ ВАРТО ВІДВІДАТИ ДЖУРАМ І ВИХОВНИКАМ

Похід на гору Маківку
на вшанування Січових
стрільців. III Всеукраїнський
етап Гри, Львівська область

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ

Меморіалізація – це вшанування, збереження та увічнення в сучасному просторі пам'яті про важливі історичні події, їх свідків або учасників, а також жертв воєнних конфліктів. Якщо ми говоримо про сучасну російсько-українську війну (Війну за Незалежність України), то маємо на увазі увічнення пам'яті про захисників і захисниць, цивільних учасників, жертв і події війни.

На їх вшанування вже тепер (а не після перемоги) в суспільстві є великий запит. Відчувається він також і в освітньому просторі загалом, і в системі Гри, зокрема, оскільки меморіалізація передбачає фіксацію події або вчинку для запобігання перекозчуванню фактів, збереження досвіду для його передачі наступним поколінням, турботу про родини загиблих, ушанування пам'яті про них та інші практики. Разом вони сприяють патріотичному вихованню, утвердженню національної ідентичності та формуванню емпатії.

Водночас сама діяльність, спрямована на увічнення жертвовності, героїзму чи досвіду, може стикатися із різноплановими викликами – від форм і методів цієї роботи до можливих прихованих сенсів і повторної травматизації учасників. Тож для гармонізації роботи з пам'яттю про сучасну війну Український інститут національної пам'яті рекомендує дотримуватися таких базових (але не вичерпних) принципів.

Широка залученість: увічнення пам'яті про війну є справою всього суспільства. Адже більшість із нас несуть на собі тягар війни і поділяють думку, що таке пам'ятання є цінністю. Участь військових та цивільних громадян, різних соціальних груп, громад, акторів пам'яті у процесах фіксації, збереження, інтерпретації та розповсюдження інформації про події війни є одним із ключових елементів забезпечення тягlostі нашої пам'яті про неї.

Публічність та ясність: розроблення, планування, обговорення та створення будь-якого меморіального проєкту, реалізація рішень органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо пам'яті про події війни є зрозумілими, гласними, доступними для участі всіх зацікавлених сторін, експертів і широко прокоментованими з громадою.

Правдивість: розповідь про війну та її меморіалізація повинні базуватися на достовірних фактах, інформувати про події, місця та осіб, про які відомо достатньо для репрезентації. Чесність є фундаментальною умовою збереження гідності та справедливості щодо осіб та спільнот у процесі меморіалізації.

Інклюзивність передбачає врахування на всіх етапах меморіалізації досвіду всіх категорій населення та усіх проявів війни. Принцип також передбачає доступність об'єктів, продуктів і заходів з увічнення пам'яті Війни за Незалежність України для маломобільних груп та осіб з інвалідностями. Будь-яке штучне та невмотивоване обмеження доступу до об'єктів і заходів з увічнення пам'яті є неприйнятним.

Рівність, адже ніхто не може бути позбавленим права на пам'ять і гідне вшанування за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, окрім випадків, коли це суперечить інтересам охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей;

Фахова доброчесність: створенням меморіалів або інших форм вшанування повинні займатися люди, які мають відповідні знання та досвід, поважають історію та розуміють відповідальність. Робота має бути якісною та ретельною, а не формальною.

Актуальність та своєчасність: місця пам'яті та заходи з комеморації мають відповідати сучасності. Замість копіювання старих проявів важливо використовувати нові та доречні підходи, враховувати конструктивну критику застарілих практик, уникати бездумного наслідування узвичаєних, доведених до інтуїтивного повторення стереотипних рішень, до яких начебто звикла і потребує громада.

Гуманність як утвердження меморіальними просторами та об'єктами цінності людського життя, прав, гідності та поваги до живих і полеглих. Неприпустимими є примус, формалізм, виконання “для годиться”, пропаганда ненависті та агресії.

Етичність та екологічність: меморіалізація ґрунтується на усвідомленні цінності спільнот й середовища, в яких і для яких вона реалізується,

є чутливою до почуттів, звичаїв, традицій членів цих спільнот, враховує зв'язки та контекстуальність.

Ідеологічна (політична) нейтральність: у ході меморіалізації слід уникати ідеологічної заангажованості. Тобто місця пам'яті не можуть про-сувати певні політичні ідеології, а мають пропагувати загальнолюдські цінності, демократію та міжнародне право.

Меморіалізація війни може відбуватися за такими напрямками:

- упорядкування, збереження та заснування місць пам'яті, присвячених захисникам, захисницям, жертвам і подіям війни, створення музеїв та тематичних експозицій, меморіальних комплексів, присвячених війні;
- присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій, що пов'язані із війною;
- створення мартирологів, книг пам'яті, інших видань, збирання та публікація історій захисників і захисниць, жертв і потерпілих від війни, запис і збереження усних свідчень про війну; сприяння про-веденню наукових і краєзнавчих досліджень тощо;
- встановлення пам'ятних дат, пов'язаних із війною;
- реалізація меморіальних мистецьких, освітніх, інформаційних про-єктів і кампаній, соціальних ініціатив;
- забезпечення проведення за сприяння держави пошукової робо-ти з метою встановлення імен загиблих і тих, хто зник безвісти, перепоховання останків захисників, захисниць і жертв війни, які загинули під час війни;
- сприяння всебічному дослідженню історії війни, відображенню по-дій війни, її жертв і потерпілих, діянь захисників, захисниць у тво-рах літератури і мистецтва, в освітніх та інформаційних проєктах, соціальних ініціативах тощо;
- недопущення фальсифікації історії війни у наукових дослідженнях, навчально-методичній літературі, підручниках, медіа, публічних ви-ступах представників державних органів, органів місцевого само-врядування, посадових осіб.

- проведення комеморативних заходів.

Оскільки заклади загальної середньої освіти є суб'єктами державної політики національної пам'яті Українського народу, то і питання меморіалізації захисників і захисниць, жертв і подій Війн за Незалежність України безпосередньо входить до компетенцій і повноважень закладів освіти. Зокрема, шляхом організації та проведення комеморативних заходів.

Комеморативний захід – захід, що організовується органами державної влади, місцевого самоврядування, іншими установами, організаціями, їх посадовими особами, іншими особами або суб'єктами, метою якого є вшанування історичних подій та/або осіб.

Під час організації та проведення комеморативного заходу радимо зважати на такі важливі аспекти:

- говорити варто не лише про військових, а й про цивільних, віддавати шану живим і пам'ятати про полеглих, особливу увагу звертати на людяність, героїзм та побратимство;
- якщо комеморативний захід присвячено цивільним, то слід зауважити на стратегіях виживання, співчутті і спільнодії, опіці над беззахисними, гідності та взаємоповазі, досвідах громадянського активізму, на цінностях, історичному минулому.

Ось **декілька принципів чутливого підходу до пам'ятання**:

- головне – безпека: емоційна та психологічна;
- бути особливо уважними, чутливими та поважати різний досвід – «Твій біль не більший і не менший»;
- говорити без моралізаторства, не повчати, не принижувати, не применшувати думку інших;
- запрошувати до діалогу, а не нав'язувати;
- не перетворювати світ на чорне та біле, на виключно добро та зло;
- пам'ятати про емоції, бо пам'ять – це не лише історія;
- говорити з джурами про травму не травмуючи: уникати моторошних кадрів, категоричних і гострих висловлювань, шукати разом

відповіді на складні питання, не критикувати, зосереджуватися на причинах подій і явищ, мотивації, історичному минулому і т.д., помічати специфічну реакцію на ваші слова або дії і в разі виникнення такої залучати шкільних психологів до розмов із джурами про війну.

Хвилина мовчання

Указом Президента України від 16 березня 2022 року № 143 започатковано проведення щоденно о 9 годині 00 хвилин загальнонаціональної хвилини мовчання за співвітчизниками, загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Ця щоденна акція є важливим ритуалом подяки, пошани та пам'яті, який консолідує українське суспільство, формує культуру пам'яті, зміцнює відчуття єдності та національної ідентичності в умовах війни. У лютому 2026 року Верховна Рада України ухвалила Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вшанування пам'яті співвітчизників, які загинули внаслідок збройної агресії Російської Федерації”, яким унормувала цей ритуал. А саме: оголошення загальнонаціональної хвилини мовчання здійснюється через медіа незалежно від форми власності, системи оповіщення та інформування у сфері цивільного захисту.

Оголошення може супроводжуватися відповідним текстом та включати різні дії, наприклад, може зупинятися транспорт і перехожі на вулицях, також люди можуть прикладати долоню до серця, схилити голову, скласти руки для молитви тощо. Такі правила доречно пропрацювати разом із джурами, домовитися про них і неухильно дотримуватися.

Крім того, радимо заходи, які проводяться в системі Гри, розпочинати з Хвилини мовчання. А якщо це таборування, вишколи, або змагання, то щоденні ранкові збірки варто розпочинати о 9 годині 00 хвилин, аби, схиливши голови, згадати усіх загиблих у Війні за Незалежність України. Важливою частиною персоналізації ритуалу може бути згадка про тих виховників, джур, членів родин, які брали участь у захисті незалежності та територіальної цілісності України, починаючи від 2014 року.

Щодо текстової частини, то словесний супровід може бути таким:

«Табір / джури, увага! Оголошується загальнонаціональна хвилина мовчання! Згадаймо подумки всіх, хто загинув під час Війни за Незалежність України. Вшануймо кожного і кожну! Будьмо гідними наших захисників і захисниць!» По завершенню Хвилини мовчання лунає «Слава Україні!», у відповідь – «Героям слава!».

Вище ми зазначали (розділ 3), що серед форм організації роботи з джурами є таборування, мандрівки, спільні кросройові або кроскурінні виїзні заходи, екскурсії місцями пам'яті Українського народу.

Місце пам'яті Українського народу (далі – місце пам'яті) – локалізована в просторі територія та розміщені (встановлені, споруджені) на ній об'єкти, що пов'язані з історією України і використовуються, у тому числі, для здійснення комеморативних заходів.

Місцями пам'яті можуть бути:

1. об'єкти культурної спадщини, наприклад будівлі та споруди, комплекси, визначні місця, пов'язані з вагомими подіями та особами в історії Українського народу;
2. місця почесних поховань;
3. місця поховань жертв злочинів проти Українського народу; борців за незалежність України у XX столітті, осіб, котрі брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема у Війні за Незалежність України, осіб, які здійснили героїчний вчинок, звершення в ім'я Батьківщини, осіб, які зробили значний особистий внесок у захист політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвиток української державності, науки, культури; військові поховання;
4. меморіали, пам'ятники, меморіальні дошки, інші пам'ятні знаки, інші меморіальні об'єкти, що встановлені з метою увічнення пам'яті про події та осіб, визначених статтею 6 цього Закону;
5. музеї;
6. сторики-меморіальні та інші історико-культурні заповідники.

Орієнтовний перелік місць пам'яті та локацій, які варто відвідати джурам і виховникам (за областями України)

Друзі, ми склали для вас перелік місць пам'яті та цікавих локацій, які гідні вашої уваги та відвідин. Для зручності користування ми сформували табличку, згрупувавши місця за областями України, а також за основними тематичними рубриками: ошатні палаци, незламні фортеці, неповторні заповідники, історичні центри міст, культурна спадщина, ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів, місця козацької слави, місця пам'яті Української Революції, місця звитяги УПА, місця пам'яті Війни за Незалежність України.

№	Визначні місця	Опис
м. Київ		
	Історичні центри міст Пропонований маршрут: Київський національний університет імені Тараса Шевченка ("червоний" корпус) – Київський міський будинок учителя – вулиця Хрещатик – Майдан Незалежності – Михайлівський Золотоверхий собор – Національний заповідник "Софія Київська" – Золоті Ворота – залишки Десятинної церкви – Національний музей історії України – Андріївська церква – Андріївський узвіз – Старе місто (Поділ) – Києво-Могилянська академія. Також радимо відвідати Національний військово-історичний музей України, в якому зібрана інформація про воєнну історію та імена її творців – звитяжних воїнів, борців, захисників від княжих дружин до героїв Війни за Незалежність України, від витоків козащини до полків армії УНР та воїнів УПА. На відмову від музеїв Києва, ми говоримо не лише про минуле, а й про сьогодення Збройних Сил України, про їхню смертну боротьбу з агресором за свободу та територіальну цілісність нашої держави.	

Автономна республіка Крим		
1	Ошатні палаци Ханський палац у Бахчисараї	Головна резиденція кримських ханів династії Гераїв, правителів Кримського ханства (XV–XVIII), а також адміністративно-політичний центр цієї держави з першої третини XVI століття. Це єдиний на планеті збережений зразок кримсько-татарської палацової архітектури, унікальний для Європи цілісний архітектурний комплекс ісламської середземноморсько-чорноморської культури та матеріальне свідчення багатовікової історії державотворення й політичної суб'єктності одного з корінних народів України — кримських татар. Найстаршими об'єктами комплексу є Портал Алевізо де Монтаньяно або Демір-Капу («Залізний портал»), створений у 1503 році відомим італійським майстром Алевізом де Монтаньяно, лазні «Сари Гюзель» (1533) та Ханська мечеть (1532). Палац будувався не як укріплена резиденція, а як своєрідне втілення райського саду
2	Неповторні заповідники Національний заповідник “Херсонес Таврійський” біля Севастополя	Давньогрецьке поселення на території Північного Причорномор'я. Засноване вихідцями-колоністами з Давньої Греції у VI столітті до н. е., місто стало важливим політичним, економічним та культурним центром регіону. У 2013 році археологічну пам'ятку внесли до Списку світової спадщини ЮНЕСКО.
3	Незламні фортеці Генуезька фортеця у Судак	Історичний музей-заповідник XIII століття, побудований в XIV–XV століттях генуезцями, які використовували її для захисту своїх торговельних шляхів на Чорному морі. Фортеця стала важливим форпостом Генуезької республіки на сході Кримського півострова. Зведення фортеці тривало понад сто років, і вона по праву вважається однією з наймогутніших оборонних споруд того часу. Після падіння Генуї фортеця перейшла до османів.

Вінницька область		
4	Історичні центри міст Історичний центр Вінниці	Водонапірна вежа, Обласний краєзнавчий музей, Історико-археологічний комплекс "Вінницькі мури", стрілецький цвинтар вояків Галицької Армії та Армії УНР – це все визначні історичні місця Вінниці, які неодмінно варто відвідати
5	Неповторні заповідники Державний історико-культурний заповідник "Буша" у Ямпільському районі	Площа Заповідника – 6,68 га. На території та в охоронній зоні є близько десяти пам'яток археології, датованих IV тис. до н. е. – VII століття н. е., дохристиянський та християнський скельний храм V–XVI століття з унікальним художнім рельєфом, залишки фортеці і підземних ходів XVI–XVII століття та міської ратуші XVI століття, цвинтар XVIII–XIX століття.
6	Культурна спадщина Муровані Курилівці	Перша письмова згадка про це село – 1492 рік, як маленьке поселення Чурилівці (назва, ймовірно, походить від імені першого поселенця – козака Чурила). Тут збереглися мури і підземелля фортеці XVI століття, замок і палац, парк, мінеральне джерело
Волинська область		
7	Неповторні заповідники Історико-культурний заповідник "Старий Луцьк"	Розташований в історичному центрі Луцька та складається з декількох архітектурних об'єктів, серед яких Луцький замок, Окольний замок, монастирські комплекси, будинок Косачів, Домініканський монастир і музеї. Заповідник "Старий Луцьк" створено в 1985 році. Найвідоміша пам'ятка Луцька та його символ – замок. Він побудований за часів Галицько-Волинського князівства правителем Любартом у 1340–1384 роках. До наших днів завдяки своєчасним реставраціям замок дійшов практично непошкодженим. Ще один об'єкт заповідника – Окольний замок, у якому залишилася тільки одна вежа. Також комплекс надає можливість побачити монастир бригіток, єзуїтів і шаріток. На території заповідника чимало музеїв

8	Місця зв'язки УПА Історико-культурний комплекс "Вовчак. Волинська Січ"	Урочище "Вовчак" серед волинського лісу розташоване орієнтовно за 80 кілометрів від Луцька. Зараз на місці знищеного радянською владою хутірського села Вовчак – історико-культурний комплекс "Вовчак-Волинська Січ". У 1942 році в урочищі заклали військову базу підрозділів Української повстанської армії під назвою "Січ". у Вовчаку свого часу проводили підготовку для молодших командирів і старшинського складу армії УПА. у Вовчаку формувався командний склад УПА "Північ", а потому повстанці порозходилися по всій Волині з боротьбою проти нацистів, а пізніше і проти більшовиків. У нинішньому Вовчаку – музей просто неба з експонатами війни
9	Ідеально для таборуваль, мандрівок і сплавів Шацький національний природний парк та озеро Світязь	Парк знаходиться в північно-західній частині Волинської області на території Шацької ОТГ. Площа парку – майже 49 тис га. На території парку знаходиться 23 озера загальною площею близько 7 тис га (одна з найбільш озерних груп Європи). Найбільші: Світязь, Пулемецьке, Луки, Люцимер. Вони розділяються Головним Європейським вододілом до басейнів Балтійського і Чорного морів. Мальовничі природні ландшафти, значна мозаїчність рослинного покриву, масиви лісу, численні озера із чистою та прозорою водою, а також характерний для даної місцевості м'який клімат, вирізняють цю територію високим рекреаційним потенціалом.
Дніпропетровська область		
10	Місця козацької слави Пам'ятник Жовтоводській битві	Пам'ятник на місці закінчення битви під Жовтими Водами встановлений у селі Жовтоолександрівка до 350-річчя початку Визвольної війни. На цьому місці, поряд з урочищем Княжі Байраки, у 1648 році козацькі війська гетьмана Богдана Хмельницького за підтримки кримських татар Тугайбея остаточно розгромили польську армію, яка відступала, що стало першою великою перемогою Визвольної війни українського народу.

11	Культурна спадщина Петриківський музей етнографії, побуту та народно-прикладного мистецтва	Був заснований у 1991 році в селі Петриківка, щоб зберегти і розвивати унікальне народне мистецтво, що виникло в цьому регіоні. Музей був створений за ініціативи місцевих майстрів і підтримки обласної влади, щоб продемонструвати багатство українського декоративного живопису. За роки свого існування музей став справжнім центром вивчення і популяризації народного мистецтва. У 2013 році Петриківський розпис включено до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, що стало значним визнанням його унікальності на міжнародному рівні
12	Культурна спадщина Миколаївський Самарський пустинний чоловічий монастир	Монастир був найголовнішою святиною запорожців, знаходився в залежності від Запорозької Січі і вважався оборонним. У 1736 році під час турецької війни монастир був укріплений ретраншементами. З 1791 року монастир, як найближчий до Катеринослава, призначений місцеперебуванням архієреїв (заміським архієрейським будинком). Обитель виявилася надійним форпостом запорожців в російсько-турецьких війнах. Під час останньої з них монастир поселив безліч полонених татар і турок. З ними обходилися так добре, що багато хто з них прийняв в обителі хрещення, а деякі, після закінчення війни, і чернецтво. За часів радянської влади в ньому відкрили будинок пристарілих, потім інтернат для розумово відсталих. У 1993 році відроджений прихід в будівлях монастиря, через два роки – знов відкритий як жіночий монастир.
Донецька область		
13	Місця пам'яті Війни за Незалежність Місто Бахмут	Місто-фортеця Бахмут, центр уїзду, до руйнування – найцікавіший населений пункт Північної Донеччини, символ незламності та нескореності українців у Війні за Незалежність, місце пам'яті.

14	Неповторні заповідники Заповідник “Кам’яні могили”	Заповідник розташований неподалік від села Назарівка, Володарського району, Донецької області. Західна його частина межує з Запорізькою областю. Заснований 5 квітня 1927 року, як особлива природоохоронна територія. Його площа складає близько 400 га. Входить до складу Українського степового природного заповідника, підпорядкованого Президії Національної Академії наук України. Район урочища «Кам’яні Могили» у геологічному, біологічному, художньо-емоційному та історичному аспектах є водночас унікальним і репрезентативним. За площею і висотою це найбільша інтрузія в Донбасі і Приазов’ї. Її унікальні граніти не мають аналогів в світі. Їх вік близько 2 млрд. років.
15	Місця пам’яті Війни за Незалежність Маріуполь. Металургійний комбінат “АзовСталь”	Місце пам’яті Героїв та Героїнь Війни за Незалежність. Битва за Маріуполь (також облога Маріуполя, оборона Маріуполя) почалася одразу після повномасштабного російського вторгнення в Україну і тривала по 20 травня 2022 року у повному оточенні. Наприкінці квітня кільце оборони стиснулося до території заводу «Азовсталь» – це окрема героїчна й водночас трагічна сторінка Битви за Маріуполь. У другій половині травня за наказом командира звідти вийшли кілька тисяч українських бійців, з яких понад 2000 осіб і досі перебувають у російському полоні.
Житомирська область		
16	Місця пам’яті Української Революції Меморіал пам’яті Героїв Базару	Меморіал присвячений Героям Базару – розстріляних і полонених вояків похідної групи Армії УНР біля с. Базар. Під час Другого зимового походу Армії УНР частина вояків з похідної групи була захоплена у полон підрозділами червоної армії й страчена за незгоду служити чужій державі.

17	Неповторні заповідники Природний заповідник “Древлянський” в Коростені	В одному з найдревніших міст України – Коростені на Житомирщині – розташований Древлянський парк. Перші ознаки перебування слов'янських племен у цьому краї відносяться до V-VII століть нашої ери. Як свідчить літопис, вже на початку X сторіччя Іскоростень був могутньою фортецею. Іскоростень був древлянською столицею.
18	Ідеально для таборуваль, мандрівок і сплавів Тетерівський каньйон та річка Тетерів	Каньйон розташований на річці Тетерів біля села Дениші Житомирської області. Його ширина варіюється від 20 до 90 м. Скелі заввишки 30 м. Вік цих утворень – від 800 млн до 1 млрд років. Цей каньйон дуже популярний серед скелелазів, оскільки тут прямовисні скелі. У каньйоні не складний сплав, але на інших ділянках річки вже зустрічаються пороги. Також тут можна залишитись на відпочинок у наметах.
Закарпатська область		
19	Історичні центри міст Ужгородський замок, історичний центр Ужгорода	Перші згадки про Замок сягають X століття. Замок є найдавнішою і найціннішою історико-архітектурною спорудою міста. У палаці працює обласний краєзнавчий музей, де діють постійні експозиції, які демонструють історію, культуру, війну, побут, традиції і загалом життя.
20	Незламні фортеці Мукачівський замок Паланок	Замок є історичною і воєнно-архітектурною пам'яткою і одним з кращих замків Центральної Європи. Він височіє на Замковій горі вулканічного походження висотою 68 метрів на околиці міста Мукачево. Свою назву «Паланок» замок взяв від дубового частоколу – паланка, яким колись була оточена Замкова гора. Хоча немає точної дати побудови фортеці, перші згадки про неї відносяться до 11 століття за часів Русі. Сама споруда складається з 4 рівнів, на яких розміщується три замки: Нижній, Середній та

		Верхній або Старий замок (Акрополь). За всю свою історію замок “Паланок” змінив десятки власників і правителів, пережив багато битв і війн, і навіть майже 100 років слугував в'язницею, в якій тримали понад 8000 в'язнів. На сьогоднішній день відновлений замок є найвищою точкою міста Мукачево і обов'язковим місцем для відвідування всіх туристів. На території колишньої фортеці розміщуються історичний та краєзнавчий музеї, діють виставки живопису та різьблення.
21	Місце пам'яті Меморіальний парк “Красне поле”	Знаходиться між містами Хуст і Виноградів, поблизу села Рокосова. Це місце збройного захисту Карпатської України і трагічної загибелі її захисників. У вересні 1938 році була організована автономна Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини, а 15 березня 1939 року у Хустській гімназії засідав Сойм Карпатської України, де і була проголошена самостійність Карпатської України. Карпатська Україна проіснувала декілька днів. В ніч з 13 на 14 березня 1939 року хортистська Угорщина за підтримкою гітлерівської Німеччини розпочала відкриту агресію проти Карпатської України. 16 березня 1939 року, зазнавши значних втрат, ворог зумів захопити Хуст, а 18 березня більша частина території Карпатської України була окупована угорськими військами. Один з найбільших боїв між захисниками Карпатської України – воїнами Карпатської Січі та угорцями відбувся на Красному полі.
Запорізька область		
22	Місця козацької слави Національний заповідник “Хортиця”	Хортиця – найбільший острів на Дніпрі. Його площа становить близько 23,5 кв. км, що складає майже 10% відсотків території сучасного міста Запоріжжя. Острів утворився завдяки декільком геологічним розламам. Вік його геологічної основи – масиву гранітоїдів – близько 3 млрд. років. Перепад висот у межах Хортиці складає 56 метрів.

		Нині до складу Національного заповідника «Хортиця» входять власне острів Хортиця, прилеглі острови Байда, Три Стоги, Дубовий, Розстебин, скелі Середня, Близнюки та урочище Вирва на правому березі Дніпра, а також пам'ятка історії національного значення «Кам'янська Січ» на Херсонщині. З XV століття Хортиця нерозривно пов'язана з історією запорозького козацтва. у 50-х роках XVI століття був збудований «городок» – перша Запорозька Січ. У 1648 році тут було військо Богдана Хмельницького. На острові Мала Хортиця (Байда) і західному узбережжі Дніпра під час війни 1735-1739 років з Османською імперією було закладено Запорозьку корабельню та фортецю, де розташовувались козацькі курені та військові землянки.
23	Неповторні заповідники Національний історико-археологічний заповідник "Кам'яна Могила"	Розташований в селищі Мирне поблизу Мелітополя. Гігантське нагромадження каміння висотою до 12 метрів – залишки пісковику колишнього Сарматського моря. За формою нагадує курган, звідки і походить назва. "Кам'яна Могила" з найдавніших часів використовувалося як святилище. Багато каменів покриті зображеннями епох палеоліту, мезоліту, міді-бронзи та середньовіччя (від XVI-XIII тисячоліть до нашої ери до X-XII століть). Деякі дослідники вважають, що письмена Кам'яної Могили архаїчніші, ніж писемність Шумера, і є найдавнішими зразками писемності на Землі. З метою збереження петрогліфів проходи до них засипані піском. Копії можна побачити в будівлі музею-заповідника "Кам'яна могила". Особливо вражає скульптура людини-риби віком 7 тисяч років.
24	Ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів Національний природний парк "Великий Луг"	Парк розташований у Василівському районі Запорізької області. Загальна площа Парку становить 16756 га. Тут ви пройдете стежками запорізьких козаків та торговців, зустрінете козацькі поховання, скіфські кургани, виходи вапнякових порід Сарматського моря, залишки старовинних штолень, розмиви археологічних пам'яток від раннього палеоліту до середньовіччя.

		Вас вразять пейзажі Каховського водосховища з піщаними пляжами та незвичними дніпровськими крутосхилами. Тут збереглися праліси – плавневі ліси, залишки Кінсько-Дніпровських плавнів. У плавнях, на піщаних островах Великих і Малих Кучугур, збереглися ділянки незайманих заплавних лісів – колків з берези дніпровської.
Івано-Франківська область		
25	Неповторні заповідники Національний заповідник “Давній Галич”	Галич – столиця могутньої Галицько-Волинської держави. Свого часу це було найбільше місто Європи. Ця міська агломерація з центром у сучасному селі Крилос, знана як Великий Галич, за своєю площею значно перевищувала такі міста давнього світу як Вавилон, Рим, Константинополь. Місто короля Данила дало назву цілому регіонові України. Заповідник створений в 1994 році на основі комплексу історичних та культурних пам'яток XI-XVII століть. Під охороною знаходиться низка пам'яток загальнодержавного та світового значення, фундаменти 14 літописних церков XII-XIII століть, понад 200 пам'яток археології, 18 природоохоронних об'єктів, органічно пов'язаних з пам'ятками історії та архітектури. На території заповідника розташовані: Музей історії давнього Галича, музей народної архітектури і побуту Прикарпаття, регіональний природничо-ландшафтний парк. Давній Галич – столиця Галицького, а пізніше Галицько-Волинського князівства – унікальна історико-археологічна пам'ятка всеукраїнського значення.

26	Культурна спадщина Музей писанкового розпису в Коломиї	Перша музейна експозиція розміщувалась у церкві Благовіщення Пресвятої Богородиці в Коломиї, архітектурній пам'ятці XVI століття. У 2000 році в центральній частині Коломиї було спеціально зведено приміщення для музею, споруда якого виконана у формі яйця-писанки, висотою 13 м, стала своєрідною рекламою не лише музею, а й усього міста. Сьогодні музейна колекція становить понад 12 тисяч творів цього декоративно-прикладного виду народної творчості.
27	Ідеально для мандрівок Гора "Говерла"	Це найвища точка України, висота її становить понад дві тисячі метрів над рівнем моря. Підкорювати Говерлу наважуються і влітку, і взимку. Піднятися на вершину можна чотирма різними маршрутами. Найзручніший та наймальовничіший починається з бази «Заросляк». Вершина гори майже плоска, тому її сприймають за оглядовий майданчик

Київська область

28	Ідеально для мандрівок Змієви Вали	Довгі земляні насипи на Київщині. За легендою, є результатом давніх подій, коли казковий богатир Козмодем'ян (або Борисогліб), щоб умертвити велетенського Змія, запряг його в гігантського плуга й орав. Змій вмер, а від оранки залишилися борозни, обабіч яких височіли величезні скиби землі, які в народі прозвали "Змієвими валами". На правому березі Дніпра між його прит. Тетерів і Рось їхні залишки утворюють 6 ліній, видовжених із зх. на сх. Один Зміїв вал проходив по лівому березі Дніпра і по його притоки Сула. Змієві вали мали загальну довжину бл. 1 тис. км, на сьогодні понад 80 % з них уже зруйновано. Дослідженнями 1974–85 встановлено, що Змієві вали є залишками деревоземляних укріплень, збудованих у кін. 10 – 1-й пол. 11 ст., а незначна ч. – у 12 ст. для захисту Середньої Наддніпрянщини
----	---	--

29	Місця пам'яті Війни за Незалежність України Ірпінь, Мощун, Буча, Ворзель	Це ключові місця пам'яті оборони Києва під час повномасштабного вторгнення РФ у лютому – березні 2022 року, де зведено меморіали, як-от комплекс "Янголи Перемоги" у Мощуні, та формуються маршрути, що вшановують героїв та показують наслідки боїв, зокрема через Романівський міст в Ірпені та ліси Мощуна, нагадуючи про надзвичайно запеклі бої та жертвовність захисників.
30	Історичні центри міст Місто Переяслав	Переяслав – одне з найдревніших міст України. Уперше Переяслав згадується в літописних записях 907 року у договорі князя Олега з Візантією. Місто Переяслав входив у Київське намісництво. В місті є один із найбільших в Україні музеїв просто неба, що має на своїй території 24 тематичних музеї.
Кіровоградська область		
31	Місця пам'яті Української Революції с. Розумівка, Меморіальний комплекс "Чорний ворон"	Розумівка розташована на відстані 60 кілометрів від обласного центру. Історико-меморіальний заповідник мають намір будувати на місці поховання Миколи Скляра "Чорного Ворона", який був отаманом повстанчої армії часів Української революції.
32	Ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів місто Бобринець та заказник "Шумок"	Бобринець заснований у 1767 році. З цим населеним пунктом нерозривно пов'язана історія українського театального мистецтва, адже тут деякий час мешкали і творили брати Тобілевичі разом з Марком Кропивницьким. Найвидатніша природна пам'ятка міста – ландшафтний заказник Шумок. На цій природоохоронній території розташована унікальна ділянки р. Бобринки – багатий трав'яний покрив в поєднанні з невеличкими водоспадами та скелями відтворюють мальовничу красу українського степу. Тутешня місцевість може похвалитись і рідкісними видами флори

33	Історичні центри міст Місто Кропивницький	Туристів приваблює особлива атмосфера Кропивницького, його історія та архітектура. В першу чергу варто відвідати історичне місце – фортеця Св. Єлисавети 1754 року. Оборонні вали знаходяться недалеко від центру міста. Завод сільгоспмашин братів Ельворті 1874 року є пам'ятником архітектури. Варто відвідати меморіальний музей Кропивницького, а також Будинок купця Барського (тепер тут краєзнавчий музей). Цікавим є історичний центр міста
Луганська область		
34	Культурна спадщина Макарів Яр	Старовинне козацьке поселення, центр гончарства. заснували село у 1660 році запорожці. Кіш розмістили на одному з тутешніх пагорбів частини Суходольського пікету для спостережень за переміщеннями татарської орди. «Пікетники» відправляли до Бахмута обози із збіжжям та іншим продовольством. У 1738 році запорізький старшина Макар Безрідний «з сім'єю та челяддю» заснував тут зимівник, навколо якого почали селитися інші люди. На честь Макара поселення і отримало свою назву. До речі, якщо не враховувати людей бронзового століття, горщики обпалювати з місцевої глини почали саме запорожці.
35	Місця пам'яті Війни за Незалежність України Луганський аеропорт	Місце пам'яті Війни за Незалежність України. У 2014 році на початку війни важливим завданням було взяття під контроль та утримання аеропорту «Луганськ». 5 травня 2014 року туди був перекинутий літаками транспортної авіації зведений повітряно-десантний штурмовий загін. З того часу аеропорт перебував у кільці ізоляції, а наявних сил не вистачало для розширення контрольованої зони. Щоб наростити сили з оборони аеропорту, розширити контрольовану зону навколо нього, туди були спрямовані додаткові військові підрозділи. Однак 14 червня 2014 року російські терористи збили військово-транспортний літак Іл-76МД під час його заходу на посадку. Внаслідок цього загинуло 40 десантників та 9 членів екіпажу

36	Культурна спадщина с. Селезнівка, маєток Мсциховського	В с. Селезнівка Перевальського району зберігся єдиний на сході України приклад замкової архітектури – садиба польського промисловця Мсциховського. Селище Селезнівка Перевальського району ховається серед пагорбів. Саме тут наприкінці XIX століття статський радник, польський інженер Казимир Мсциховський купує панську садибу із землею. Вугільні копальні та металургійне виробництво давали Мсциховському хороші прибутки. Центральна будівля садиби Мсциховського – це споруда 1905 року. Будував її Сергій Гінгер. Після революції 1917 року садиба міняє власника – у ній по черзі розташовуються різні заклади: притулок для дітей, санаторій, наркологічний диспансер. Навпроти в'їзду до садиби пан Мсциховський збудував храм у 1911 році. Він поєднав у собі функції церкви та школи. Темна, досить аскетична будівля, з прямими формами більше нагадує споруду західного середньовічного монастиря, аніж православну церкву.
----	--	--

Львівська область

37	Незламні фортеці та ошатні замки “Золота підкова Львівщини”	Унікальний екскурсійний маршрут, протяжністю 238 кілометрів, що вражає своєю насиченістю археологічними та історичними скарбами Галичини та Австрійської епохи Львова. Цей маршрут отримав свою символічну назву завдяки розташуванню замків у вигляді дуги, що нагадує підкову. Класичний маршрут включає такі архітектурні пам'ятки: Одеський замок – середньовічна резиденція, відома своєю мистецькою колекцією Підгорецький замок – шедевр ренесансної архітектури з bastionними укріпленнями Золочівський замок – оборонна споруда XVII століття з унікальним Китайським палацом. Часом маршрут доповнюють Свірзький, Жовківський, Поморянський та Старосільський замки.
----	---	--

38	Історичні центри міст Історичний центр Львова	«Львів – ансамбль історичного центру» внесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Пам'ятка складається з 2-х відокремлених частин: центральної (включає Високий замок, найстародавніший центр міста – район Підзамче, квартали забудови «міста в мурах» довкола площі Ринок); розташованої на південний захід Святоюрської частини (пагорб, на якому височить собор Святого Юра). Середньовічний міський ландшафт збережено недоторканим разом із багатьма спорудами, комплексами й ансамблями у стилях готики, ренесансу, бароко, класицизму, історизму, сецесії. Два складники, що утворюють ансамбль історичного центру Львова, містять усі елементи, необхідні для репрезентації його виняткової універсальної цінності. Збережені старовинні вулиці, площі, провулки, бульвари разом із історичною забудовою та численними музеями формують цілісний міський ансамбль.
39	Місце пам'яті Гора “Маківка”	Бої за гору Маківка стали вагомим епізодом Першої світової війни. Австро-угорські війська, до складу яких входив Легіон Українських січових стрільців, змогли зупинити експансію росіян на захід. Бої тривали з 29 квітня по 4 травня. Використавши всі резервні сили, росіянам вдалося захопити Маківку, але їхній наступальний потенціал було втрачено. Менш як за десять днів росіяни змушені були залишити Маківку, а далі почався загальний відступ російських військ із Галичини у 1915-му році.
Миколаївська область		
40	Місця козацької слави Національний природний парк “Бузький гард”	Знаходиться в межах Вознесенського та Первомайського районів Миколаївської області та займає долини річки Південний Буг від міста Первомайськ до селища Олександрівка, а також річок Мертвовод та Арбузинка між селами Петропавлівка, Актове та Трикрати. територія НПП співпадає з кордоном 1658 року між Отоманською Портою (Туреччиною) та вольностями Війська Запорізького Низового.

		Фактично лівобережжя Гранітно-степового Побужжя співпадає з межею Буго-Гардової паланки Війська Запорізького станом на 1734 рік. Понад триста років територія, де створений НПП, контролювалась запорожцями. Їхній адміністративно-господарський центр знаходився в місці під назвою Бузький Гард, де був розташований військовий табір з козацькими куренями до 500 осіб.
41	Ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів Мигійські пороги (каньйон)	Мигійські пороги – це розташований на Південному Бузі ланцюг порогів та перекатів у районі села Мигія Миколаївської області. Дивовижна природна пам'ятка входить до регіонального національного парку «Бузький Гард». Одне з найкрасивіших місць у цих краях – поріг Червоні ворота, або Інтеграл, названий так через химерну форму.
42	Неповторні заповідники Історико - археологічний заповідник "Ольвія"	Одним із найбільших античних центрів в Північному Причорномор'ї було місто Ольвія. Воно було засноване в першій половині VI століття до н.е. на правому березі Бузького лиману вихідцями з міста Мілету.
Одеська область		
43	Незламні фортеці Аккерманська фортеця	Аккерманська фортеця знаходиться в 70 кілометрах від Одеси і є історичним центром Білгорода-Дністровського. Місто століттями залишалося важливим оборонним і політичним центром в складі ряду держав. У XIV столітті на залишках античного міста Тіра була зведена фортеця, покликана зміцнити кордони Молдавського князівства. Особливість споруди в тому, що вона зведена на скелі. З північної сторони об стіни хлюпається Дністровський лиман, з інших трьох фортецю опоясує рів. Площа території – понад 9 гектарів. Загальна довжина стін перевищує два кілометри, а їх товщина сягає п'яти метрів. До сих пір збереглися 26 з 34 фортечних башт.

44	Історичні центри міст Історичний центр Одеси	Під захистом ЮНЕСКО перебувають вулиці, будівлі та інші об'єкти Одеси, які мають ознаки мультикультуралізму. Зокрема, це ансамбль Приморського бульвару, Театральна площа, вулиці Дерибасівська, Гоголя, а також морський торговий порт.
45	Місця козацької слави Сотниківська січ. Козацький цвинтар Куяльника	Цей козацький цвинтар – один із найбільших і найстаріших в Україні, називається Сотниківська січ (кажуть, перші поховання тут були членів родини Сотниченків). Тут збереглося 205 старовинних козацьких хрестів – унікальна пам'ятка української історії.
Полтавська область		
46	Культурна спадщина Музей-заповідник українського гончарства в Опішні	У 1986 році у селі Опішня створили Музей гончарства, на базі якого сформувався науково-просвітницький та навчально-виховний комплекс, аналогів якому немає в Україні. На території площею в 7 га, окрім самого музею, також розташовані комплекс земської губернської гончарної майстерні, побудований у 1916 році. Також, заводи «Керамік» та «Художній керамік»
47	Ошатні замки Родовий маєток козацького роду Муравйових-Апостолів (Миргородський район)	Палац Муравйових-Апостолів височіє в селі Хомуць за 20 кілометрів від Миргороду. Перша згадка про маєток датується 1774 роком. Тоді ним володіла родина Апостолів, нащадки якої мали вже подвійне прізвище – Муравйови-Апостоли. У 1806 році палац перебудував новий власник – письменник, нащадок козацького гетьмана Іван Муравйов-Апостол. До центральної дерев'яної частини додали муровані флігелі. Будівлю звели в класичному стилі, вона мала форму букви «П». Палац був розташований на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва площею 77 га, де росли двохсотлітні дерева. За радянських часів маєток облаштували під агропрофшколу, що згодом еволюціонувала в технікум свинарства та ветеринарно-зоологічний технікум.

		Потім тут відкрили історичний музей, який змушені були закрити через аварійний стан приміщення. З 2015 року палац Муравйових-Апостолів, який є пам'яткою архітектури місцевого значення, не використовується й занепадає
48	Ошатні замки Садиба Закревських у Березовій Рудці	Садиба Закревських – унікальна архітектурна, садово-паркова та історична пам'ятка кінця XVIII – початку XIX століття, яка має безпосереднє відношення до життя Тараса Шевченка
Рівненська область		
49	Ошатні замки Дубенський замок	Замок князів Острозький. Об'єкт розташований на відстані 47 км від Рівного. Його основними будівлями є два бастіони, головний в'їзд через міст та палац. Першочергово це був замок з мурами та ровом навколо. Після останньої перебудови оборонний об'єкт набув рис палацового комплексу. Для палацу використали фундаменти колишнього замку. Таким чином цокольна частина ззовні зберегла потужні циліндричні склепіння.
50	Історичні центри міст Історичний центр міста Острога	Костянтин Василь Острозький в Острозі звів родову резиденцію. Донині вціліли чотири споруди архітектурного комплексу Острозький замок: Вежа Мурована, Богоявленська церква, Кругла і Надбрамна башти. Найдавнішу – Вежу Муровану, відносять до житлових замків рідкісного типу – донжонів. Вони слугували для оборони й тривалого проживання. У нижньому ярусі вежі Острозьких зберігали продукти, окрім того, тут був глибокий колодязь. Богоявленський собор побудували на честь перемоги батька Острозького – Костянтина Івановича над московським військом під Оршею. Також варто відвідати Університет “Острозька академія”

51	Місця зв'язки УПА Урочище Гурби	В Урочищі "Гурби" відбувся найбільший бій в історії Української повстанської армії. Це місце пам'яті, слави та відваги українського народу. у Великодні дні 1944 року на Рівненщині відбулася Гурбинська битва – наймасовіша в історії УПА. Побувати на її місці можна й сьогодні. Сьогодні в урочищі Гурби, на місці наймасовішої в історії УПА битви, діє чоловічий монастир. А пам'ять полеглих вшановують щороку на третій день Великодня
Сумська область		
52	Культурна спадщина Садина-манеж "Круглий двір" у Троянці	Заснований 1749 року родиною Надаржинських, який у той час належало місто Троянець, він об'єднує в собі неоготику та стиль українського бароко. Круглий двір нагадує фортецю, що має чотири триярусні вежі, схожі на ротонди, внутрішній двір овальної форми та просторі аркові ворота. Вежі та глухі двоюрисні стіни конструкції оздоблені прорізами та нішами стрілкової форми. У 1870-х роках комплекс став власністю місцевого власника цукрозаводу Леопольда Кеніга. За радянської влади ця садина використовувалася як склад
53	Місця козацької слави Поле Конотопської битви	Поле, що поряд з Конотопом, де в 1659 році відбулась величезна та переможна для козаків битва. на Конотопському полі полягло від 30 до 60 тисяч царських вояків, в полон потрапила велика кількість царських воєвод, зокрема, князь Пожарський, князь Львов, брати Бутурліни, князь Ляпунов
54	Культурна спадщина Музей королевецького ткацтва	Музей створили в садині Огієвських, історичній спадщині місцевого значення, яке пов'язано з життєвим шляхом Тараса Шевченка. У фондах музею зберігаються більше ніж 1000 тканих предметів, створених технікою королевецького переборного ткацтва. Окрім цього є колекції старовинних ужиткових речей, народного одягу, історичних фотографій, книг та документів. У музеї можна ознайомитися з історією виникнення королевецького переборного ткацтва

Тернопільська область		
55	Незламні фортеці та ошатні замки Національний заповідник “Замки Тернопілля”	Державний історико-архітектурний заповідник у місті Збаражі створений 8 лютого 1994 року. Базою заповідника став архітектурний комплекс Збаразького замку XVII століття, церква Преображення Господнього 1600 року, ансамбль споруд монастиря ордену отців Бернардинів, які є пам'ятками архітектури національного значення, ряд інших пам'яток міста та району. Також до НЗ входять: Вишневецький архітектурно-ландшафтний комплекс – пам'ятка архітектури національного значення XIV-XIX століть; Скалатський замок XVII століття; замок у місті Теремовля, замок в смт. Микулинці, замки в с. Язловець, с. Підзамочок та смт. Золотий Потік, фортеці у смт. Скалі Подільській та с. Кривче; Чортківський замок.
56	Ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів Національний природний парк “Дністровський каньйон”	Скелі каньйону – унікальна пам'ятка природи. Таких місць є небагато у світі, тому великі ділянки скелястих схилів – заповідна зона. Це стрімкі схили долини річки Дністер – травертинові скелі – молоді геологічні утворення різних дивовижних форм. На території парку – більш як 100 великих і малих печер, одна з найдовших у світі – Оптимістична (понад 240 кілометрів). У печерах – різнокольорові кристали різних форм. Деякі з печер колись використовували навіть для проживання.
57	Історичні центри міст Кременець (маршрут до Антонівців)	Перша письмова згадка про Кременець датується 1227 роком і міститься у Галицько-Волинському літописі. У ті часи місто відігравало важливу роль у захисті земель від численних нападів ворогів. Кременецький замок став неприступною фортецею, яка витримала навіть навалу монголо-татар. У XVII столітті Кременець став центром релігійного та освітнього життя завдяки відкриттю Єзуїтського колегіуму, який згодом перетворився на одну з найкращих шкіл Європи.

Харківська область		
58	Ошатні замки Шарівський замок	Будівля неоготичного стилю кінця XIX століття, знаходиться у селищі Шарівка, Богодухівського району Харківської області. Садиба має вигляд казкового замку з білого каменю, з двома поверхами, карнизом, стрілчастими вікнами та балконом. Парадний вхід оздоблюють дві восьмигранні вежі з зубцями та шпилями. Перший власник, поміщик Ольховський, вдало вписав палац у природний ландшафт
59	Культурна спадщина Кам'яні половецькі баби	Кам'яні половецькі баби - скульптури на горі Кременець в м. Ізюм. Кам'яні ідоли, що датуються IX-XIII століттями. Вони зображують чоловіків-воїнів та жінок і вказують на їх фізичний вигляд, одяг, прикраси і зброю. Ці ідоли були створені половцями, які використовували їх як об'єкти шанування своїх предків
60	Історичні центри міст Історичний центр Харкова	Харків – друге за величиною місто України, яке вражає своєю історією, архітектурною красою та культурним розмаїттям. До “візитівок” міста належать: Держпром, Сад Шевченка, Площа Конституції, Успенський, Покровський, Благовіщенський собори
Херсонська область		
61	Неповторні заповідники Біосферний заповідник “Асканія-Нова”	«Асканія-Нова» – перший заповідник на території України та найстаріший степовий заповідник у світі, одне з унікальних місць, де можна в умовах, максимально наближених до природних, побачити одночасно тварин з кількох континентів. Заснований у 1898 році поміщиком німецького походження Фрідріхом Фальц-Фейном. У 1984 році його включили до Всесвітньої мережі резерватів ЮНЕСКО.

62	Ідеально для мандрівок Національний парк “Олешківські піски”	Українська пустеля. Розмір Олешківських пісків вражає – це понад 160 тис. га. пісків. Складається масив з семи піщаних горбистих арен, які частково відрізняються за кількістю рослинності та рівнем опустелювання. Пісок там настільки сильно нагрівається (влітку сягає 70 градусів!), що висхідні потоки гарячого повітря від піску розганяють дощові хмари.
63	Культурна спадщина Свято-Введенська церква в Бериславі	Унікальна дерев'яна пам'ятка архітектури XVIII століття, побудована з дуба у 1725 році у козацькій фортеці Переволочній, а потім перевезена до Берислава по Дніпру. Це єдина дерев'яна церква такого віку на Херсонщині, яка зберігає старовинні реліквії, зокрема Євангеліє 1695 року

Хмельницька область

64	Незламні фортеці Кам'янець-Подільський музей-заповідник “Стара фортеця”	Стара фортеця є унікальною спорудою, яка була збудована ще в XII столітті. Вона має три частини: Верхнє місто, Нижнє місто та Фортецю-острів. Відвідувачі можуть побачити вежі, стіни та ворота, які були збережені до наших днів. Стара фортеця знаходиться на скелі, на якій зіткнулися дві ріки – Південний Буг та Смотрич. Тому відвідувачам відкривається неймовірний вид на ріки та місто з веж музею. Спочатку її будували як оборонну споруду для захисту від набігів. У 1672 році Кам'янець-Подільський був захоплений Османською імперією і залишався під турецьким володарюванням до 1699 року. У XX столітті фортеця була відновлена як пам'ятка архітектури і приваблювала туристів.
65	Незламні фортеці Державний історико-культурний заповідник “Межибіж”	Найзначнішою пам'яткою Меджибожа є фортеця XVI-XIX століття, історія спорудження якої сягає глибини віків. Розташована на місі, який утворили дві річки – Південний Буг і Бужок, злившись до купи, вона напрочуд вдало вписалась у навколишній ландшафт. Історію її за часів України-Русі вивчено мало. Але наявні архітектурні та археологічні пам'ятки підтверджують свідчення літопису.

66	Ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів Національний природний парк "Подільські Товтри"	«Подільські Товтри» - національний природний парк в Україні, Хмельницької області. Входить у світову спадщину ЮНЕСКО як один з масивів Букових пралісів Карпат. Загальна площа парку становить 261 316 гектарів, з них 4515,90 гектарів перебуває у власності самого парку. Це найбільший парк в Україні. До складу парку входить Бакотський Михайлівський печерний монастир
Черкаська область		
67	Неповторні заповідники Шевченківський національний заповідник у Каневі	22 травня 1861 року Тарас Шевченко був перепохований у Каневі на Чернечій горі (яка відтоді зветься Тарасовою). У 1884-му тут було відкрито народний музей «Тарасова світлиця», встановлено чавунний пам'ятник-хрест (зруйнований войовниками атеїстами під спів «Інтернаціоналу» у 1923 року). За ініціативою академіка Володимира Різниченка, 20 серпня 1925 року РНК УСРР прийняв постанову «Про оголошення території могили Т.Г. Шевченка Державним Заповідником» з метою охорони меморіалу. Для укріплення схилів гори були проведені меліоративні роботи, засадили лісом навколишні яри та улоговини. У 1937 році збудовано приміщення музею Т.Г. Шевченка, а за два роки, після встановлення величного бронзового пам'ятника (роботи скульптора Матвія Манізера), меморіал набув сучасного вигляду.
68	Ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів Національний природний парк "Холодний Яр" та Чигиринський замок	Лісовий масив «Холодний Яр» – територія з унікальним набором цінних природних комплексів із відносно незначним антропогенним впливом, збереженням ядром протікання природних біологічних процесів в угрупованнях – важливий історичний та привабливий рекреаційно-туристичний об'єкт. Важливим аспектом є історична складова цієї території, пов'язана з давнім і тривалим проживанням тут різних груп, культур і народів, а також значущими подіями формування української нації.

		Наявність всесвітньовідомих пам'яток історії та культури: пам'ятки археології національного значення «Мотронинське городище» скіфського часу – VII-IV ст. до н.е., пам'ятки архітектури національного значення «Святотроїцька церква» Мотронинського монастиря, переможця конкурсу «Національне дерево України» 1100 - літнього «Дуба Максима Залізняка», місць і пам'яток, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою українського народу – Козаччини, Гайдамацького руху, Холодноярської Січі, Коліївщини, становлення української державності 1918–1922 років («Холодноярська організація»), руху опору в часи Другої світової війни, роблять Холодний Яр унікальним і особливим об'єктом для всього українського народу. Неподалік – Чигиринський замок, збудований 1589 року. У 1648 році Богдан Хмельницький обрав Чигирин гетьманською столицею. Він перебудував замок, укріпив його bastionami.
69	Ідеально для таборувань, мандрівок і сплавів Буцький каньйон	Буцький каньйон – це природний шедевр, що утворився на гранітах річки Гірський Тікич, яким близько 2 млрд років, а деяким навіть понад 3 млрд, що є одним з рекордних значень в світі. Скелясті стіни кар'єру піднімаються на висоту до 30 метрів і простягаються на 2,5 км. Серед місцевих цікавинок шукайте водоспад Вир з млином 19 ст та рукотворну споруду з кам'яних брил, що вважається аналогом Стоунхенджу. Буцький каньйон – ідеальне місце для пляжного та активного відпочинку: скелелазіння та сплавів на човнах.

Чернівецька область

70	Незламні фортеці Державний історико-архітектурний заповідник “Хотинська фортеця”	Хотинська фортеця століттями слугувала щитом на шляху ворожих загарбників. Князь Данило Галицький в XIII столітті вирішив збудувати кам'яну твердиню, об яку би лютий бусурманин «обломив зуби». Що найцікавіше, жодному із ворогів не вдалося з першого разу взяти штурмом замок. Це вдавалося тільки у разі тривалої облоги. Від XIV століття Хотинська фортеця перейшла до рук Молдавського князівства. Молдавський воєвода Стефан Великий модернізував фортецю, зробив її більш неприступною. Територія замку збільшилася в тричі, стіни стали вищими до 40 метрів та товщими до 6 метрів. Був також зведений комендантський палац з підвалами, набитими зброєю. Під час Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького Хотин неодноразово переходив до рук козацького війська та звільнявся від господарювання польської шляхти. На період 1673 року Хотин був у підпорядкуванні Османської імперії. «Викорінити зло» зуміли знову ж таки спільними зусиллями польсько-українських військ під проводом короля Яна III Собеського.
71	Історичні центри міст Архітектурний ансамбль Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Скансен	Включений до реєстру світової спадщини ЮНЕСКО. Архітектурний комплекс був споруджений у 1864-1882 роках як резиденція митрополитів Буковини і Далмації. Проектом будівлі займався відомий австрійський архітектор чеського походження Йозеф Главка. Інтер'єри були створені віденськими художниками К. Іобстом, І. Кляйном, чеським К. Свободою, буковинськими Е. Бучевським і Є. Максимовичем. Стиль будівель є еkleктичним з домінуючими мотивами візантійської та романської архітектури.

		Університет поєднує різні архітектурні стилі, включаючи візантійські, романські, готичні та мавританські елементи. Орнаментальні візерунки черепиці дахів відтворюють тенденції національного мистецтва, а внутрішнє оздоблення поєднує буковинські мотиви з елементами китайського шовку, венеціанських дзеркал та кольорового мармуру. Чернівецький університет є шедевром архітектури епохи Габсбургів.
72	Культурна спадщина село Чортория Кіцманського району	У селі розташований Чорторийський парк та орнітологічний заказник. Серед архітектурних пам'яток – палац Манеску (Рутковського). У селі також є стара дерев'яна церква, яку за легендою Черемошем було переправлено з Карпат. Крім того, у селі знаходиться Мистецько-меморіальний музей-садиба Івана Миколайчука

Чернігівська область

73	Місця козацької слави Батурин	Батурин заснований як оборонна фортеця. Вперше згадується в 1625 році. Був своєрідною столицею запорізького козацтва, резиденцією гетьманів Лівобережної України. Володів Батурином коронний канцлер Речі Посполитої Єжи Оссолінський, потім перейшов у володіння магнатів Любомирських. З 1654 року Батурин мав статус міста з магдебурзьким правом, магістратом. 1708 року Батурин був знищений московитами, фортеця будинки були спалені, а все вцілівші населення жорстоко вбиті. У 2008 році цитадель Батуринської фортеці було відтворено.
74	Неповторні заповідники Національний архітектурно-історичний заповідник “Стародавній Чернігів”	Об'єднує комплекс нерухомих і рухомих пам'яток матеріальної та духовної культури, які становлять виняткову історичну, мистецьку, художню та наукову цінність. До цілісного майнового комплексу заповідника входять 26 пам'яток архітектури національного значення, а також 3 споруди та 2 пам'ятника монументального мистецтва: гетьману Івану Мазепі та князю Ігорю Чернігівському.

75	Місця пам'яті Української Революції Меморіальний комплекс “Пам'яті Героїв Крут”	Музей висвітлює героїчну й водночас трагічну сторінку української військової історії – бій під Крутами, який відбувся 29 січня 1918 року. Будівництво Меморіального комплексу «Пам'яті героїв Крут» розпочалось у 1990 році з ініціативи громадськості. З 2010 року музей став філією Національного військово-історичного музею України.
----	---	---

ЗАПОРОЗЬКІ СІЧІ

Одними з найважливіших історичних місць пам'яті для джур є козацькі січі – Запорозькі Січі. Основні осередки були зосереджені вздовж гирла Дніпра.

Запорозькі Січі – це військові та адміністративні укріплені центри козацтва, що змінювали своє розташування на Дніпрі (нижче порогів) у XVI–XVIII столітті. Основні січі: Хортицька (1550–ті), Томаківська (XVI століття – до 1593), Базавлуцька (1593–1638), Микитинська (1639–1652), Чортомлицька (1652–1709), Кам'янська (1709–1711, 1730–1734), Олешківська (1711–1728), Нова (Підпільненська, 1734–1775). Остання Січ знаходилася в гирлі річки Дунай – Задунайська (1775–1828).

Хортицька Січ (1550-ті роки): Острів Мала Хортиця (зараз о. Байди) поблизу сучасного м. Запоріжжя.

Хортицька Січ (або замок Дмитра Вишневецького) — дерев'яно-земляне укріплення, зведене близько 1555–1556 років на острові Мала Хортиця (нині о. Байда в Запоріжжі). Вважається прототипом Запорозької Січі, заснованим князем Дмитром «Байдою» Вишневецьким для боротьби з татарами та турками, але зруйнованим у 1557 році.

У 2004–2007 роках на острові Хортиця збудовано історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», який відтворює атмосферу та вигляд козацької столиці XVI–XVIII століть.

Основні характеристики Хортицької Січі сьогодні:

Точна реконструкція козацької фортеці, яка включає церкву, курені, канцелярію, корчму та майстерні.

Проводяться екскурсії, виступи театру козацького бою, театралізовані дійства та майстер-класи для дітей.

Окрім Січі, на острові діє Музей історії запорозького козацтва та Музей судноплавства («Чайки»).

Зазвичай працює з 09:30 до 17:00 (узимку до 16:00), вихідні — понеділок та вівторок.

Заповідник функціонує в умовах воєнного стану, існує потреба в реставрації, а також загрози через екологічні зміни (обміління Дніпра).

Комплекс залишається одним із «Семи чудес України» та ключовим центром популяризації козацької культури.

Томаківська Січ (XVI століття – до 1593): острів Томаківка (тепер – Городище) неподалік м. Марганець.

Томаківська Січ (Буцько-Томаківська) – одна з найперших відомих запорозьких січей на острові Томаківка (поблизу сучасного м. Марганець та с. Червоногригорівка Дніпропетровської обл.). Вважалася головним осередком козацтва, мала потужні укріплення та була знищена татарами, після чого козаки перенесли Січ на Базавлук. Січ була прямокутною, оточеною ровом та валом, мала дерев'яні засіки, захищалася від татар та турків. Томаківка була центром козацьких походів на Крим і Туреччину. Саме тут відбувалося повстання Криштофа Косинського (1591–1593 рр.). Через постійні напади татар у 1593 році козаки покинули цю місцевість і заснували Базавлуцьку Січ.

Залишки острова Томаківка в 1950-х роках були затоплені Каховським водосховищем. На уцілій частині острова встановлено пам'ятний знак, а саме місце вважається символом початку організованого запорозького козацтва.

Базавлуцька Січ (1593–1638): острів Базавлук, де в Дніпро впадали річки Чортомлик, Підпільна і Скарбна (поблизу сучасного с. Грушівка Дніпропетровської обл.). Вона стала центром морських походів проти Османської імперії, була добре укріплена: мала дерев'яний палісад, земляні вали, гармати, а в центрі – майдан, церква та курені. Вона слугувала місцем збору козацьких рад та організації сухопутних і морських походів, а також базою повстань під проводом К. Косинського, С. Наливайка та інших. Зруйнована польським військом після 1638 року.

Базавлуцька Січ вважається символом стійкості та свободи в історії України. Територія острова була затоплена водами Каховського водосховища, проте знову відкрилася після руйнування дамби у липні 2023 року, історичні землі знову стали доступними для досліджень.

Пам'ятний знак на честь Базавлуцької Січі знаходиться ліворуч по виїзді з дамби Каховського водосховища.

Микитинська Січ (1639–1652): мис Микитин Ріг (територія сучасного м. Нікополь). Створена після придушення повстань 1637–1638 років, вона стала відомою як місце обрання Богдана Хмельницького гетьманом у 1648 році.

Микитинська Січ сьогодні – це історична місцевість у центрі сучасного міста Нікополь Дніпропетровської області, яка, на відміну від багатьох інших козацьких осередків, не була повністю затоплена водою. Вона є важливим символом козацької звияги, що підкреслює її значення як осередку української ідентичності та свободи.

Хоча Микитинська Січ не відбудована у вигляді музейного комплексу (як-от Запорозька Січ на Хортиці), вона залишається важливим історичним місцем пам'яті для України.

Чортомлицька Січ (1652–1709): урочище Стара Січ, поблизу с. Капулівка Нікопольського району (зруйнована московитами).

Ця Січ заснована кошовим отаманом Федором Лютаєм на правому березі річки Чортомлик (рукав Дніпра). Вона слугувала важливим осередком

ком, відомим діяльністю кошового отамана Івана Сірка та зруйнована московитами у 1709 році. Чортомлицька Січ – це затоплена територія Каховського водосховища біля, зруйнована російськими військами. Через підлив Каховської ГЕС у 2023 році історична місцевість знову опинилася на поверхні, відкриваючи археологам рештки козацьких зимівників та артефакти.

Поруч у с. Капулівка знаходиться могила славного кошового отамана Івана Сірка, що робить цей регіон важливим центром козацької пам'яті.

Кам'янська Січ (1709–1711, 1730–1734): гирло річки Кам'янка (Бериславський район, Херсонська область).

Кам'янська Січ на території нинішньої Херсонщини на сьогодні вважається єдиною Січчю запорозьких козаків, де збереглися основні її складові частини, зокрема, рештки козацьких куренів, Січового майдана, виробничих майстерень, козацький цвинтар. За часів існування Кам'янської Січі тут було 40 куренів і проживало близько 2 тисяч чоловік.

Кам'янська Січ була заснована запорожцями після зруйнування царськими військами Чортомлицької Січі. Захопивши із собою деякі врятовані клейноди і похідну церкву, козаки спустилися по Дніпру на човнах і стали табором під проводом кошового отамана Петра Сорочинського в гирлі річки Кам'янки, на правому березі Дніпра, на південному кордоні Великого Лугу.

Сюди прибули також козаки на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком, які переховувалися після Полтавської катастрофи 1709 року в турецьких володіннях – Бендерах. Нова запорозька столиця дістала назву Кам'янська Січ.

У 1711 році Петро I послав проти Кам'янської Січі вісім полків під командуванням генерала Бутурліна та ще полки гетьманських козаків на чолі з гетьманом Іваном Скоропадським. Запорожці вимушені були відступити в межі тодішніх володінь Кримського ханства і заснували Січ поблизу стародавнього міста Олешки. У 1728 році козаки залишили Олешківську Січ, більшість із них повернулася на місце Кам'янської

Січі, інші під проводом Івана Гусака оселились на берегах річки Самари. Пізніше запорожці з Самари повстали проти Івана Гусака і, спустившись Дніпром, приєдналися до запорожців Кам'янської Січі. Тут в 1733 році помер і був похований Кость Гордієнко. Надмогильний хрест, хоч і пошкоджений, зберігся до нашого часу.

1734 року царський уряд, який готувався до війни з Туреччиною, дозволив запорожцям повернутися в рідні місця. Тоді запорозькі козаки заснували Підпільненську (Нову) Січ, якій судилося стати останньою.

В наш час частина території Кам'янської Січі, на якій розміщувалися курені, розмивається водами Каховського водосховища, а передмістя руйнується водами затоки, що утворилася на місці р. Кам'янки.

Восени 2009 року колишня Кам'янська Січ запорозьких козаків затверджена філією Національного заповідника «Хортиця».

Кам'янська Січ сьогодні – це деокупована, але небезпечна зона активних бойових дій, що перебуває під постійними обстрілами РФ. Історична пам'ятка (поблизу с. Республіканець) зазнала руйнувань від авіабомб, територія замінована, а співробітники нацпарку фіксують значні екологічні збитки, продовжуючи роботу попри ризики.

Олешківська Січ (1711–1728): урочище Олешки (околиці сучасного м. Олешки, Херсонська область).

Олешківська Січ – запорозька фортеця, заснована кошовим отаманом Костем Гордієнком після зруйнування Чортомлицької Січі. Вона була під протекторатом Кримського ханства, мала 38 куренів та церкву Покрови Пресвятої Богородиці. Козаки покинули її у 1728 році через татарські утиски, повернувшись на Запоріжжя.

Олешківська Січ була важливою, хоча й короткочасною, сторінкою в історії запорозького козацтва, що дозволила зберегти традиції та сили під час переслідувань з боку Російської імперії

Місце розташування – навпроти Херсона на лівому березі Дніпра – є історичною локацією, де пам'ять про козацьку добу зберігається у місцевій топоніміці та дослідженнях, попри відсутність реконструкцій.

Це переважно археологічна зона. Досліджень та музеєфікації безпосередньо на місці Січі практично не проводилось, на відміну від Хортиці.

На місці Січі встановлено пам'ятний знак (дерев'яний дзвін). Археологічні пам'ятки зазнали впливу через підлив Каховської ГЕС у 2023 році.

Нова (Підпільненська) Січ (1734–1775): річка Підпільна (поблизу с. Покровське Нікопольського району) – остання січ у гирлі Дніпра.

Розташовувалася на півострові річки Підпільної (притока Дніпра), налічувала 38 куренів та до 10 тисяч козаків, проте була зруйнована військами Катерини II у 1775 році.

У червні 1775 року, за наказом Катерини II, російські війська під командуванням генерала Текелія зруйнували Січ, запорозькі землі було анульовано. Нова Січ відіграла значну роль у російсько-турецьких війнах (1735–1739, 1768–1774), проте була знищена імперією після того, як потреба в козацькій автономії зникла.

Нова (Підпільненська) Січ (1734–1775), остання запорозька фортеця, сьогодні є затопленою територією колишнього села Покровське Нікопольського району Дніпропетровської області. Січ стала символом козацької волі, артефакти з якої зберігаються в музеях, а після обміління Дніпра у 2023 році, місце стало об'єктом археологічних досліджень.

Після підриву дамби Каховської ГЕС води водосховища відступили, оголивши територію колишньої Січі, що дозволило археологам проводити розкопки та знаходити артефакти XVIII століття.

Задунайська Січ (1775–1828): острови дельти Дунаю (територія Османської імперії, сучасна Румунія/Україна).

Це було козацьке формування, створене запорожцями в гирлі Дунаю на території Османської імперії після руйнування Нової Січі. Вона зберігала демократичний устрій, козацькі традиції, поділ на 38 куренів, але козаки були змушені воювати на боці турків. Січ ліквідована 1828 року

після переходу частини козаків під проводом Йосипа Гладкого на бік Росії. Після 1828 року з козаків, що повернулися, було сформовано Азовське козацьке військо.

Задунайська Січ, що існувала на землях Османської імперії (1775–1828), сьогодні є історичною пам'яттю та культурною спадщиною. У Верхньому Дунавці (Румунія) встановлено пам'ятний знак на місці колишнього козацького центру, а місцеві мешканці-нащадки зберігають пам'ять про предків. Дослідження підтверджують, що козацький дух свободи, закладений задунайцями, продовжує жити в сучасній Україні.

Розділ 7.

УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО: ІСТОРІЯ, ЗВИТЯГА, ПЕРЕМОГИ

Патріотичний флеш моб
під час III Всеукраїнського
етапу Гри

Невід’ємним завданням Гри “Джура” є **військово-патріотичне виховання дітей та молоді** на прикладах звияжної боротьби та військових традицій Українського війська, в дусі відданості принципам державності, незалежності та соборності через плекання історичних традицій.

У розділі 3 ми згадували про форми роботи з джурами. Інформація про Українське військо, що подана нижче, може бути використана при організації та проведенні таких активностей: сходини, вишколи, таборування (неодмінно з історичними толоками та майданчиками), інтерактивні заняття, акції, гутірки, виїзні екскурсії з інформаційним супроводом, відвідування музеїв, мандрівки, облаштування місць пам’яті, участь у меморіальних заходах, краєзнавчо-дослідницькі проєкти, змагальні квести, турніри, зустрічі з військовими і т.д.

Основні акценти під час організації та проведення заходів, присвячених Українському війську – показати безперервність традиції Українського війська боротьби за свободу та державність, сформувати відчуття гордості за військову спадщину й усвідомлення, що сучасна боротьба є продовженням багатовікової історії опору, підкреслити звияжні перемоги українців над московитами (росіянами) у різні історичні періоди.

Радимо використати, зокрема, такі історичні приклади: битва під Оршею, похід на Москву, Конотопська битва, бої Армії УНР, переможні рейди УПА, сучасні звияги ЗСУ (подано нижче), показувати історичну тяглість: від козаків до сучасних воїнів, використати карти, схеми битв, відео- та фотоілюстрації, зробити акцент на особистому внеску воїна: «Кожен із нас продовжує славу переможців».

ІСТОРІЯ НАШОГО ВІЙСЬКА

ВІЙСЬКО РУСИ (IX–XIV століття)

Військо середньовічної української держави Русь у IX–XIV століттях складалося з дружини, народного ополчення та найманих загонів. Основу становили дружини, до яких входили професійні воїни. Дружини мали великий (київський) князь, удільні князі, а також бояри. За службу дружинники отримували грошову винагороду або пожиттєве право володіти землею.

Народне ополчення скликали тільки під час ворожих нападів – воїнів набирали із числа міського населення та селян, які жили навколо міст: усі чоловіки, незалежно від віку та соціального статусу.

Літописці визначають середню чисельність давньоруського війська у 15-20 тисяч, хоча іноді могло бути й значно більше. **На озброєнні** вони мали мечі, шаблі, бойові сокири, списи, піки, рогатини, булави, перначі, дротики, луки зі стрілами та арбалети. А під час облоги й штурму фортець застосовувалися різноманітні військові машини.

Для захисту тіла використовували кольчуги, панцирі, шоломи, щити.

Роди війська: піхота, кіннота та флот.

Головним родом військ була піхота. Та із середини XI століття на перший план вийшла кіннота. Іноді вершники використовували коней тільки як засіб пересування, а в бій вступали у піших бойових порядках.

Флот застосовувався князями здебільшого для походів річками, але іноді здійснювалися і далекі морські виправи. Головним типом військових кораблів була лодія. Служила передусім для перевезення піхоти на далекі відстані. Кіннота тим часом рухалася вздовж берега.

У ВІЙСКУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РУСЬКОГО (середина XIV – середина XVI століття)

Упродовж XIV століття більшість українських земель стали складовими у створенні й розвитку Великого князівства Литовського і Руського. Тактичними одиницями війська були корогви, сформовані у кожній із земель князівства. Особливо славилися волинські та подільська корогви.

Також існувала «виправа з дібр і міст», коли великі землевласники мусили спорядити загін визначеної кількості озброєних вояків відповідно до заможності.

Рицарство носило кольчугу, посилену плитовими елементами. Легка кіннота використовувала стьобані каптани, кольчуги. Голову захищали відкриті шоломи із заборолом західноєвропейського типу або кольчужні каптури.

Ударною зброєю був спис або піка. У рукопашному бою рицарі билися мечами, шаблями, тесаками, бойовими сокирами, а також кинджалами. Основною зброєю легкої кінноти був лук.

Артилерія на українських землях з'явилася наприкінці XIV століття, а вже в наступному столітті гармати були стандартним озброєнням українських фортець. Для стрільби використовували кам'яні й залізні ядра. Також застосовували вогнепальну зброю – ручниці, а потім рушниці з гнотовим замком.

Найвизначніші перемоги: битва на Синіх Водах (1362 рік), битва під Грюнвальдом (1410 рік), битва під Лопушним (1512 рік), битва під Оршею (1514 рік).

КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО (кінець XV – XVIII століття)

Козацьке військо розвивалося в умовах постійного очікування небезпеки. Народжувався новий тип воїна – універсального, витривалого, готового до швидкої зміни обстановки, із сильною вірою як у свої сили, так і в силу товариства.

Первинною одиницею козацького війська була ватага. Наприкінці XVI століття склалася його остаточна структура.

Верховним воєначальником козаків був гетьман. Нижче йшли кошові отамани, полковники, сотники і десятники. Основними тактичними одиницями стали полки та сотні.

Чисельність козацького війська в різний час була неоднаковою.

У походах на Москву під проводом Петра Сагайдачного 1618 року брали участь близько 13 тисяч козаків, а вже 1621-го під Хотин він привів 40-тисячне військо. Визвольна боротьба Богдана Хмельницького підняла на боротьбу величезні маси народу. Так, за свідченнями сучасників, під Пилявцями козацьке військо налічувало 100 тисяч, а під Зборів, за словами Хмельницького, він привів до 360 тисяч. Регулярного війська було набагато менше: у міжнародних договорах, підписаних гетьманом, фігурують 20, 40 та 60 тисяч реєстрових козаків.

Козак використовував одночасно стрілецьку ручницю, аркебузи, мушкети, яничарки, пістолі тощо і холодну зброю, в якій домінували шабля, спис і бойова коса. Хоча були поширені й ножі, кинджали, келепи, аркани, перначі, булави. Артилерія використовувала залізні, бронзові та мідні гармати малих калібрів.

Українське козацьке військо не мало окремих родів військ – козак був універсальним воїном. Тому правильно буде говорити про спосіб бою. Успіх у ньому досягався завдяки раптовій атаці або щільному вогню з рушниць і гармат. Піхота становила ударну силу козацького війська. Гармат у козацькому війську було небагато, але їх обслуговували вправні гармаші.

З другої половини XVI століття козацтво все частіше з'являється на Чорному морі, де його ударів зазнають усі турецькі чорноморські міста, включаючи й османську столицю.

Найвизначніші перемоги українського козацтва: битва під Кафою (1616 рік), похід Сагайдачного на Москву (1618 рік), Хотинська битва (1621 рік), битва під Пилявцями (1648 рік), битва під Батогом (1652 рік), битва під Конотопом (1659 рік).

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТІЛЬЦІ (1914 – 1918 роки)

Після більш як столітньої перерви українське військо відродилося. З початком Першої світової війни, 6 серпня 1914 року, Головна Українська рада та Українська боева управа у Львові проголосили маніфест із закликом гуртуватися під знаменами Українських січових стрільців для створення добровільного військового підрозділу – Легіону. На заклик відгукнулося 28 тисяч, з яких австрійська влада вибрала 2,5 тисячі.

У березні 1915-го Легіон організований за австрійським зразком: два окремих батальйони по чотири роти в кожному. У вересні того ж року з них утворюють 1-й Полк Українських січових стрільців. У розпал війни, в травні-червні 1916 року, Полк УСС вже додатково нараховував: кулеметну роту, взвод мінометів і вогнеметів, ротний телефонний зв'язок, відділення хімічного захисту, технічну роту.

Основним зразком зброї у Легіоні УСС була гвинтівка Манліхера з багнетом. У боях також використовувалися пістолети, станкові кулемети Шварлозе та ручні гранати.

Участь у бойових діях. Від початку існування Легіон брав участь у боях проти російських військ у Карпатах. Особливо запеклими були за гору Маківку 29 квітня – 2 травня 1915-го. Далі він відзначився в боях під Болеховом, Галичем, Завадовом і Семиківцями, на горі Лисоня під Бережанами.

ВІЙСЬКО ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 роки)

У 1917 році в лавах армії Російської імперії перебували понад 3,5 мільйона українців. З початком Української революції вони почали гуртуватися та створили перші національні підрозділи. У листопаді того ж року українізовані війська вивели зі складу російської армії та об'єднали у дві сердюцькі дивізії. Так творилися наші національні збройні сили.

Кожна з цих дивізій складалася з чотирьох піших полків та окремих підрозділів. За сердюцькими частинами зберігалися «іменні» назви, присвоєні переважно на честь визначних діячів козацької доби: Богдана Хмельницького, Павла Полуботка, Петра Дорошенка, Івана Богуня.

Основною військовою силою уряду УНР наприкінці 1917–початку 1918 років став Перший Український корпус під командою генерала Павла Скоропадського. На початку грудня створили Генеральний штаб – центральний орган управління збройними силами УНР у війні з більшовиками.

Однак криза у суспільстві диктувала добровольчий підхід до набору в армію. Тож саме добровольці прийняли основний тягар боїв із червоними. Це були курінь Січових стрільців, Гайдамацький кіш Слобідської України та парамілітарні загони Вільного козацтва. Окремий Запорізький загін, створений після відступу українських військ з Києва, також був сформований з добровольців.

Навесні 1918 року більшовиків вигнали з України. Після цього військово-ве відомство УНР почало планомірну розбудову – Запорізький загін

розгорнули в бригаду і включили до нього Гайдамацький кіш, а Січовий курінь реорганізували в полк.

Основою збройних сил УНР стали війська, створені за територіальним принципом. У восьми губерніях України створили вісім армійських корпусів, які отримали назви за районом дислокації (Перший Волинський, Другий Подільський, Третій Херсонський і так далі).

В армії Української Держави Павла Скоропадського залишилися ті самі вісім територіальних корпусів та окремі військові з'єднання і частини (такі як Запорізька дивізія та загін Січових стрільців), а також з'явилися Сіра та Сердюцька дивізії, Кіш Низових запорожців, Чорноморський кіш.

За часів Директорії Запорізька дивізія та загін Січових стрільців перетворилися на корпуси, а Чорноморський кіш – на дивізію. Також було сформовано Дев'ятий і Десятий корпуси. Крім того, Дієвій армії УНР підпорядковувався і корпус Січових стрільців на чолі з отаманом Євгеном Коновальцем.

Західноукраїнська Народна Республіка, проголошена 1 листопада 1918 року після падіння Австро-Угорщини, також мала власні збройні сили – Галицьку армію. Протягом листопада 1918-го – червня 1919 року ГА провела кілька блискучих операцій проти польського війська. У цей час її бойові частини нараховували до 45 тисяч багнетів та більш як 2500 шабель. У липні 1919-го Дієва армія УНР та ГА об'єдналися у майже 100-тисячну українську армію, яка розпочала наступ на Київ. Навесні 1920 року, після Першого зимового походу, вцілілі підрозділи Армії УНР були реорганізовані, а наприкінці 1920-го вони перейшли річку Збруч – тогочасний українсько-польський кордон. Окремі підрозділи української армії та повстанські загони Холодного Яру продовжували боротьбу проти більшовиків іще кілька років.

Роди війська. Українські збройні формування 1917–1921 років склалися з піхоти, кінноти, артилерії і технічних частин – саперних, зв'язкових, автомобільних, авто панцерних та залізничних. Були також панцерні (броньові) потяги й авіація.

Піхота була найчисленнішим родом військ. Під час походу об'єднаних українських армій на Київ у серпні 1919 року вона налічувала 35 тисяч багнетів.

Основною бойовою одиницею піхоти був полк (бригада), який складався зі штабу, трьох піших куренів, гарматної батареї, розвідувальної, зв'язковою, саперної і санітарної чот, полкової обозної валки та полкового оркестру. Із 1919 року базовим тактичним з'єднанням української піхоти стала стрілецька дивізія.

Кінні підрозділи були розподілені між піхотними формаціями й не утворювали окремих великих з'єднань. Артилерія, за свідченнями сучасників, була найкращою частиною українського війська. На жаль, саме вона найгостріше стикалася з браком боєприпасів. Українська авіація на озброєнні мала тільки старі літаки російської та австрійської армій. Українські пілоти виконували головним чином функції розвідки та зв'язку.

Озброєння: російські й австрійські гвинтівки та карабіни, а також пістолети та револьвери. Широко застосовувалися також і ручні гранати. Українська кіннота була озброєна, шаблями та пістолетами. Деякі частини – кавалерійськими піками.

Основною автоматичною зброєю як піхоти, так і кінноти були станкові та ручні кулемети. Артилерійське озброєння також було російського чи австрійського походження – гармати калібром 76,2 мм, 108 мм, 122 мм, 152 мм.

Найважливіші бої та операції: бій під Крутами (січень 1918 року), бій під Бахмачем (березень 1918 року), похід Болбочана на Крим (квітень 1918 року), Чортківська офензива (червень 1919 року), похід об'єднаних армій УНР та Галицької армії на Київ (липень – серпень 1919 року), Перший зимовий похід (грудень 1919–травень 1920 року), Другий зимовий похід (жовтень–грудень 1921 року).

КАРПАТСЬКА СІЧ (1938 – 1939 роки)

4 вересня 1938 року в Ужгороді українці Закарпаття, що входило в міжвоєнний період до Чехословаччини, створили парамілітарну організацію – Українську національну оборону. Її метою був захист державного майна, оборона населення краю та охорона його автономного уряду.

9 листопада 1939 року відбулися установчі збори Організації народної оборони Карпатська Січ (ОНОКС). Низові організації поділялися на відділи – «чоти». Ті ж, у свою чергу, об'єднувалися в «кущі» по всьому Закарпатті. Керівництво Карпатської Січі розглядало її як оборонний громадський рух. Січовики несли патрульну службу у прикордонній смузі проти угорських та польських терористів, допомагали поліції. Загальна кількість бійців, що перебували на казарменому положенні, не перевищувала 2 тисячі осіб.

Озброєння, головним чином чеського виробництва, мали лише 300-400 осіб. Часто траплялися угорські та польські зразки зброї. Основною були гвинтівки різних типів, а також декілька десятків кулеметів.

Карпатська Січ була суто піхотною формацією. Це було зумовлене як географічними особливостями Закарпаття, так і воєнно-політичними умовами, в яких опинилися українці краю.

Участь у бойових діях. 15 березня 1939 року сойм Карпатської України в Хусті прийняв акт про незалежність. Того ж дня розпочався повномасштабний наступ угорських військ. Вирішальний бій відбувся на Красному полі. Січовики стримували противника більше 8 годин. Але перевага угорців у живій силі та озброєнні змусила оборонців відступити до Хуста.

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ (1940-1950-ті роки)

УПА формувалася за зразком регулярних армій. Організаційна структура була достатньо гнучка, щоб ефективно розподіляти людські та матеріальні ресурси, пристосовуючись до мінливих воєнних реалій, та досягати значних бойових успіхів.

У листопаді 1943 року територію дій УПА було поділено на генеральні воєнні округи: УПА «Північ», УПА «Південь» та УПА «Захід». Кожна з них мала крайового командира зі штабом та поділялася на територіальні воєнні округи

Основною тактичною одиницею в УПА була сотня. До її складу входили три чоти, які складалися з трьох роїв. Рій налічував 10-12 вояків, озброєних одним легким кулеметом, 2-3 автоматами та гвинтівками.

В УПА існувала функціональна система командних призначень (ройовий, чотовий, сотенний, курінний, командир загону або тактичного відтинка, командир ВО чи групи, крайовий командир, Головний командир УПА).

Озброєння. Українські повстанці використовували виключно трофейну зброю, здебільшого спочатку німецького, а згодом радянського виробництва. Мали також польське, чеське й угорське озброєння. Переважно стрілецькі гвинтівки, автомати, ручні кулемети та ручні гранати.

Роди війська. УПА була в основному армією піхоти. У 1943-1944 роках у її складі були окремі сотні кінноти й артилерії.

Боротьба УПА проти окупантів. Розгортання армії відбувалося на тлі постійного протистояння на антинімецькому та антирадянському фронтах.

Перші бойові дії УПА здійснювала проти нацистських окупантів. Коли радянсько-німецький фронт відкотився на Захід, на боротьбу з повстанцями більшовицька система кинула десятки тисяч бійців військ НКВД. На Волині, Поліссі та Галичині спалахували важкі, часом кількадевні бої.

УПА діяла великими силами до літа 1945 року. Далі була змушена реорганізуватися через великі втрати серед особового складу. Протягом 1945-1946-го повстанці поступово перейшли від активних наступальних методів до оборонних. На кінець 1949 року, наказом Головної команди УПА, сотні та курені було розформовано. Проте боротьба була продовжена у формі збройного підпілля впродовж 1950-х років.

ВІЙСЬКО СЬОГОДНІ

Сьогодні **Сектор безпеки і оборони України** (відповідно до Закону України “Про національну безпеку України”) – система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких за функціональним призначенням

спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

До складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

Сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які покладено функції із забезпечення національної безпеки України. До Сил безпеки належать

Сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які покладено функції із забезпечення оборони держави.

Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Сьогодні організаційно ЗСУ складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, установ та організацій.

Генеральний штаб Збройних Сил України – головний орган військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань органами виконавчої влади й місцевого самоврядування та силами оборони.

Керівництво Збройними Силами України в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. В особливий період керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями Президент України може здійснювати через Ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних Сил України.

Головнокомандувач Збройних Сил України є найвищою військовою посадовою особою у Збройних Силах України.

Командування об'єднаних сил Збройних Сил України – це орган військового управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил) для проведення операцій за завданням Верховного Головнокомандувача ЗСУ та Генштабу. Відповідає за проведення об'єднаних операцій на території України, а також миротворчих операцій (місій) за її межами.

До видів ЗСУ належать Сухопутні війська, Повітряні, Військово-Морські сили.

До окремих родів сил ЗСУ відносяться: Сили спеціальних операцій, Сили територіальної оборони, Сили логістики, Сили підтримки, Медичні сили, Сили безпілотних систем.

До окремих родів військ ЗСУ належать Десантно-штурмові війська, Війська зв'язку та кібербезпеки.

Окремими елементами ЗСУ є органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, що не належать до видів та окремих родів військ (сил) ЗСУ.

Також окремою структурою у складі Збройних Сил України, що підпорядковується Головнокомандувачу ЗСУ, є Служба військового капе-

ланства, яка діє на стратегічному, оперативному (служби у видах, родах сил та органах військового управління) та тактичному (безпосередньо у військових частинах) рівнях. Капелани мотивують воїнів і надають їм духовну підтримку.

ЗВИТЯЖНІ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

Московська експансія на територію України триває сотні років. У літопис протистояння нашого народу цій агресії в різні історичні епохи – від Козацької держави, Української Народної Республіки і до сьогодення – вписано багато славних перемог української зброї над агресором, про які він намагається забути, стерти з пам'яті та вилучити із книжок. Сміховинними виглядають на цьому фоні розповіді про «непереможну» російську армію, яка століттями тільки те й робила, що перемагала, однак чомусь раз за разом вирушала в походи, і раз за разом поверталася розгромленою.

Історичні довідки про звитяжні перемоги українців допоможуть вам організувати тематичні сходи, зустрічі, гутірки. Ці матеріали можна використати також як основу для втілення історичної гри, вікторини або квесту.

Битва під Оршею, 1514 рік

Служба ординським ханам підвищила Москву на фоні інших князівств північного сходу Русі, надавши змогу їм почати експансію на сусідні території. Цю політику вони називали «збиранням земель», апелюючи до спадку Русі. Утім загарбницькі амбіції не мали нічого спільного із спадком Києва. Він відродився після монгольської навали, проте вже не був самостійною державою, а українські землі невдовзі увійшли до Великого Князівства Литовського (далі – ВКЛ).

Водночас наприкінці XV століття Московське князівство звільнилося, хоч і формально, від ординської залежності, але продовжило загарбання чужих земель. Захопивши незалежні Тверське, Ярославське й Ростовське князівства, а також Новгородську та Псковську республіки, Московське князівство визначило наступною ціллю Смоленськ і його землі.

А оскільки Смоленськ був у складі ВКЛ, то князівство й стало об'єктом московської агресії. За 20 років, 1487–1508 роки, відбулося три московсько-литовські війни. Вони завершувалися по-різному – десь московити здобували перемоги, а десь зазнавали невдачі. У 1508-му ці держави підписали «вічний мир», але вже через чотири роки московити порушили його, і наприкінці липня 1514-го захопили місто.

Після цього велике московське військо, два «корпуси» під проводом воевод Івана Челядніна та Михаїла Голіци-Булгакова, рушило вглиб ВКЛ. Назустріч виступили об'єднані литовсько-польсько-руські (українські) війська на чолі із князем Костянтином Острозьким.

Тогочасні польські джерела зауважують, що дізнавшись про невелику силу польсько-литовського війська, московський князь Василь наказав Іванові Челядніну «прогнати їх батогами як худобу». Московити, що розорювали східні землі литовської держави, сконцентрувалися біля фортеці Орша на березі Дніпра.

Це військо було без піхоти й артилерії. Його головною силою були кінні формування так званих «дітей боярських», більшість яких військовою справою займались усе життя. Це була збройна еліта московського князівства.

7 вересня до Орші підійшли війська Костянтина Острозького. Наступного дня відбулася битва, яка овіяла славою його військовий талант. Досі між істориками точаться дискусії про чисельність армій, що зішлись у битві біля Орші. Тогочасні польські джерела оцінювали московське військо у 80 тисяч вояків. Сучасні вчені ставлять це число під сумнів. Російські історики применшують масштаби поразки і чисельність московитських військ аж до 12–15 тисяч. Водночас сучасний польський історик Томаш Кемпа оцінює чисельність московських військ у 25 тисяч, а українські історики схиляються до 40 тисяч.

Коли Костянтин Острозький підійшов до Орші, його від ворога відділяв Дніпро. Тож переправа через річку стала першим успіхом князя у тій битві. На очах у московитів він переправив частину війська, а резерв із важкими гарматами потайки перевіз в іншому місці й облаштував засідку.

Московити не атакували переправу. Їхня кіннота вишикувалася щільними рядами, а її фланги нависали над військами Костянтина Острозького. Битва розпочалася з атаки московитського полку «правої руки» проти лівого флангу литовсько-польсько-руського війська.

Але доля бою вирішилася на іншому фланзі, де московитська кіннота потрапила під обстріл артилерії. Як свідчать історичні джерела, частина об'єднаного війська зімітувала відступ, заманюючи ворогів у пастку. А коли вдарили гармати, серед московитів розпочалася паніка і результат бою був фактично вирішений.

Перемога, як відзначають історики, була досягнута завдяки військовому таланту Костянтина Острозького – він вправно злагоджував підрозділи трьох складових війська – кінноти, піхоти та артилерії, а також інженерну підтримку. А в поразці московитів зіграли свою роль такі типові для них риси – погана організація московського війська, самовпевненість воєвод і недооцінка противника. Більше двох тисяч московитів потрапило у полон, серед них командуючі московського війська Челяднін, Голіца, та понад тридцять інших воєвод.

Перемога під Оршею врятувала Велике Князівство Литовське від московської експансії. Битва стала одним із перших триумфів у Східній Європі нового на той час роду військ – артилерії.

Емблемою танкових військ України є лицарська латна рукавиця, що тримає пірнач. У Збройних Сил України вона символізує перемогу в битві під Оршею і свідчить, що танкові підрозділи ЗСУ є нащадками переможного українського лицарства доби Середньовіччя. Обладунок є обов'язковими елементом емблем наших сучасних танкових (важких механізованих) бригад.

З 24 серпня 2018 року 30-та окрема механізована бригада носить ім'я Костянтина Острозького. На шевроні бригади тоді ж з'явився геральдичний знак Острозького – «щит із острогою», скопійований із печатки князя.

Похід на Москву, 1618 рік

Бойові звитяги українців не закінчувалися глухою обороною проти ворога, що переважає силами. Одним із прикладів успішної кампанії українців проти московитів є спільний польсько-козацький похід 1618 року під проводом видатного полководця, гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Хоча похід, окрім слави української зброї, показав і велику «слабкість» українців, якою наш ворог продовжує користуватися і сьогодні.

Московська держава початку XVII століття – суцільна криза. Отримавши багаті землі зі своїх попередніх завоювань, країна застрягла в десятилітті хаосу та політичних інтриг. Протягом двох десятиліть, з 1598 по 1618 рік, в Москві змінилося кілька династій, відбувся голод і неймовірна кількість замовних політичних вбивств. Це призвело до того, що в 1610 році право на московський престол отримав польський принц з династії Ваза – Владислав.

Оскільки негаразди в Московії призводили і до проблем на прикордонні, Річ Посполита вирішила закрити питання безпеки на північно-східному кордоні держави. У 1617–1618 роках принц Владислав зібрав військо та рушив у похід на Москву, аби посісти престол, що належав йому по праву. Під час цього походу відбувся карколомний рейд 20-ти тисяч козаків на чолі з Петром Сагайдачним. Рейд став найколючішою сторінкою козацьких дій на території Московії.

До табору Владислава в Тушино, що під Москвою, Петро Конашевич-Сагайдачний добирався не разом із польською армією, а паралельним шляхом. Тому несподівано з'явившись під фортецею Лівні, козаки швидко взяли її штурмом, полонивши одного з командувачів обороною – Микиту Черкаського. Через тиждень вони розпочали облогу фортеці Єлець, де зненацька заскочили московське посольство, котре прямувало до кримських татар, щоб заручитися їхньою підтримкою. Захопивши штурмом зовнішні стіни й острог, козаки змусили захисників Єльця відступити до кремля, а тих, хто не встиг втекти за стіни, полонили.

Тоді московити, пам'ятаючи, як в 1616 році до походу на Москву Сагайдачний вступив до Київського братства і засвідчив захист козаками православних українців, вирішили задіяти релігійний чинник. Розбиті

московські війська вислали на перемовини монахів, сподіваючись, що ті переконать козаків відступити від Ельця. Сагайдачний погодився на перемовини, результатом яких стало захоплення в полон воєвод і московського посла з дарами, які той віз. Так, перш ніж приєднатися до Владислава в жовтні, Сагайдачний по дорозі захопив кілька містечок і фортець регіону, розладнавши таким чином ворожий тил. Полковник Дорошенко тим часом здійснив рейд Рязанщиною, захопивши й знищивши фортецю Данков.

Штурм Москви тривав від третьої години ночі до світанку 11 жовтня. Нападникам вдалося увірватись до міста з боку Арбатських воріт. Проте атака не отримала належної підтримки й зупинилася. Польські підрозділи з невеликими втратами відступили від міста, а московити затіяли переговори для затягування часу.

Поки королевич Владислав місяць вів перемовини, загони запорожців розорили Ярославський і Вологодський повіти, захопили Серпухов і взяли в облогу Калугу. Рейд Конашевича-Сагайдачного до Калуги відкрив дорогу на Москву. Тож цар Михайло Романов змушений був піти на підписання не вигідного для себе Деулінського перемир'я 11 грудня 1618 року. Воно ж стало найбільшим успіхом Речі Посполитої, яка отримала білоруські й українські землі (Смоленську, Чернігівську та Новгород-Сіверську, всього 29 міст), втрачені в попередніх війнах. Король Речі Посполитої офіційно зберіг право зайняти московський трон, а цар Михайло Романов відмовився від титулів князя Чернігівського, Сіверського, Смоленського та Лівонії.

Постать же Петра Конашевича-Сагайдачного залишається винятковою у військовій історії України. Сьогодні його ім'я носить Національна академія Сухопутних військ, 38-ма окрема бригада морської піхоти, а також фрегат ВМС України, який у березні 2022 року затопили задля захисту гавані Миколаєва та уникнення захоплення ворогом.

Конотопська битва, 1659 рік

Після смерті Богдана Хмельницького (1657 рік) Україна переживала період нестабільності, названий істориками Руїною. Московське царство прагнуло скористатися ситуацією. Декларативно підтримуючи україн-

ського гетьмана Івана Виговського, Москва сконцентрувала військо на прикордонних землях і відправила посла до полтавського полковника Мартина Пушкаря, який порозумівся з кошовим отаманом Запорозької Січі Яковом Барабашем і мріяв здобути гетьманську булаву за підтримки царя.

Виговський придушив повстання Пушкаря і Барабаша, кількість жертв якого фахівці оцінюють майже в 50 тисяч чоловік. Тим часом московський уряд і надалі втручався у внутрішні справи Гетьманщини, не дотримувався Переяславських статей 1654-го й зазіхав на землі південно-східної Білорусі, завойовані Військом Запорозьким. Восени 1658-го, після того, як Виговський уклав із поляками Гадяцький договір (передбачалося, що Україна отримає рівноправне місце у Речі Посполитій поряд із Польщею та Литвою), Московія перейшла до збройного вторгнення.

Армія білгородського воєводи Григорія Ромодановського з'єдналася з ворогами Виговського – Іваном Безпалим (у листопаді 1658-го його проголосили наказним гетьманом), осавулом Вороньком і запорожцями кошового Якова Барабаша – та захопила Миргород, Лубни, Пирятин. Ворогів вибили з України наприкінці 1658-го. Пропозицію боярина Олексія Трубецького про переговори Іван Виговський відкинув, саркастично зауваживши, що вкрай небезпечно зустрічатися з боярами – можна й голову втратити.

Навесні 1659-го в Україну вторглася московська армія під командуванням Олексія Трубецького, Григорія Ромодановського і Семена Пожарського (сучасні дослідники стверджують, що вона налічувала 50 тисяч). Московити зруйнували Срібне, Борзну, передмістя Ніжина, однак застрягли під Конотопом, облогу якого розпочали 21 квітня. 5-тисячний козацький загін ніжинського полковника Григорія Гуляницького понад два місяці героїчно тримав оборону, що дало змогу Івану Виговському мобілізувати українське військо (16 тисяч) і залучити наймані загони іноземців (кілька тисяч із Польщі, Молдавії, Валахії, Трансильванії) і 30-тисячне військо кримського хана Мухамед-Гірея IV.

4 липня 1659-го Виговський розбив передовий загін московської армії біля села Шаповалівка і підступив до Конотопа.

Вирішальна битва розпочалася 7 липня, коли гетьман з маршу атакував Трубецького і раптовим ударом захопив велику кількість коней. Наступного дня навздогін за Виговським рушила 30-тисячна кіннота Семена Пожарського, який переправився через річку Соснівку й отаборився. Тим часом непомічений ворогом загін Степана Гуляницького зруйнував переправу і загатив річку. Вранці 9 липня козаки атакували табір Пожарського, після чого імітували відступ. А коли ворог залишив табір і опинився у вузькому яру, із засідки нанесли потужний удар загони кримських татар. Московське військо було оточене і майже все знищене за один день.

Вважається, що в Конотопській битві загинуло до 30 тисяч московитів, ще 15 тисяч потрапили в полон (у тому числі сам Пожарський і десятки знатних воевод). Трубецької спішно зняв облогу міста і ввечері почав відступ. Козаки й татари переслідували втікачів аж до московського кордону. Трубецької дивом уник полону, хоча й отримав два поранення. Були втрачені артилерія, скарбниця, обоз, бойові знамена.

«Цвіт московської кінноти, що відбув щасливі походи 1654 і 1655 років, загинув за один день, і вже ніколи після того цар московський не був у змозі вивести в поле такого блискучого війська, – із сумом констатував російський історик Сергій Соловйов. – У жалобній одежі вийшов цар Олексій Михайлович до народу й жах охопив Москву... Після здобуття стількох міст, взяття литовської столиці Москва затремтіла за власну безпеку; у серпні з наказу царя люди всіх станів поспішали на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами раз-у-раз приходив дивитися на ці роботи. Мешканці околиць з родинами й майном наповнили Москву, пішла чутка, що цар виїздить за Волгу, за Ярославль».

Кримська операція, 1918 рік

Не дивлячись на те, наскільки важкими для українців видалися вивольні змагання 1917–1921 років, цей період подарував історії України найвидатніших полководців, які при обмежених ресурсах і у важких умовах здобували визначні перемоги над сильнішим суперником. Одним із таких командувачів був полковник Петро Болбочан, що увічнив своє ім'я зухвалим походом у Крим.

На початку 1918 року ситуація для Української Народної Республіки була геть кепською. Війська більшовицької Радянської Росії окупували українські території і зрештою прорвалися до Києва. Тим часом у Бресті тривали переговори між країнами Четверного союзу, більшовиками і представниками УНР.

На словах більшовики заявляли про право на самовизначення для всіх народів, які перебували у складі колишньої Російської імперії. На ділі ж затягували переговори, як могли, намагаючись силою встановити совєцьку владу в Україні, Білорусі та країнах Балтії. На початку лютого 1918-го радянські війська захопили Київ після кількадедних артилерійських обстрілів міста.

Після підписання мирної угоди з Центральними державами в Бресті, українське командування планувало ще до підходу австро-німецьких військ зайняти Крим (що формально не належав до УНР) і взяти під контроль Чорноморський флот.

10 квітня 1918-го з частин Запорізької дивізії сформували Кримську групу на чолі з полковником Петром Болбочаном, яка й вирушила до Кримського півострова. Вона мала випередити німців (15-та ландверська дивізія генерала фон Коша наступала слідом за групою Болбочана) і заволодіти Таврійським півостровом раніше за союзників.

18 квітня армія УНР взяла Мелітополь, здолавши оборону червоних. Українці продовжували насідати на більшовиків, 21 квітня зайняли Новоолексіївку і блискавичною операцією вночі захопили переправи через Сиваш. Загін на чолі із сотником Зілинським на мотодрезнах проскочив замінований міст, розігнав найближчу охорону і під прикриттям бронепоездів Семена Лощенка та Павла Шандрука деактивував вибухівку. Наслідком стрімкого наступу стала деморалізація більшовицького війська: ворог покинув позиції і панічно відступив. У групі Зілинського не загинув жоден вояк.

Аби не дати противнику отямитись, Петро Болбочан не став очікувати підходу основних сил і продовжив переслідування більшовиків. Надвечір наступного дня Кримська група розбила більшовицький заслін під Джанкою, вузловою станцією на півночі півострова, і увійшла в місто, вже зайняте німцями.

До групи Болбочана почали приєднуватися кримськотатарські повстанці. 24 квітня українські загони зайняли Сімферополь, наступного дня – Бахчисарай. А кінний полк гайдамаків імені Костя Гордієнка на чолі з полковником Всеволодом Петрівим гірськими стежками просувався у напрямку Севастополя і 28 квітня розпочав на підходах до міста бої з більшовиками. 29 квітня Чорноморський флот підняв український прапор та оголосив про підпорядкування уряду в Києві.

Однак ці успіхи загострили відносини із союзниками. 26 квітня німецька дивізія оточила всі місця дислокації українських військ у Сімферополі та ультимативно вимагала від Петра Болбочана негайно скласти зброю і виїхати з Криму. Після напружених перемовин Кримська група залишила півострів і зі зброєю, знаменами та значною частиною захопленого майна передислокувалася до околиць Мелітополя.

Кримський похід виявив блискучий талант полковника Петра Болбочана і став тріумфом українського війська, однією з найдраматичніших сторінок нашої історії.

Перший зимовий похід Армії УНР, 1919–1920 роки

Наприкінці листопада 1919 року Армія УНР опинилася у безвиході в так званому «трикутнику смерті» між Любарем, Чорторією та Мирополем в оточенні трьох ворожих армій: Червоної, Добровольчої та польської. Епідемія тифу суттєво підкошувала боєздатність підрозділів, а уряди Антанти не пропускали до УНР закуплені за кордоном ліки. За таких умов 4–6 грудня в Новій Чорторії відбулася військова нарада. Василь Тютюнник, командувач Дієвої армії УНР, запропонував пройти рейдом українською територією, окупованою білими та червоними, а навесні підняти повстання.

На початку походу налічувалося близько 5000 осіб, безпосередньо бойовий склад – 2000 багнетів, 1000 шабель і 14 гармат. Половина загальної кількості складала нестройові частини, штаби, обози.

Очолив Перший зимовий похід Михайло Омелянович-Павленко. Також у ньому взяли участь Юрко Тютюнник, Михайло Білинський, Всеволод Петрів, Марко Безручко, Петро Дяченко, Олександр Загородський, Степан Самійленко, Панас Феденко та інші. Василь Тютюнник

піти в похід не зміг – хворий на тиф, він був евакуйований до Рівного, де невдовзі помер. Відмовився від участі в поході і солідарний з галичанами Євген Коновалець та Корпус Січових Стрільців.

Спочатку об'єднана армія УНР вирушила тилами Добровольчої Армії Антона Денікіна в напрямку Козятина – Гайсина – Вінниці – Хмільника, а далі взяла курс на Київщину.

Для денікінців поява в їхньому тилу регулярних українських частин викликала паніку. Для посилення психологічного впливу заступник Омеляновича-Павленка Юрко Тютюнник надіслав по лінії до Одеси та Катеринослава (нині – Дніпро) телеграму: «16 грудня 1919 року. Усім представникам денікінської влади, усім командирам військових частин. З наказу Головного Отамана військ Української Народної Республіки я з частиною республіканських військ, прорвавши фронт, вийшов у тил Денікінської армії для об'єднання повстанців з метою остаточної ліквідації усіх адміністративних і військових установ, створених Денікіним в Україні. Військовим частинам Добровольчої Армії у дводобовий термін наказую або відїхати на Дон, або перейти на бік республіканської влади України. Представникам Денікінської влади наказую залишити Україну. Тим, хто не виконає наказу, – смерть. Командуючий Київською групою військ отаман Тютюнник Юрко».

За місяць Україну практично звільнили від залишків Добровольчої Армії Денікіна, пришвидшивши її остаточну ліквідацію.

Крім того, учасники походу організували друк листівок, які поширювалися по всій Україні, чим викликали неабияке патріотичне піднесення серед місцевого населення.

Маневруючи у ворожих тилах, бійці Української Армії, двічі проривали більшовицький фронт, провівши низку бойових операцій, наскоків, руйнування ворожих установ і засобів комунікації, здобувши кілька десят міст і містечок, захопивши тисячі полонених, в тому числі штаби трьох червоних дивізій. Основні бої відбулися під Липовцями, Жашковом, Уманню, Каневом, Черкасами, Смілою, Золотоношею, Ольвіополем, Голованівськом, Гайсином, Вознесеньком, Ананьївом і Балтою. До походу приєдналися повстанча група отамана Гулого-Гуленка, кінна бригада сотника Шепаровича та інші частини зі складу УГА.

3–4 травня 1920 року рейдуюча Українська Армія перевела остаточний прорив більшовицького фронту в районі Тульчин–Ямпіль і повернулася до Ямполя, з'єднавшись з іншими частинами Армії УНР, що разом з поляками, звільняли Україну. А 8 травня Армія УНР разом із польськими військами пройшла урочистим парадом київським Хрещатиком.

Бойовий склад Дієвої армії УНР Зимового походу на 6 травня 1920 року налічував 4319 осіб, 2100 багнетів і 580 шабель, 81 кулемет, 12 гармат. Усіх учасників, що повернулися, нагородили орденом Залізного Хреста.

Перший зимовий похід, без перебільшення, став найгероїчнішою сторінкою воєнної історії часів Української революції. Армія, якій загрожувало цілковите знищення, не лише була збережена, а й виконала намічену операцію; дух війська, пригноблений невдачами осені 1919 року, знову піднявся. Вперше українська армія застосувала партизанські методи боротьби, до того ж із ворогом, який значно перевищував чисельністю та озброєністю. Згодом цей досвід успішно застосовувала Українська Повстанська Армія.

Зимовий похід сприяв такому піднесенню національної свідомості українства, що більшовикам довелося змінити тактику, підтримавши НЕП та політику українізації, а це своєю чергою спричинилося до розвитку української культури, знаного як українське відродження 1920-х років.

Нині пам'ять про Лицарів Зимового Походу повертається в суспільну свідомість. Це ім'я з серпня 2019 року носить 28-а окрема механізована бригада Сухопутних військ ЗСУ. На Одещині у місті Ананіїв відкрито перший в Україні пам'ятник із зображенням Залізного Хреста Лицарів Зимового Походу.

ОУН / боротьба УПА

Попри всі звитяги українського війська у Другу світову українці входили без власної держави. Діяльність ОУН та УПА була важливою для підтримки самого існування ідеї української державності. Коли у 1939 році СРСР захопив Західну Україну, це стало для ОУН поштовхом активніше думати про поширення своєї ідеї на східні та південні землі. Вже тоді організація надсилала на радянську територію своїх агентів,

щоб створювати осередки й вести пропаганду. Після 2-го Великого збору ОУН розпочалась діяльність зі створення похідних груп, що мали відправитися на територію поза межами діяльності ОУН/УПА для розширення її фронту.

Для цього напередодні німецько-радянської війни Провід ОУН сформував з охочих йти на Схід чотири «похідні групи», які мали рухатися відразу за німецькими військами й встановлювати українську владу до приходу окупаційної адміністрації Райху.

Північна похідна група (провідник – Дмитро Мирон), яка мала рухатися за маршрутом Ковель – Луцьк – Рівне – Житомир – Київ, вирушила з міста Холм.

Середню похідну групу (провідник – Микола Лемик) організували в Перемишлі, звідки вона вирушила на Львів, а потім за маршрутом Тернопіль – Проскурів (нині – Хмельницький) – Вінниця – Фастів – Київ – Полтава – Харків.

Шлях Південної похідної групи (провідник – Тимофій Семчишин) з міста Сянок пролягав через Дрогобич – Стрий – Проскурів – Вінницю – Дніпропетровськ (нині – Дніпро) на Одесу, Крим і Донбас.

Існувала ще четверта група, яка під керівництвом Ріхарда Ярого мала йти з Румунії на Причорномор'я. Загальна кількість учасників бандерівських похідних груп на початковому етапі війни налічувала 600—700 осіб, а до грудня 1941 року на Схід пішло 1—1,5 тис. людей.

До початку серпня 1941 року бандерівцям вдалося організувати адміністрації в 187 зі 200 районів Західної України та у 26 районах Правобережжя, зокрема в Житомирській області й на заході Київщини (Бишівський та Макарівський райони). У Житомирі, Вінниці та Кам'янці-Подільському постали обласні управи.

У передмісті Львова зібралася перша підпільна конференція ОУН(б) і постановила знову перевести організацію в підпілля. Члени Проводу під керівництвом «урядуючого» провідника Миколи Лебеда констатували вороже ставлення Німеччини до незалежності України, але вирішили обмежитися антинацистською пропагандою без відкритих збройних виступів проти нових окупантів. Потрібен був час, щоб відновити зріділі після арештів лави й законспірувати структуру. Було вирі-

шено влаштовуватися в усі легальні установи, спілки, газети, культурні й освітні заклади, поліцейні формування, щоб впливати на ситуацію «із середини».

Однак 15 вересня Головне управління імперської безпеки Німеччини видало наказ про арешт кількох десятків провідників та активних членів ОУН(б). Поліція безпеки й СД (Зіпо-СД) арештувала націоналістів, що відкрито працювали в Західній Україні.

Перехід організації в підпілля в різних регіонах завершився до лютого – березня 1942 року. Тоді ж почався наступний етап боротьби. Донесення німецьких спецслужб з окупованих територій України відзначили радикалізацію антинацистської діяльності ОУН(б). Резолюції конференції свідчили, що ОУН вважала себе в стані війни з гітлерівською Німеччиною, хоча Радянський Союз і залишався ворогом № 1. Микола Лебедь та інші провідники очікували, що в ході виснажливої війни на Східному фронті обидва супротивники вичерпають ресурси та ослабнуть, що призведе до революційної ситуації, якою зможе скористатися ОУН, щоб здобути владу Україні. Готуючись до майбутнього збройного виступу, організація розгортала штаби, планувала провести облік військових фахівців, зброї, спорядження, навчання військовій справі тощо.

Щодо боротьби у Центрі й Сході України, Дмитро Мирон і Зиновій Матла наголошували на потребі акцентувати на наддніпрянських коренях українського націоналізму, щоб здобути підтримку тамтешнього населення.

З серпня 1943 року німецькі війська під натиском Червоної армії відкотилися у західному напрямку. У Лівобережну Україну поступово повертається комуністичний режим. Частина оунівців залишила східне підпілля й перебралася на Захід України, щоб перекерати прохід лінії фронту там, де організація міцніша. Евакуйовані з Дніпропетровщини члени тамтешнього крайового проводу займалися формуванням загонів УПА у Холодному Яру (Чигиринський район) та у Чорному лісі (Знам'янський район). Загін УПА «Граніт» Андрія Шеремети-«Снігового» в грудні 1943 – лютому 1944 років існував на теренах Підвисоцького району Кіровоградщини, Голованівського, Грушківського районів Одеської області.

Відділи УПА з групи «Богун» УПА-Північ, які ходили Поділлям, в грудні 1943 року об'єднали в рейдову групу «Кодак». У січні – лютому 1943-го на базі групи була створена генеральна військова округа УПА-Південь, командувати якою призначили колишнього крайового провідника ПівдСУЗ Василя Кука-«Лемеша».

З поверненням радянської влади за підпілля ОУН взялися органи СМЕРШу та НКДБ.

Найбільшим зіткненням УПА з внутрішніми військами НКВД стали бої у Кременецьких лісах навколо урочища Гурби (поблизу села Антонівці) на межі Рівненщини й Тернопільщини навесні 1944 року. Тоді 3–4 тисячі бійців прорвалися з понад 15-тисячного оточення радянських солдатів.

Сили внутрішніх військ НКВД, за повідомленням УПА, були в декілька разів більшими. До складу цього угруповання входили 4 бригади внутрішніх військ НКВД, полк кінноти, 15 легких танків, до того ж використовувалась авіація (три літаки з 6-го штурмового авіаполку НКВД), бронепοїзд, залучалися фронтові частини. Перед військами НКВД стояло завдання повністю оточити й знищити південну групу УПА, очистити місцеві ліси від повстанців.

У квітні 1944-го розвідка НКВД помітила велику концентрацію повстанських підрозділів у Кременецьких лісах. 21 квітня чотири бригади Внутрішніх військ і кавалерійський полк за підтримки танків і штурмових літаків взяли ліс у кільце. В оточенні опинилося шість куренів УПА і велике з'єднання «Холодний Яр». Крім того, в лісі переховувалися цивільні, які втікали від совєцьких репресій або були мобілізовані до повстанських лав (біля тисячі осіб). Повстанці вирили окопи й облаштували позиційну оборону за фронтовою тактикою (в умовах партизанської війни це було явищем винятковим).

21–27 квітня відбулося 26 зіткнень із НКВДистами. Деякі бої тривали по 8 – 11 годин. Та найбільший стався під Гурбами 24 квітня. Командувач відділами УПА Петро Олійник – «Роман» дав наказ на прорив. Ціною великих втрат серед бійців, а також артилерії, зброї і спорядження повстанці вирвалися з пастки. Тоді загинуло до 400 бійців УПА й цивільних, та кілька сотень енкаведистів.

Від 1944 року й до кінця Другої світової війни більшість осередків націоналістичного підпілля, заснованих за німецької окупації, були розгромлені. Але національно-визвольна боротьба у цих краях не згасла.

Головний військовий штаб УПА і Провід ОУН вважав одним із чинників своєї перемоги закріплення в Центральній і Східній Україні. Тому відділи УПА-Північ і УПА-Південь в 1944–1945 роках продовжували здійснювати рейди в Житомирську, Київську, Кам'янець-Подільську й Вінницьку області, а в регіонах Правобережної України знову сформували підпільну мережу.

Бійці ОУН боролися за незалежність України й в центральних регіонах країни до середини 1950-х років, допоки осередок опору совєцькій владі лишався у західних областях. Вінницького окружного провідника Йосипа Демчука-«Лугового» МДБ заарештувало в 1951 році у Вінниці. У 1952 році в Ставищенському районі Київської області емдебісти захопили в полон боївку ОУН Михайла Кріси-«Кобзаря». Останніх бійців ОУН Житомирщини Володимира Кудру-«Романа» і Олександра Усача-«Лиса» органи КДБ знищили в Коростенському районі в 1955 році лише після 10-годинного бою.

Стратегічні наступальні операції Війни за Незалежність України (вересень – грудень 2022 року)

У лютому 2014 року Російська Федерація розв'язала збройну агресію проти України – розпочалася Війна за Незалежність. Ворог окупував Автономну Республіку Крим і Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей. Тоді, у 2014 році Збройні Сили України, підкріплені добровольцями, зупинили просування окупації, звільнили від загарбників частину захоплених територій.

Широкомасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року принесло війну на всю територію України. У спротиві російському агресору Український народ продемонстрував світові приклади мужності, стійкості, сміливості, кмітливості та єдності перед жорстоким ворогом, що чисельно переважає.

Після успішних оборонних операцій 2022 року, коли були звільнені з-під російської окупації Київщина, Чернігівщина, Житомирщина і Су-

мщина (лютий–квітень), а також острів Зміїний (липень), у серпні того ж року розпочалися стратегічні Харківська та Херсонська наступальні операції.

Харківська наступальна операція. На Слобожанщині 6 вересня наші сили спрямували основний удар Балаклію, Куп'янськ та Ізюм – міста, які були головними логістичними центрами окупантів. 8 вересня український прапор замайорів над Балаклією, 10 вересня – над Куп'янськом та Ізюмом. 12 вересня українські війська зайшли на територію міста Святогірська на півночі Донецької області. Експерти Американського інституту вивчення війни назвали звільнення Ізюма найбільшим військовим досягненням України після перемоги в битві за Київ.

У ході цієї операції були повністю розгромлені підрозділи самарського і башкирського СОБР Росгвардії, 237-й гвардійський десантно-штурмовий полк, інші підрозділи армії окупантів.

У середині жовтня ворог закріпився на рубежі Сватове – Кременна. На той момент наші сили звільнили на Харківщині до 500 населених пунктів.

Херсонська наступальна операція. З 29 серпня до 23 вересня українські війська вийшли на адміністративний кордон з Херсонською та Дніпропетровською областями й розпочали створення плацдарму для просування. В листопаді підрозділи Сил оборони України вийшли на правий берег річки Дніпро, рашисти ж відійшли на лівобережжя. Завдяки успішному проведенню цієї операції Україна звільнила від загарбника Херсон і ще понад 200 населених пунктів.

Резюме. Отже, ми бачимо – і в обороні проти переважаючих сил противника, як під Конотопом, так і в наступальних операціях, як під час походів на Москву чи Крим, українські війська здобували і здобували перемогу за перемогою, користуючись кращою підготовкою і злагодженістю. І навіть в часи, коли існування української держави було під питанням, українські воїни продовжували боротьбу – рейдами на кшталт Першого Зимового походу чи багаторазовими походами бойовик УПА на схід України.

Розділ 8.

ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ- ДЕРЖАВОТВОРЦІ

Художнє уявне зображення
Пилипа Орлика.
Автор: Наталія Павлусенко

Олюднення історії – вивчення минулого через долі людей – надає змогу перетворити сухі факти і дати на живі розповіді. Застосування методу історичної біографістики в системі Гри допоможе джурам краще зрозуміти історичні епохи, зробить наше минуле персоналізованим і близьким. Крім того, це сформує та зміцнить ціннісні орієнтири, надасть більше можливостей для розуміння тягlosti та важливості боротьби за незалежність.

У цьому контексті ми підготували для вас стислі біографічні дані про деяких видатних українців, котрі доклалися до формування та розбудови нашої державності.

Радимо вам послуговуватися цією інформацією при підготовці та проведенні різних форми роботи з джурами (Розділ 3), адже мотиваційно-випробувальна система “Пороги” (Розділ 4) передбачає знання та розуміння джурами внеску видатних постатей до постання та розбудови України.

Костянтин Острозький (1526 – 1608)

Магнат, політичний і культурний діяч, маршалок Волинський, воєвода Київський, один із найвпливовіших і найзаможніших магнатів Речі Посполитої. Фундатор шкіл у Турові, Володимирі-Волинському, Острозької академії й Острозької друкарні, де було надруковано Острозьку Біблію – перше повне друковане видання всіх книг Святого Письма церковнослов'янською мовою.

Вів понад 60 битв. У більшості з них його війська завершилася перемогою. Вважається, що вже з 1486-го Костянтин брав участь у походах проти кримських татар під проводом королевича Яна-Ольбрахта. За десятиліття пройшов шлях від воїна до головнокомандувача війська Великого Князівства Литовського, Руського й Жемайтійського. З татарами Костянтин Острозький сходився у бою ще не раз.

Посаду Великого гетьмана Литовського, тобто командувача військами князівства, він отримав в 1497-му, після перемоги над силами хана Мехмет-Гірея біля Очакова, коли самого хана було взято в полон.

У 1500 році сам Костянтин Острозький потрапив у полон після поразки від московського війська. Через 7 років він утік із московського поло-

ну. Тоді ж, у 1507 році, йому було повернуто посаду Великого гетьмана Литовського. А ще за 7 років князь помстився московитам за зазнану поразку у славетній битві під Оршею.

Останньою великою перемогою на той час уже 67-річного полководця став розгром татарських нападників у битві під Ольшаницею на Київщині, внаслідок якої з татарського полону було звільнено 40 тис. українських бранців.

Помер князь у 1530 році і похований у Києво-Печерській лаврі.

☞ ...Всі українські магнати не зробили стільки для України, скільки зробив сам князь Василь-Костянтин Острозький... Це він врятував Україну як націю (Іван Огієнко).

Богдан Хмельницький (1596–1657)

Політик, полководець і дипломат, провідник національно-визвольних змагань 1648–1657, творець Української козацької держави та її перший гетьман. Навчався у Львівському єзуїтському колегіумі. Перебуваючи козаком Чигиринського полку, 1620 взяв участь у Цецьорській кампанії, під час якої потрапив до турецького полону, де пробув 2 роки. Звільнившись, поновився на козацькій службі. Брав участь у повстаннях 1630-х роках. Був військовим писарем і чигиринським сотником. 1647 року обраний гетьманом Війська Запорозького. Із цього часу очолив національну революцію, що спалахнула в Україні.

Уклавши союз із Кримським ханом, розгромив польські війська на Жовтих Водах і під Корсунем (нині – Корсунь-Шевченківський).

Улітку 1648 року створював армію, формував державні інституції, зміцнював гетьманську владу. Виношував наміри домагатися надання козацькій Україні статусу третього державно-політичного суб'єкта Речі Посполитої. Здобувши перемогу під Пилявцями, продовжив похід до західної межі української етнічної території. 1648 уклав угоду про перемир'я з поляками, що передбачало відведення війська до козацького регіону й визнання влади польського короля. Спроба створити незалежну українську державу 1649 року зазнала невдачі.

Проводячи виважену соціально-економічну політику, запобіг спалахові громадянської війни. Водночас запровадив новий адміністративно-територіальний устрій, реформував Запорозьку Січ, зміцнив державні інституції, удосконалював функціонування органів влади.

Наступ військ Речі Посполитої, погіршення внутрішньо- і зовнішньополітичного становища козацької України, провал Жванецької кампанії (жовтень–грудень 1653) спонукали гетьмана прийняти 1654 року на раді в Переяславі царську протекцію, а пізніше укласти договір із Росією. Його надії на отримання суттєвої військової допомоги з боку Москви не виправдалися. Помер у Суботові, похований у Іллінській церкві.

☞ Гей, славне було Запороже всіма сторонами, а не було в нім славнішого від батька козацького, славного гетьмана Богдана Хмельницького, що ото стоїть на кам'яній скелі, на мідянім коні, сам з міді вилитий, на вічні часи, на вічну пам'ятку.

Нікого не любили, не хвалили – і не кляли так на Україні як його. Любили і хвалили, і на вічну славу славили його ті, кому на радість і вітху було його панованнє-гетьмануваннє. Гудили і кляли ті, кому навпоперек воно стало. Ледащого мало хто похвалить, мало хто проклинє; тільки до великих людей буває велика любов і велика ненависть (Михайло Грушевський).

Іван Виговський (рік народження невідомий – 1664)

Військовий, політичний і державний діяч, гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави у Наддніпрянській Україні. Пройшовши курс навчання в Києво-Могилянській академії Іван Виговський розпочав писарську кар'єру в луцькій замковій канцелярії, де працював протягом 1624–1640 років. Служив юристом у міському суді в Луцьку, згодом – намісник Луцького старости.

Військову кар'єру розпочав в елітних частинах війська Речі Посполитої. Потрапивши у полон до татарського війська під час битви під Жовтими Водами, був викуплений Богданом Хмельницьким, після чого став його писарем та найближчим соратником. Створив та очолив Генеральну канцелярію – адміністративний та дипломатичний уряд при гетьманові. Брав участь у битвах під Пилявцями, Збаражем, Зборовом,

Берестечком, Батогом, Жванцем, Львовом. Розробляв Зборівський, Білоцерківський та Переяславський договори. Після смерті Богдана Хмельницького став регентом при Юрії Хмельницькому. У 1657 році обраний гетьманом Війська Запорозького.

Запам'ятався тим, що, розірвавши угоду з Московським царством, хотів повернути Україну в лоно Речі Посполитої – уклав Гадяцьку унію, яка виявилася невдалою. У 1659 році переміг московську армію у битві під Конотопом. Під тиском козацької опозиції відмовився від гетьманської влади, вступив на службу до польського короля. За підозрою у підтримці та сприянні антипольських повстань, у 1664 році був арештований, позбавлений всіх прав та розстріляний. Став першим гетьманом Української козацької держави, страченим за участь у боротьбі за її незалежність.

“ Іван Виговський був правою рукою, дорадником і заступником старого гетьмана, мав сильний вплив на Хмельницького, не раз гамував його надто гострі виступи і був посередником між ним та старшиною (Іван Крип'якевич).

Іван Мазепа (1639–1709)

Гетьман, військовий і політичний діяч, дипломат, меценат. За його правління розвивалися освіта, наука, література, мистецтво. Коштом гетьмана збудовано, реставровано й оздоблено багато храмів, споруджено школи і друкарні. Києво-Могилянська колегія набула статусу академії.

Народився 20 березня 1639-го (в різних джерелах рік народження варіюється від 1629-го до 1644-го) на хуторі Мазепинці поблизу Білої Церкви на Київщині. Навчався в Києво-Могилянському колегіумі, служив при дворі польського короля Яна Казимира. Після одруження з вдовою Ганною Фридрикевич вступив на службу до гетьмана Петра Дорошенка (1669) і повністю присвятив себе служінню українській державній справі. Влітку 1687-го обраний гетьманом. Прагнув об'єднати під гетьманською булавою всі козацькі землі. Зробив визначний внесок в економічно-культурний розвиток Лівобережної України. Під час Північної війни 1700–1721 років уклав угоду зі шведським королем Карлом XII

зادля виходу з московського протекторату. Стратегічні помилки шведського правителя та інші несприятливі чинники призвели до невдачі головної справи життя Івана Мазепи.

За наказом розлюченого царя в листопаді 1708-го було спалено гетьманську столицю Батурин, а його населення безжально знищено. Російська православна церква оголосила Іванові Мазепі анафему, не зняту й донині.

Після поразки шведсько-українського війська під Полтавою (8 липня 1709-го) змушений тікати на територію Молдови, де за кілька місяців помер. А Україна стрімко втрачала рештки державної автономії.

💬 Якщо сьогодні, у хвилину небезпек, що нависли над Україною, яку хочуть ще раз позбавити незалежності, за чимось шкодувати, то хіба за тим, що Мазепині мрії майже три століття тому не здійснилися та що вірних Україні державних мужів – і нібито “зрадників росії” – в українській історії було так мало (*Ярослав Дашкевич*).

Пилип Орлик (1672 – 1742)

Гетьман Війська Запорозького та Правобережної України. Народився 21 жовтня 1672 року в шляхетській родині. Закінчив Київський колегіум. Працював писарем у канцелярії митрополита Київського, Галицького та всієї Малої Росії Варлаама Ясинського. Від 1700 по 1706 роки перебував на посаді старшого військового канцеляриста, а згодом – управляючого справами Генеральної військової канцелярії. Був одружений із донькою полтавського полковника Павла Герценка Ганною. Його авторитет стрімко зростав. У листопаді 1702-го в Батурині сина Орлика Григора хрестили гетьман Іван Мазепа, полковник Іван Ханенко та дружина генерального судді Василя Кочубея.

1707-го став генеральним писарем у уряді Івана Мазепи. Орлик був одним із перших утаємничений у плани гетьмана позбутися впливу Московської держави і Петра I та перейти на бік шведського короля Карла XII.

“ Богом присягаю, что я не для приватной моей ползи, и не для вишших гонораров, не для обогащения и не для прихотей, но для всех вас, под властью моею зростающих, для жон и детей ваших, для общего добра матки моей отчизны бедной Украины, всего Войска запорожского и народа Малороссийского, и для подвышшеня прав и вольностей войсковых, хочу. Чтoб отчизна с войском Запорожским так от Московской, яки от Шведской стороны не погибли, – *згадував Орлик одкровення гетьмана, якому присягнув на вірність.*

У 1714 році переїхав до Швеції, 1720-го – Австрії, а згодом – Чехії. Від 1734-го жив у Греції, потім – Молдові. Аби відновити владу над Українською козацькою державою шукав дипломатичної підтримки в Австрії, Англії (від 1717-го – Велика Британія), Папській державі, Голландії, Данії, Польщі, Пруссії, Франції.

Пилип Орлик був освіченою людиною, знав дев'ять мов. Поет. Автор багатьох книг, політичних маніфестів. Його старший син Григорій Орлик став державним і військовим діячем Франції. Помер 24 травня 1742-го в Яссах.

“ Орлик старався використати кожну нагоду, кожен міжнародний конфлікт на сході Європи, щоб тільки поставити українську справу на порядок денний. Але всі старання великого українського патріота були даремні. Московське царство після полтавської перемоги зробилося могутньою державою, яка посіла провідне місце в північній і східній Європі (*Дмитро Дорошенко*).

Симон Петлюра (1879 – 1926)

Голова Директорії УНР, Головний Отаман військ і флоту УНР. Народився 10 (22) травня 1879 року в сім'ї міщан козацького походження. У Симона Петлюри було 8 сестер і братів. Початкову освіту здобув у церковно-парафіяльній школі. 1895 року вступив до Полтавської духовної семінарії. Захоплювався історією, хоровим співом, грою на скрипці, літературою. Гарно співав, грав у виставах.

1900 року познайомився із харківським адвокатом Миколою Міхновським, автором брошури “Самостійна Україна”. Петлюра стає активним

членом Революційної української партії. 1901-го брав участь у Всеукраїнському студентському з'їзді, представляв громаду духовної семінарії. Навесні 1902 року був одним з організаторів протесту семінаристів із вимогою скасувати шпигунство, звільнити наглядців, увести до програми українознавчі предмети.

Рятуючись від арешту, Симон Петлюра у 1902 році виїхав на Кубань. У Катеринодарі (нині Краснодар) вчителював. Однак невдовзі був заарештований за діяльність у Чорноморській вільній громаді (Кубанській організації РУП) і поширення антиурядових прокламацій. Згодом його відпустили але як “неблагонадійному” заборонили викладати.

У грудні 1903-го заарештований. У березні наступного року випущений під заставу й виїхав до Києва. Восени 1904 року для налагодження Закордонного бюро РУП і редагування партійного органу РУП “Селянин” Петлюру відрядили до Львова. Там він познайомився з Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, вступив до Наукового товариства імені Шевченка, почав друкуватися у виданнях НТШ та в галицькій періодиці. Переклав у співавторстві “Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVII віку” Миколи Стороженка, професора Московського університету. Праця опублікована у Львові 1905-го зі вступом і під редакцією Івана Франка.

Лютнева революція 1917 року в Росії застала Симона Петлюру на Західному фронті у Білорусі. Після повалення самодержавства організував в Мінську (там на той момент мешкала родина) український з'їзд фронту, на якому його обрали головою Українського військового комітету Західного фронту і делегували на перший Всеукраїнський військовий з'їзд (відбувся 18–21 травня 1917-го в Києві). Його учасники обрали Симона Петлюру головою Українського Генерального Військового Комітету, а після утворення 28 червня того ж року Генерального Секретаріату Української Центральної Ради – першим Генеральним секретарем військових справ.

Очільник Генерального секретарства військових справ спрямував головні сили на українізацію військових частин, створення українських збройних сил, поборювання неприхильного ставлення до формування армії деяких представників Центральної Ради і відкритого спротиву російського уряду та проросійських сил. 18 грудня 1917 року на протест

проти пробільшовицької орієнтації голови Генерального Секретаріату Володимира Винниченка Петлюра вийшов з уряду. Після відставки взяв участь в організації Гайдамацького Коша Слобідської України. У січні—лютому 1918 року вони разом із Січовими стрільцями відіграли вирішальну роль у боях за Київ і придушенні більшовицького заколоту на заводі “Арсенал”.

У квітні 1918-го Петлюру обрали головою Київського губернського земства та Всеукраїнського союзу земств, опозиційного до Павла Скоропадського. Налагодив антигетьманське підпілля. 27 липня Петлюру заарештували за звинуваченням у підготовці протиурядового заколоту. Майже 4 місяці утримували в Лук’янівській тюрмі. 13 листопада звільнений. Виїхав до Білої Церкви, звідки керував антигетьманським повстанням Директорії УНР (у Білій Церкві тоді дислокувався загін Січових стрільців Євгена Коновальця). До складу Директорії Петлюру обрали заочно.

У грудні 1918-го Директорія повалила гетьманську владу. 19 грудня 1918-го українська армія увійшла в Київ. Почалося відновлення республіканського устрою та УНР. 22 січня 1919 року відбулося урочисте проголошення універсалу Директорії УНР про об’єднання УНР і ЗУНР в єдину державу. В цей час більшовицька Росія вдруге почала збройну агресію проти України. Під натиском радянських частин на початку лютого 1919 року урядові установи УНР та військо залишили Київ. 11 лютого Володимир Винниченко виїхав за кордон. У травні Симон Петлюра очолив Директорію (одночасно вийшов із УСДРП). У важких внутрішніх і зовнішніх умовах 10 місяців він очолював збройну боротьбу Армії УНР проти червоної та білої Росії. За цих обставин багато уваги приділяв переговорам із представниками Антанти, Румунії, Польщі. Після укладення Варшавського договору з Польщею українські війська разом із польською армією повели наступ на більшовиків і 7 травня 1920 року здобули Київ. У жовтні 1920-го Польща уклала перемир’я з радянською Росією, війська УНР, які в листопаді 1920 року перейшли Збруч, були інтерновані.

Після Другого Зимового походу Симон Петлюра розпочав створення сталих еміграційних інституцій Польщі. Так 1921-го постав Український центральний комітет у Речі Посполитій. 1923-го видав під псевдонімом О.Ряст брошуру “Сучасна українська еміграція та її завдання”. Вказівки

для української еміграції викладав також у публікаціях в українських часописах у Польщі – “Українська трибуна”, “Трибуна України”, “Табір”.

Москва постійно вимагала у Варшави видати Петлюру. Тож він змушений був постійно переховуватися. Під псевдо Полтавченко залишив Тарнов. Перебрався до Варшави. Там продовжував проводити переговори задля підтримки УНР, здійснював політичне керівництво урядом і військовими підрозділами та інституціями на території Польщі. Після того, як виявилися спроби інфільтрації більшовицьких агентів до українських еміграційних осередків, Петлюра 1923 року з паспортом на прізвище Степана Могили через Будапешт (Угорщина), Відень (Австрія) та Женеvu (Швейцарія) восени 1924 дістався Франції (згодом до нього приєдналися дружина й донька).

25 травня 1926-го біля 14-ї години загинув у Парижі від кулі більшовицького агента Самуїла Шварцбарта. Поховали Головного Отамана 30 травня на паризькому цвинтарі Монпарнас.

💬 Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдино боротьбою, упертою та безкомпромісною, ми показали світу, що Україна є, що її народ живе й бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність (Симон Петлюра).

Михайло Грушевський (1866 – 1934)

Видатний політичний і громадський діяч, історик, Голова Центральної Ради Української Народної Республіки. Народився він у Холмі (нині – Хелм, Польща) в сім’ї вчителя гімназії, організатора народної освіти, автора першого підручника церковно-слов’янської мови. Закінчив 1-шу Тифліську гімназію, історико-філологічний факультет Київського університету святого Володимира. Наукову працю розпочав під керівництвом відомого історика Дмитра Антоновича.

1894 року захистив магістерську роботу. За рекомендацією Антоновича призначений на посаду ординарного професора Львівського університету.

У Львові розпочав активну науково-організаційну діяльність у Науковому товаристві імені Тараса Шевченка (НТШ). Очолював історико-філософську секцію, редагував “Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка”, створив та очолив Археографічну комісію товариства, а в 1897–1913 роках голова НТШ, яке відтоді розвивалося як академічна установа на взірць західноєвропейських.

Ініціював збирання джерел з історії України, які друкувалися в серійних виданнях Археографічної комісії НТШ: “Жерела до історії України-Руси”, “Пам’ятки української мови та літератури”. 1906 року започаткував видання “Українсько-руського архіву”, а 1898-го – з Іваном Франком та Осипом Маковеєм заснував і редагував літературно-публіцистичний журнал “Літературно-науковий вістник”. У 1899 році був одним із організаторів Української видавничої спілки. За редакцією вченого у 1895–1913 роках вийшло 113 томів “Записок Наукового товариства імені Тараса Шевченка”.

Головною працею життя Михайла Грушевського вважається багатотомна “Історія України-Руси”. Грушевський вважав її написання справою честі свого покоління і трудився над нею упродовж більшої частини свого життя. Перший том вийшов у Львові 1898 року, а останній, десятий, присвячений подіям 1657–1659 років, надрукувала його донька Катерина в 1936 році, вже після смерті батька.

Від 1897 року тривалий час добивався відкриття у Львові самостійного українського університету. 1906 року виступив із програмою заснування українських кафедр у всіх університетах підросійської України. Ініціював створення 1904 року у Львові громадської організації – Товариства прихильників української літератури, науки і штуки, яке сприяло розвитку української культури та науки, підтримувало творчу інтелігенцію з усіх українських земель.

Після революції 1905–1907 років переніс свою діяльність до Києва. 1907 року його обрали головою новозаснованого Українського наукового товариства у Києві. Редагував “Записки УНТ у Києві”, часопис “Україна”, “Літературно-науковий вістник”. У 1907 році Грушевський подав кандидатуру на завідувача кафедри Університету святого Володимира, але через шовіністичні настрої адміністрації університету не отримав достатньої кількості голосів.

Початок Першої світової війни застав Грушевського на відпочинку в селі Криворівня (нині – Івано-Франківської області, а тоді – територія Австро-Угорщини). З великими труднощами він зумів повернутись до Києва, де його заарештували за звинуваченням в австрофільстві та причетності до створення легіону Українських січових стрільців. Після п'ятимісячного ув'язнення в Лук'янівській в'язниці висланий до Симбірська. Восени 1915 року завдяки клопотанням російських вчених йому дозволили переїхати до Казані, ще через рік – до Москви. Там продовжував наукову діяльність, співпрацював із громадсько-політичним виданням “Украинская жизнь”. До Києва зміг повернутися лише після Лютневої революції 1917 року.

З березня 1917-го Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради, головний ідейний натхненник українського національного руху. Грушевський був автором головних політичних документів, провідником тогочасного українського політичного життя. Без його участі не відбувалося практично жодне масштабне зібрання. Надавав великого значення конституційному процесові.

За часів Гетьманату Павла Скоропадського відійшов від політики. Розробив концепцію Української академії наук як асоціації вчених, але через образи до неї не увійшов. Наукова та видавнича діяльність Грушевського зосереджувалась у заснованому ним Українському соціологічному інституті, громадсько-політична – в керівництві закордонною делегацією Української партії соціалістів-революціонерів, редагуванні її друкованого органу “Борітеся – Поборете!”, Комітеті “Голодним України”.

1919 року емігрував до Чехословаччини. 1924-го повернувся в Україну, щоб завершити “Історію України–Руси”. У 1924–1930 роках очолював історичні установи ВУАН. Створив Науково-дослідну кафедру історії України, яка стала осередком його історичної школи. За редакцією вченого в цей період було випущено 80 книг.

У 1929-му Грушевського обрали академіком Академії наук СРСР. Однак згодом розпочалося цькування Михайла Сергійовича з боку більшовицького режиму, погром його історичних установ і видань.

З березня 1931 року перебував у Москві у “відрядженні” під пильним наглядом репресивних органів. Архівні джерела свідчать, що тоталь-

не стеження за вченим органами ГПУ–НКВД розпочалося від перших днів повернення в Україну і завершилося арештом у березні 1931 року за звинуваченням у керівництві т. зв. Українським національним центром. Через короткий час після допитів у Харкові Грушевського відпустили. Судовий процес так і не відбувся.

💬 Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в цей момент: самостійність і незалежність нашого народу (Михайло Грушевський).

Микола Міхновський (1873–1924)

Адвокат, ідеолог самостійницької течії в українському русі початку ХХ століття. Народився в селі Турівка (тоді Прилуцького повіту Полтавської губернії, нині – Згурівської територіальної громади Броварського району Київської області). Був нащадком старовинного козацького роду. Микола навчався у Прилуцькій чоловічій гімназії, з якою пов'язують початок його культурно-політичної діяльності. А з 1891 року був студентом юридичного факультету Київського університету Святого Володимира. В університеті Міхновський приєднався до Молодої громади. Згодом був одним з ініціаторів створення таємної політичної організації «Братство тарасівців», співавтором програми братства – «Кредо молодого українця».

Реалізувати власні ідеї, серед яких була автономія всіх націй у Російській імперії, Братство не змогло – натомість практично всі його учасники опинилися за ґратами. Микола Міхновський мав власну юридичну контору, що забезпечувало йому статки. Брав участь у роботі Харківського юридичного товариства при Харківському університеті. У 1907 році він був серед захисників у справі, відомій як Лубенський процес проти організаторів «Лубенської республіки», по якій проходили його товариші брати Шемети. Нерідко виступав захисником у судових процесах над учасниками нелегальних українських організацій та партій. Але також Міхновський переважно безкоштовно ставив на захист селян, учасників аграрних заворушень, за що одержав прізвисько «Адвокат голодранців».

На межі ХІХ–ХХ століть культурницький молодіжний рух переріс у політичний. Визріла необхідність створення української партії, щоб від-

межуватися від російських революціонерів. Перша така політична сила – Революційна українська партія (РУП) була створена 1900 року в Харкові. Міхновський відгукнувся на пропозицію її керівників написати маніфест під назвою «Самостійна Україна». 1902-го, після розриву з РУП, Міхновський заснував Українську народну партію (УНП), для якої написав декларацію «10 заповідей УНП». Щосили він намагався донести свої ідеї до людей: друкував дописи у пресі, видавав книжки невеликих форматів, виголошував програмні промови на судових процесах над українськими активістами. Крім того, заснував чимало українських часописів: «Самостійна Україна» (1905), «Хлібороб» (1905), «Запоріжжя» (1906), «Слобожанщина» (1906), «Сніп» (1912–1913).

Під час війни Миколу Міхновського мобілізували у царську армію. Служив у Київському військовому суді – був військовим юристом. Одним із перших відстоював ідею формування українських збройних сил. На початку Української революції 1917–1921 років заснував та очолив Український військовий клуб імені Павла Полуботка, став одним з організаторів 1-го Українського полку імені Богдана Хмельницького. Влітку 1917 року – як офіцера – його примусово відправили на Румунський фронт, щоб таким чином мінімізувати вплив Міхновського на формування українського війська в Києві. У грудні 1917-го повернувся на рідну Полтавщину. Був розчарований крайнім соціалізмом Центральної ради. Тоді ж Міхновського обрали Лубенським мировим суддею.

Коли червоні захопили Україну, Міхновський деякий час жив на Кубані, яка на той час була під контролем денікінців. Намагався емігрувати, але не отримавши дозволу на виїзд, залишився в Новоросійську. Активно займався українізацією краю, заселеного переважно українцями. Викладав українську мову на вчительських курсах, потім – завідував педагогічним технікумом і там викладав ще й українську літературу, історію, історію та теорію кооперації, завідував кабінетом українознавства, керував літературним гуртком. Загалом за Міхновського технікум став головним основним осередком українства на Кубані. Партійне керівництво не схвалювало таку діяльність, тож Міхновський під тиском обставин та побоюючись нового арешту залишив Кубань.

1924-го повернувся до Києва, де оселився в помешканні товариша – Володимира Шемета на вулиці Жиянській. Його заарештовували

«чекісти». Та після кількох днів допитів відпустили, поставивши умову про співпрацю.

Наступного дня після звільнення (3 травня 1924 року) Миколу Міхновського знайшли повішеним у саду в садибі його друга Володимира Шемета. Більшість сучасників схилялися до версії про самогубство і писали у спогадах про передсмертну записку, в якій Міхновський висловив приблизно таке: «Ніж вони мене, краще я сам себе»... Закінчив життя так, як багато інших українських Героїв, які обирали смерть стоячи, ніж рабське життя на колінах.

❧ Доки хоч на однім клатті української території пануватиме чужинець, доти усі покоління українців йтимуть на війну (Микола Міхновський).

Павло Скоропадський (1873 – 1945)

Державний і військовий діяч, Гетьман Української Держави. Народився 15 травня 1873 року в німецькому місті Вісбадені. Дитинство провів у родовому маєтку Тростянець на Полтавщині. Отримав належну соціальному статусу освіту – закінчив Петербурзький пажеський корпус. Брав участь у Першій світовій війні, нагороджений орденом Святого Георгія. У 1916 році – командир 34-го армійського корпусу, який дислокувався на території України.

Із початком Української революції активно долучився до українізації армії, став командиром 1-го Українського корпусу. У жовтні 1917 року на з'їзді Вільного козацтва в Чигирині обраний отаманом.

29 квітня 1918 року став гетьманом Української Держави. Вона здобула визнання майже 30 країн світу. Було налагоджено дієздатну адміністративну систему управління, розбудовувалися освіта, наука, державний апарат.

14 грудня 1918 року зрікся влади і таємно виїхав до Німеччини. Залишився лідером частини української політичної еміграції – гетьманського руху. Зусиллями Павла Скоропадського у 1925 році створено Український науковий інститут при Берлінському університеті. У роки Другої світової війни допомагав звільненню з німецьких таборів українських

військовополонених і лідерів визвольного руху Степана Бандери, Андрія Мельника, Ярослава Стецька. Помер 26 квітня 1945 року від поранення під час бомбардування у Баварії. Похований в Оберстдорфі.

“Великороси кажуть: “Ніякої України не буде”. А я відповідаю: “Щоб не сталося, Україна в тій чи іншій формі буде. Не змушиш річку повернутися, так само з народом: його не змушиш відмовитися від його ідеалів. Тепер ми живемо в часи, коли лише багнетами нічого не зробиш *(Павло Скоропадський)*.”

Євген Коновалець (1891–1938)

Творець найбоекватнішого формування УНР – корпусу Січових стрільців, засновник Організації українських націоналістів, що об’єднала ветеранів визвольного руху 1917–1921 років і молоде покоління борців за незалежність України.

Народився в селі Зашкові біля Львова. Походив із польсько-української родини. Зі студентських років відзначався активною громадсько-політичною позицією. З початком Першої світової війни мобілізований до австро-угорської армії. Під час боїв за гору Маківку влітку 1915 року потрапив до російського полону, де провів 2 роки. У 1917 році – один із організаторів формації Січових стрільців. У 1918–1919 роках командував дивізією, корпусом і групою Січових стрільців під час боїв із більшовиками та денікінцями. Підрозділ став свого роду гвардією УНР, здобув славу в боях за українську державність. При цьому Євген Коновалець не був професійним військовим. Його успіхи пов’язують із вдалою моделлю командування, коли основні рішення належить приймати кадровим офіцерам – начальникам штабів, оперативних відділів. Від 1920-го – в еміграції. Із колишніх офіцерів УНР і Галицької армії сформував підпільну Українську військову організацію (УВО). У 1929 році став головою Організації українських націоналістів (ОУН). Налагодив зв’язки з урядовими колами та спецслужбами Литви, Німеччини, Іспанії, Франції, Великої Британії та Японії. Не сприймав комуністичну та націонал-соціалістичну ідеології. Загинув 23 травня 1938 року у Роттердамі (Нідерланди) від рук радянського агента Павла Судоплатова.

“ У вогні перетоплюється залізо у сталь. У боротьбі перетворюється народ у націю (Євген Коновалець).

Роман Шухевич (1907–1950)

Політичний та військовий діяч, Головний Командир Української повстанської армії. Народився у родині українських інтелігентів у Львові. У дитинстві й юнацтві Роман активно займався спортом. Першою школою фізичної підготовки став Пласт. Активну громадську діяльність поєднував із навчанням, вивчаючи інженерні науки у Львівській Політехніці.

У 1923 році Роман вступив в УВО, а в 1929 – в ОУН. Протягом 1930–1934 років Шухевич очолював бойову референтуру Крайової ексикутиви ОУН, яка здійснила низку гучних бойових актів. Врешті, саме за наслідком одного з них (вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького) поліція провела масові арешти. Серед затриманих був і Роман Шухевич, якого заслано до концтабору в Березі Картузькій, а згодом – до тюрми “Бригідки”. Вийшовши на волю у 1937 році, заснував та очолив першу в Галичині українську рекламну фірму “Фама”.

У 1939 році Шухевич став на захист Карпатської України. 30 червня 1941 року на чолі “Нахтігалю” ввійшов до Львова. Того ж дня ОУН проголосила Акт відновлення Української Держави та створила Українське Державне Правління. Шухевич став заступником міністра військових справ.

У листопаді 1943 року він став Головним командиром УПА. У липні 1944 року внаслідок об’єднання українських політичних сил утворився підпільний парламент – Українська головна визвольна рада. Генеральний секретаріат УГВР очолив Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”. 5 березня 1950 року в селі Білогорща біля Львова в останньому бою проти окупантів генерал-хорунжий Роман Шухевич загинув.

“ Нова українська генерація... довершить те, що нам не суджено було довершити. Ми віримо глибоко в українське покоління, що прийде після нас (Роман Шухевич).

Степан Бандера (1909–1959)

Політичний діяч, ідеолог, практик і теоретик українського націоналістичного руху XX століття, голова Проводу ОУН-Б. Народився у с. Старий Угринів (нині Калуського р-ну Івано-Франківщина) у родині греко-католицького священика Андрія Бандери. У 1919–1927 навчався в українській гімназії у м. Стрий. 1927 року вступив до Української військової організації. У 1928–1933 роках навчався на агрономічному факультеті “Львівської політехніки”. 1929-го став членом Організації українських націоналістів. За дорученням референтури пропаганди Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях (КЕ ЗУЗ) створив мережу для поширення націоналістичної літератури. Від 1931 року у складі КЕ ЗУЗ очолив референтуру пропаганди. Від червня 1933 – провідник КЕ ЗУЗ. Упорядкував і удосконалив організаційну структуру, посилив дисципліну й конспірацію в лавах своїх підлеглих. У 1933–1934 роках організував низку терористичних актів: замах на віце-консула СРСР у Львові Михайла Голуба, вбивства директора Академічної гімназії у Львові Івана Бабія і студента Якова Бачинського, міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. На Варшавському та Львівському судових процесах над убивцями Перацького й проводом КЕ ЗУЗ Бандера був центральною фігурою. Смертні вироки, винесені Степанові Бандері та Роману Мигалю, замінили на довічні ув’язнення. У 1933–1939 роках перебував у в’язницях міст Кельце, Вронки, Брест. У вересні 1939 року, за умов безвладдя в Польщі на початку Другої світової, звільнився й приїхав до Львова, де вже було встановлено радянську владу. У жовтні перейшов німецько-радянський кордон і прибув до Кракова. Там разом із однодумцями 10 лютого 1940 року створив Революційний провід ОУН. 27 вересня 1940-го головний революційний трибунал ОУН виключив Бандеру з її лав. Розкол в ОУН став фактом.

У квітні 1941 року Бандера провів Другий великий збір ОУН, який легалізував створену ним нову націоналістичну організацію й обрав його провідником ОУН, що з цього часу стала називатися ОУН (б).

У травні-червні 1941 року з ініціативи Степана Андрійовича здійснено останню спробу об’єднати антикомуністичні сили українства напередодні вирішальних подій на Сході. За дорученням Бандери 30 червня 1941 року від імені ОУН (б) у Львові проголошено Акт відновлення Укра-

їнської держави і створено Українське державне правління на чолі з Ярославом Стецьком. Зважаючи на різко негативну реакцію німецького керівництва, Бандера взяв на себе відповідальність за цей документ. У середині вересня 1941-го його та групу однодумців ув'язнили в Берліні. У 1942 році Бандеру й інших чільних діячів ОУН (б) перевели до спеціального блоку «Целленбау» в концтаборі Заксенгаузен. В ув'язненні пробув до осені 1944 року. Він ще певний час підтримував контакти з членами проводу ОУН (б), впливаючи на політику, тактику й діяльність оунівських організацій в окупованій Україні.

Після капітуляції Третього Райху Бандера опинився в британсько-американській зоні окупації Німеччини. Всі спроби подолати суперечності в середовищі ОУН у 1948–1954 роках завершилися невдачею. У 1950 висловив намір нелегально перейти в Україну. З цією метою влітку 1951 він послав в Україну свого особистого представника Мирона Матвієйка, який був заарештований органами радянського Міністерства державної безпеки. Він рішуче наполягав на продовженні збройного спротиву в Україні, наголошуючи, що право репрезентувати український народ мають лише ті політичні сили, які ведуть безкомпромісну революційно-визвольну боротьбу. Як політичний діяч Бандера сформувався під впливом ідеологічних засад українського націоналізму інтегрального, гострого усвідомлення необхідності пошуку революційних шляхів боротьби за Українську самостійну соборну державу. Він був непримиренним противником російського імперіалізму та комунізму, вважаючи, що комунізм став фактичним інструментом російського імперіалізму.

Ім'я Бандери стало символом безкомпромісної боротьби, яку вели ОУН і УПА. Тому керівництво СРСР намагалося його знищити. Влітку 1951 було розроблено план вивезення Бандери в Україну, але здійснити його не вдалося. 1959 року Степан Бандера загинув від рук агента КДБ Сташинського в Мюнхені. Похований на мюнхенському кладовищі Вальдфрідгоф.

❧ Коли поміж хлібом і свободою народ обирає хліб, він зрештою втрачає все, в тому числі й хліб. Якщо народ обирає Свободу — він матиме Хліб, вирощений ним самим і ніким не відібраний (Степан Бандера).

Левко Лук'яненко (1928 –2018)

Дисидент, один із співзасновників Української гельсінської групи, народний депутат Верховної Ради чотирьох скликань, автор «Акта проголошення незалежності України», Герой України. Народився 24 серпня 1928 року в селі Хрипівка в селянській родині. Пережив Голодомор дякуючи батьку, який закопав мішок картоплі під стежкою.

15-річним наприкінці 1944 року, його мобілізували на фронт, бо він так і не зміг довести, що народився у 1928 році. Пройшов Австрію, служив у Грузії та Закавказзі, аж до 1953-го. Вступив у комсомол, в партію, закінчив юридичний факультет престижного Московського університету.

Він міг зробити блискучу партійну кар'єру. Натомість Левко Лук'яненко обирає шлях свідомої боротьби за справедливість. На Львівщині, куди його направляють «на партійну роботу» він створює опозиційну до радянської влади Українську робітничо-селянську спілку, яка виступає за конституційне відокремлення України від СРСР.

У січні 1961 року Левка Лук'яненка засудили до розстрілу «за антирадянську агітацію та пропаганду». 72 доби він провів у камері смертників, доки не дізнався, що його вирок замінено 15-ма роками ув'язнення в таборі суворого режиму у мордовських таборах.

Після звільнення у 1976 року головою поринає в боротьбу. Він стає одним із засновників Української Гельсінської групи, формальним завданням якої було «виявлення фактів порушення прав людини та інформування про це радянський уряд та інші 34 країни-підписанти». А насправді УГГ стало потужним механізмом донесення правди про ситуацію з правами людини на теренах СРСР і підтримки дисидентського руху.

Як наслідок – новий арешт і нове заслання. Доля його зводить з багатьма дисидентами. Зокрема, він стає свідком останніх днів Василя Стуса.

У 1988 році виходить на свободу і знову опиняється у вирі боротьби. У березні 1990 р. стає народним депутатом Верховної Ради, а 24 серпня 1991 року – одним із співавторів «Акта проголошення незалежності України». Тоді ж, у 1991 році, балотується в Президенти України, вико-

ристовуючи свій статус для агітації за підтримання незалежності України на майбутньому референдумі. На виборах посідає третє місце.

Засновник Української республіканської партії. З 1992 року – Надзвичайний і Повноважний посол України в Канаді. Пізніше повернувся в українську політику – спочатку перемигши у Нововолинському в/о № 68, пізніше (двічі) у списку партії «Батьківщина».

В останні дні, попри поважний вік, Левко Лук'яненко брав активну участь у житті держави. Від початку російсько-української війни він регулярно їздив на передову до наших захисників, підтримував «Рух нових сил» Саакашвілі.

Помер 7 липня 2018 року, не доживши півтора місяці до свого 90-річчя. Похований на Байковому кладовищі.

💬 **Москва безсила проти України: 280 років українці допомагали москвитам будувати російську імперію, а тепер доля зобов'язує нас її зруйнувати. І ми це зробимо (Левко Лук'яненко).**

В'ячеслав Чорновіл (1937 – 1999)

Публіцист, політик, дисидент, політичний в'язень комуністичного режиму, символ боротьби за незалежність України. Народився 24 грудня 1937 року на Черкащині.

У 1960-х він став одним з лідерів дисидентського руху в Україні. Засновник та редактор «Українського вісника», в якому оприлюднювали матеріали самвидаву та хроніки національного спротиву. Член Української гельсінської групи, а згодом Української гельсінської Спілки. Очолив партію Народний Рух України. Балотувався у президенти України.

Разом з Василем Стусом та Іваном Дзюбою узяв участь у прем'єрі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у вересні 1965-го. Під час якої відбулася акція протесту щодо незаконних арештів української інтелігенції.

1966-го написав дослідження «Правосуддя чи рецидиви терору» – один із найсміливіших зразків тогочасної української політичної публіцисти-

ки. Наступного року уклав збірку «Лихо з розуму» (Портрети двадцяти «злочинців»). Тут оприлюднив матеріали про заарештованих 1965-го шістдесятників. Її видрукували за кордоном і заборонили в СРСР. В'ячеслав Чорновіл став лауреатом премії для кращих журналістів світу, що борються за права людини.

За активну журналістську та правозахисну діяльність тричі був ув'язнений та відбув понад 15 років таборів. Переповідають, що якось на допиті слідчий запитав у Чорновола, якби існувала незалежна Україна, якої так прагне допитуваний, о ким б він там був. На що Чорновіл відповів, що редагував би опозиційну газету.

«Неугомонний» – під таким прізвиськом значиться Чорновіл у документах КГБ. Його відправили у найвіддаленішу табірну точку Якутії, далі на схід відправляли лише Василя Стуса.

В одному з інтерв'ю В'ячеслав Чорновіл говорив, що хотів би піти з життя «миттєво, на льоту». Його передбачення справдилося. 25 березня 1999-го він загинув у автокатастрофі на шосе біля Борисполя. Низка питань щодо загибелі В'ячеслава Чорновола та аварії залишаються на сьогодні без відповіді. Автівка політика врізалася у навантажений зерном «КамАЗ» із причепом, який почав розвертатися посеред траси. В'ячеслав Чорновіл загинув на місці разом зі своїм водієм. З того зерна, що було у вантажівці засіяли поле пшениці, яке назвали полем Чорновола. Після того як скошили колосся – його роздали по усіх областях України.

Попрощатися з ним прийшло до 200 тис. людей. Труна з тілом стояла в Київському будинку вчителя (колись там засідала Центральна Рада), а черга бажаючих вшанувати загиблого простяглася аж до Хрещатика. Поховали В'ячеслава Максимовича Чорновола на Байковому кладовищі.

💬 Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи..., – говорив В'ячеслав Чорновіл, – і якби довелося починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив (*В'ячеслав Чорновіл*).

Розділ 9.

ПРАКТИЧНІ КЕЙСИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ МОДУЛІВ ПРОГРАМИ ГРИ

Джури під час виконання
завдань інтелектуальної гри
«Відун». III Всеукраїнський
етап Гри, с. Осій,
Закарпатська область

У цьому розділі ми зібрали для вас практичні кейси виховників у системі Гри, які присвячені відзначенню деяких державних свят і пам'ятних дат. Нехай ця добірка слугує допоміжним методичним і дидактичним апаратом в організації та проведенні різних заходів у вашому курені чи рої.

Висловлюємо щиру подяку виховникам, які люб'язно надали матеріали до цього розділу. Оригінальність і авторство збережено.

Доступ до кейсів – за кодами.

Екскурсійне виїзне заняття «Автобус пам'яті. Герої поряд» до Дня Героїв України.

Авторка: Оксана Івахненко, ліцей «ЛІДЕР»
Пришибської сільської ради Кременчуцького району

Заняття до Дня захисників і захисниць України
«Діалоги про війну».

Матеріали Українського інституту національної пам'яті, які присвячені опрацюванню відео [«Діалоги про війну. Повномасштабне вторгнення»](#). Можливі технології із його використання в освітньому просторі за кодом.

Сходина рою / куреня до Дня пам'яті захисників, які загинули за суверенітет і незалежність – зустріч із ветераном / ветеранкою «Жива історія»

Фото Квест до Дня козацтва та Дня захисників і захисниць України «УПІЙМАЙ МИТЬ»

Авторка: Блудова Ірина Василівна, комунальний заклад «Васищевський ліцей Безлюдівської селищної ради»

Сценарій інтелектуально-розважальної гри «Розвідка боєм: військовий квіз»

Авторка: Блудова Ірина Василівна, комунальний заклад «Васищевський ліцей Безлюдівської селищної ради»

Інтелектуальна гра-шоу «Де логіка» – розробка до Дня захисників і захисниць України.

Авторка: Блудова Ірина Василівна, Комунальний заклад «Васищевський ліцей Безлюдівської селищної ради»

Створення спільного плакату «Герої Круті: подвиг, що надихає»

«ІСТОРІЯ ПОВТОРЮЄТЬСЯ». Захід до Дня пам'яті та перемоги над нацизмом.

Авторка: Каленич Юлія Вадимівна Комунальний заклад «Вінницький ліцей 29»

«ДІТИ ПОВІТРЯНИХ ТРИВОГ».

Сценарій для відео до другої річниці війни

Авторка: Каленич Юлія Вадимівна Комунальний заклад «Вінницький ліцей 29»

«ВИШИТА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ». Сценарій для відео про вишиванку.

Авторка: Каленич Юлія Вадимівна Комунальний заклад «Вінницький ліцей 29»

«МОЯ МАМА МОЖЕ ВСЕ!». Смішне відеопривітання до дня мами.

Авторка: Каленич Юлія Вадимівна Комунальний заклад «Вінницький ліцей 29»

КВЕСТ «Козацькими стежками» для учнів 1-4 класів

Авторка: Антіпіна Інна Олександрівна

Дидактичні матеріали до Дня Соборності.

Авторка: Данилевська Вікторія Олександрівна,
комунальний заклад «Черкаський обласний Центр
національно-патріотичного виховання, краєзнавства
і туризму учнівської молоді імені Павла Наконечного
Черкаської обласної ради»

Дидактичні матеріали до Дня Гідності і Свободи.

Авторка: Данилевська Вікторія Олександрівна
Комунальний заклад «Черкаський обласний Центр
національно-патріотичного виховання, краєзнавства
і туризму учнівської молоді імені Павла Наконечного
Черкаської обласної ради»

Дидактичні матеріали до Дня пам'яті Героїв Крут

Авторка: Дмитренко Аліна Вікторівна. Вчитель
початкових класів школи №247, м. Київ

Дидактичні матеріали до Дня молитви (24 лютого)

Авторка: Дмитренко Аліна Вікторівна.
Вчитель початкових класів школи №247, м. Київ

Навчальна програма «Лицарі добра»

Вікторина до Дня Гідності і Свободи

Хрестоматія для читання «Джурасикова книжка»

Видання «Етос прикордонника. Захистимо! Переможемо!» допоможе в інформуванні джур про те, хто такі прикордонники, яка історія Державної прикордонної служби і т.д. (до організації та проведення спеціалізованої гри «Джура-прикордонник»).

Посібник чотого «Як вести команду до перемоги та єдності у грі та таборі» Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» жура»

Автори: Чорнобай О., Чорнобай І., Сьомак О.

Співаники для джур та виховників у системі Гри «Сокіл» («Джура»).

Тексти та акорди зібрала та впорядкували: Сьомак Оксана, Радчук Віталій, Гаврилюк Станіслав, Чубай Вікторія (джури та виховник куреня імені Олександра Філона)

Методична розробка «Кожен час творить власних героїв».

Авторки: Дерлюк Ірина Василівна, Войтенко Ірина Григорівна, Сьомак Оксана Володимирівна

За цим кодом ми зібрали для вас збірники та посібники з цікавими іграми для організації різних форм роботи з джурами:

- Збірник командоутворюючих ігор з формування комунікативної та соціальної компетентності учнів «Комунікуємо, співпрацюємо» (Методична розробка): Павліченко Олена.
- Методичний посібник з організації та проведення заходів в рамках системи роботи з учасниками Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»); автори: І. Личак, Л. Котяй, О. Павліченко

«Як провести козацькі забави?»

Автори: Віктор Пражмовський, Вадим Кіндрат

Інтелектуальні змагання з історії України «Terra
Heroica» (Земля Героїв)

Автор: Сергій Кріт – вчитель Степанківського
ліцею опорного закладу загальної середньої освіти
Черкаського району Черкаської області

Онлайн-фестиваль повстанських пісень «Гей,
відкривайте до свободи браму!» до Дня Української
повстанської армії (команда КЗ «Черкаського
обласного центру національно-патріотичного
виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді
імені Павла Наконечного Черкаської обласної ради»

